

Αντόνιο Γκράμσι

Η οργάνωση της κουλτούρας

... Οί μαχητές δέ μπορούν καί δέν πρέπει νά έλλεινολογοῦν τή μοίρα τους, έπειδή πάλεψαν ὄχι γιατί τους εξανάγκασε κανείς, ἀλλά γιατί τὸ θέλησαν οἱ ἴδιοι συνειδητά.

Ἄντόνιο Γκράμσι

ANTONIO ΓΚΡΑΜΣΙ

Η ΟΡΓΑΝΩΣΗ
ΤΗΣ ΚΟΥΛΤΟΥΡΑΣ

ΤΟΜΟΣ Β΄

Μετάφραση - Σχόλια
Θ. Χ. Παπαδόπουλος

ΣΗΜΕΙΩΣΗ ΕΚΔΟΤΗ

«Ἡ ὀργάνωση τῆς Κουλτούρας», ἀποτελεῖ τὸ δεύτερο μέρος τοῦ τόμου «Οἱ διανοούμενοι». Ἡ μετάφραση ἔγινε ἀπὸ τὸ Ἴταλικὸ πρωτότυπο. Τὰ κείμενα εἶναι ὁλόκληρα καὶ χωρὶς συντομεύσεις.

Τεκνώθηκε τὸν Ὀχτώβρη τοῦ 1973 γιὰ λογαριασμὸ τῶν ἐκδόσεων «Σ τ ο χ α σ τ ή ς», ὁδὸς Ἴπποκράτους 6, Ε' ὄροφος, τηλ. 601-956, Ἀθήνα.

Ἡ στοιχειοθεσία ἔγινε στὸ τυπογραφεῖο τοῦ Λευτέρη Σταμπουλίδη, ὁδὸς Μάνης 2, καὶ τὸ τύπωμα στὰ πιεστήρια τοῦ Θανάση Φλώρον, ὁδὸς Βαλτετσίου καὶ Ζωοδ. Πηγῆς.

ΕΝΑ ΜΙΚΡΟ ΣΗΜΕΙΩΜΑ

Είναι καθολικά γνωστή ή σημασία του τύπου και της παιδείας οάν άκρογωνιαίων λίθων του πολιτιστικού έποικοδομήματος, με σοβαρή επίδραση στις κοινωνικοοικονομικές δομές. Έχοντας φτάσει στην περίοδο του κρατικομονοπωλιακού καπιταλισμού σένα αρκετά ψηλό και πολυσύνθετο τρόπο λειτουργίας, κάνουν αναγκαία τη σοβαρή και λεπτομερειακή μελέτη τους, όχι μόνο από τόν άμεσα ενδιαφερόμενο ειδικό, αλλά και από κάθε ένα που κατανοεί τόν καθοριστικό τους ρόλο στην παγίωση της ιδεολογίας της άρχουσας τάξης

«Η όργάνωση της κουλτούρας», δεύτερος τόμος στη σειρά τών έργων του Γκράμοι που σκοπεύει να έκδόσει ό «Στοχαστής», φανερώνει από τόν τίτλο του και μόνο τó αντικείμενο που έπεξεργάζεται θεωρητικά ό συγγραφέας.

Η προσεκτική μελέτη του βιβλίου πιστεύουμε ότι θα μās πείσει για δυό τουλάχιστο πράγματα: Πρώτο για τη βαθεία και όργανική γνώση κάθε έκδήλωσης άστικής κουλτούρας (κυρίως της ιταλικής, φυσικά) από τη μεριά του Γκράμοι και δεύτερο για τήν πρόθεσή του να μη σταθει στο επίπεδο τών διαγνώσεων και έρμηνειας, αλλά με άφετηρία τήν άφομοωση της κουλτούρας αυτής, να θελήσει να τήν αντικαταστήσει με μιάν άλλη άνώτερης μορφής, μιá και ό ρόλος του — ρόλος της τάξης του, είναι ή επίταχυνση της κατάρρευσης ενός κόσμου που είναι πιά αντικειμενικά αντιδραστικός

Και πραγματικά αυτά είναι τά στοιχεία που δίνουν μιάν άσύγκριτη ύπεροχή και ποιότητα στη Γκραμισιανή σκέψη. Σκέψη ιδιαίτερα χρήσιμη για τόν Έλληνα άναγνώστη που αισθάνεται έντονα τήν άνάγκη να καλύψει τά σοβαρά θεωρητικά κενά που του άφησε μιá ήρωική αλλά άνεπαρκέστατη ιδεολογικά παράδοση.

ΣΤΟΧΑΣΤΗΣ

ΔΙΓΑ ΛΟΓΙΑ ΓΙΑ ΤΗΝ ΕΚΔΟΣΗ

«Ἡ Ὄργάνωση τῆς κουλτούρας» εἶναι τὸ δεύτερο μέρος τοῦ τόμου πού στήν Ἰταλική ἔκδοση ἔχει τὸν τίτλο «Gli Intellettuali e l' organizzazione della cultura». Τὸ πρῶτο μέρος αὐτοῦ τοῦ τόμου τυπώθηκε στὰ ἑλληνικά μὲ τὸν τίτλο «Οἱ Διανοούμενοι» ἀπὸ τὶς ἐκδόσεις Στοχαστῆς πάλι. Ὁ τόμος πού ἔχει στὰ χέρια του ὁ ἀναγνώστης, ἀποτελεῖται ἀπὸ δυὸ «τίτλους»: Ὁ ἕνας «Ἡ Ὄργάνωση τῆς Παιδείας» ἀποτελεῖται ἀπὸ δυὸ δοκίμια καὶ μιὰ σειρά «Σκόρπιες Σημειώσεις», πού ἀφοροῦν κατεξοχὴ προβλήματα περιεχομένου, καὶ Ὄργάνωσης κατὰ συνέπεια, τῆς παιδείας πού παρέχει ἡ Ὄργανωμένη κοινωνία, ὁ δεύτερος, «Ἡ Δημοσιογραφία» ἀποτελεῖται ἀπὸ μιὰ σειρά σημειώσεις καὶ δοκίμια, πού ἀναφέρονται στὸ περιεχόμενο καὶ τὴν Ὄργάνωση τοῦ περιοδικοῦ καὶ καθημερινοῦ τύπου.

Ἀπὸ τὸ σύνολο τῶν κειμένων τῆς Ἰταλικῆς ἔκδοσης ἐξαιρέσαμε (τρία ἢ τέσσερα μικρὰ κομμάτια συνολικά) ἐξαιτίας τοῦ ἐλάχιστου ἐνδιαφέροντος πού ἔχουν γιὰ τὸν Ἕλληνα ἀναγνώστη, ἐπειδὴ ἀναφέρονται σὲ στοιχεῖα καὶ πράγματα τῆς συγκεκριμένης ἐποχῆς καὶ τόπου. Κανένα κριτήριο ἀξιολόγησης δὲν παρεισέφρυσε στὸν ἀποκλεισμό τους. Ἐπίσης ἡ παροῦσα ἔκδοση δὲν περιέχει τὸ παράρτημα γιὰ τὸν Λοριανισμό, πού ὑπάρχει στήν Ἰταλική ἔκδοση, γιὰτὶ ἀφορᾷ ἀνεκδοτολογικὸ ὕλικὸ γιὰ πρόσωπα καὶ πράγματα τῆς Ἰταλίας τοῦ μεσοπολέμου.

Ὅσον ἀφορᾷ τώρα τὴ σημασία καὶ τὴν ἀξία αὐτοῦ τοῦ τόμου, μοῦ φαίνεται, πὼς ἔξω ἀπὸ τὴν ἐπικαιρότητα

πού μπορεί νά ἔχουν αὐτά τὰ κείμενα σήμερα, ἔχουν μιὰ γενικώτερη σημασία καί ἀξία πού πηγάζει ἀπό τὸ σύνθετο τρόπο δράσης τοῦ Γκράμισι φαινομένων ὅπως τῆς παιδείας (Κουλτούρα). Καταρχὴν θὰ πρέπει νά τονιστεῖ ἡ ἐνότητα αὐτοῦ τοῦ τόμου μέ τὸν προηγούμενο. Ἔτσι ἐνῶ ὁ πρῶτος ἀφορᾷ τὴ διαμόρφωση καί τὴ λειτουργία τῶν διανοουμένων στὴ σύγχρονη κοινωνία, ὁ παρῶν τόμος ἐπεκτείνει τὴν ἀνάλυση στὸν τρόπο μέ τὸν ὁποῖο ἡ ὀργανωμένη κοινωνία δημιουργεῖ τοὺς διανοούμενούς της.

Ξεκινώντας ἀπὸ τὴν κριτικὴ ἐνός συγκεκριμένου ἐκπαιδευτικοῦ συστήματος (τοῦ Ἰταλικοῦ τοῦ μεσοπολέμου) ἀπλώνει τὴν ἀνάλυσή του στὴν ἔρευνα τῶν ἐκπαιδευτικῶν ἀρχῶν, πού θὰ πρέπει νά διέπουν τὴν ἐκπαιδευτικὴ πολιτικὴ μιᾶς κοινωνίας, πού τείνει νά ἐκλογικεύσει τὶς διαδικασίες ὀργάνωσής της. Ἔτσι ἀφοῦ ἐκτιμᾷ τὶς παιδαγωγικὲς ἀρχές τοῦ Ρουσό, πού ἀντιπροσωπεύουν τὴν ἀντίληψη τοῦ ἀστικοῦ κοινωνικοῦ σχηματισμοῦ, καί τὸν ἐκφυλισμὸ τους ἀπὸ τὸ φασιστικὸ κράτος τοῦ Μουσολίνι, περνᾷ στὴ διατύπωση μερικῶν ἀρχῶν πού θὰ πρέπει νά διέπουν μιὰ κοινωνία πού θὰ τείνει νά ἀρμονίσει καί πάλι, σ' ἓνα ἀνώτερο ἐπίπεδο ὅμως, τὴν ἀντίθεση πού ὑπάρχει σήμερα ἀνάμεσα στὴν κοινωνία τῶν ἀναγκῶν καί στὴν πολιτικὴ κοινωνία ἢ κράτος. Πιστεύουμε πὼς ἀπ' αὐτὴ τὴν πλευρὰ ἡ ἐργασία τοῦ Γκράμισι μᾶς ξαναφέρει στὶς μεγάλες στιγμὲς τῆς μαρξιστικῆς φιλολογίας καί στοὺς κλασικοὺς τῆς φιλοσοφίας τῆς πράξης, συνδέοντας μ' ἓναν ἐκπληκτικὸ τρόπο τὴν ἐπιστημονικὴ θεωρία μέ τὶς πρακτικὲς ἀνάγκες καί τὰ πρακτικὰ προβλήματα τῆς σύγχρονης κοινωνίας.

Ἀνάλογη καί ἴσως ἀκόμη πιὸ σημαντικὴ εἶναι ἡ προσφορά τοῦ Γκράμισι στὸ πεδίο τῆς «Λημοσιογραφίας», ἐξαιτίας τῆς ἀπουσίας ἀνάλογων ἐργασιῶν πάνω σ' αὐτὸ τὸ θέμα. Στὴν ἐνότητα αὐτῶν τῶν σημειώσεων καί δοκιμῶν, ὁ Ἰταλὸς ἡγέτης ἔχει ἐπεξεργαστεῖ μιὰ σειρά θέσεις καί ἀρχές, γιὰ τὸν τρόπο λειτουργίας αὐτοῦ τοῦ θεσμοῦ πού πραγματικὰ παοαμένουν ἀξεπέραστες. Ξεκινώντας ἀπὸ τὴν ἀντίληψη ὅτι ἡ δημοσιογραφία εἶναι ἓνας θεσμὸς παραγωγῆς ἰδεολογίας καί μόρφωσης ἀνάλογος μέ τὸ σχολεῖο, ξεκαθα-

ρίζει τή σχέση ανάμεσα στά οικονομικά στοιχεία και τά ιδεολογικά και τεχνικά και τή σημασία πού έχει αὐτή ἡ σχέση γιά τή σωστή λειτουργία του. Ἐπίσης τονίζει τή μορφωτική και ιδεολογική σχέση ανάμεσα στό κάθε φορά συγκεκριμένο κοινό και τὸ ἐντυπὸ του — σχέση πού ἀποτελεῖ ἓνα ἀπὸ τά πιό ὀργανικά στοιχεία τῆς λειτουργίας τοῦ θεσμοῦ: Ἡ προσπάθεια διαμόρφωσης τοῦ κοινοῦ ἐπιστρέφει στό φορέα τῆς, ὠθώντας τον σέ μιὰ ὀλοένα και ἀνώτερη ὀλοκλήρωση. Τέλος, πρέπει νὰ σημειώσουμε τὴν προσπάθεια τοῦ συγγραφέα νὰ πραγματοποιήσει μιὰ διάκριση και κατάταξη τῶν διαφορῶν τύπων ἐπιθεωρήσεων και ἐντύπων μὲ κριτήρια λειτουργίας και ὄχι τυπολογικά. Ἄς σημειωθεί ἐδῶ ὅτι ἡ ἔρευνα αὐτὴ δὲν κλείνει οὔτε μ' αὐτὸ τὸν τόμο, ἀλλὰ προεκτείνεται σ' ἓναν ἄλλο τόμο, τὸν «Λογοτεχνία και Ἐθνικὴ Ζωή», ὅπου καταπιάνεται μὲ τά προβλήματα τοῦ ἐθνικοῦ-λαϊκοῦ πολιτισμοῦ και τῆς διάστασης, (πού μεγάλωσε στά πλαίσια τῆς ἀστικῆς κοινωνίας) ἀνάμεσα στόν πολιτισμὸ τῶν μαζῶν και τὸν πολιτισμὸ τῶν μορφωμένων τάξεων.

Κλείνοντας αὐτὸ τὸ σημείωμα, θέλω νὰ εὐχαριστήσω τὴν Μπέττυ Βακαλοπούλου-Τζουλιάνο, πού δέχτηκε νὰ βοηθήσει στὴ θεώρηση τῆς μετάφρασης. Φυσικά τά πιθιανά λάθη βαρύνουν ἀποκλειστικά τὸ μεταφραστή.

Θ. Π., Μάης 1973.

Η ΟΡΓΑΝΩΣΗ ΤΗΣ ΚΟΥΛΤΟΥΡΑΣ

Η ΟΡΓΑΝΩΣΗ ΤΟΥ ΣΧΟΛΕΙΟΥ ΚΑΙ ΤΗΣ ΠΑΙΔΕΙΑΣ

Μπορούμε να παρατηρήσουμε γενικά, ότι στο σύγχρονο πολιτισμό όλες οι πρακτικές δραστηριότητες έχουν κατακτήσει τόσο σύνθετες και οι επιστήμες είναι συνυφασμένες τόσο με τη ζωή, ώστε κάθε πρακτική δραστηριότητα τείνει να

* Σ. Έκδοτη: Για την καλύτερη διεύθυνση της βίβλου και για να διευκολύνουμε τον αναγνώστη καθώς και για να αποφύγουμε τις όποιεςδήποτε παρανοήσεις, παραδιαβάσματα και συγχύσεις, πα-

δημιουργήσει ένα σχολείο για τους δικούς της διευθυντές και ειδικούς και κατά συνέπεια, τείνει να δημιουργήσει μιάν ομάδα ειδικευμένων διανοσόμενων ανωτέρου επιπέδου για να διδάσκουν σ' αυτά τὰ σχολεία. Έτσι, κοντά στον τύπο του σχολείου που θά μπορούσε να ένομαστούμε «ούμανιστικό» και πού είναι το παλιό παραδοσιακό σχολείο, το σχολείο εγγλαδή που κατευθύνεται στο να αναπτύξει σε κάθε ανθρώπινο όν τή γενική κι άδιαφοροποίητη¹ ακόμη παιδεία, δηλαδή τή βασική Ικανότητα να σκέφτεται: ναί να ξέρε: να προσανατολίζετα: στη ζωή, έχει αρχίσει ν' αναπτύσσεται: κι ένα όλόκληρο σύστημα ξεχωριστών σχολείων διαφόρων επιπέδων, για όλόκληρες επαγγελματικές κατηγορίες ή για επαγγέλματα που είναι κιόλας εξειδικευμένα κι αναφέρονται σάν έλότεια διαφοροποιημένα. Μπορούμε μάλιστα να πούμε ότι ή σχολική κρίση που μαίνεται σήμερα², έχει σχέση άκριδώς με το γεγονός ότι αυτή ή διαδικασία διαφοροποίησης κι εξειδίκευσης πραγματοποιείται: με τρόπο χαώδη, χωρίς καθαρές και συγκεκριμένες αρχές και χωρίς ένα καλομελετημένο και συνεδητά καθορισμένο πρόγραμμα: ή κρίση του σχολικού προγράμματος και της σχολικής οργάνωσης, δηλαδή ή κρίση για τή γενική κατεύθυνση που πρέπει να έχει: μία πολιτική για τή διαμόρφωση των σύγχρονων διανοσόμενων στελεχών είναι: σε μεγάλο μέρος: μία

ραπέμπομε πάντα τις σημειώσεις του Γκράμισι με άστερίσκο στο κάτω μέρος της σελίδας.

Αντίθετα τις σημειώσεις και τὰ σχόλια της έλληνικής έκδοσης —του μεταφραστή— τις παραπέμπομε με αριθμό στο τέλος του διβλίου. Σαυτές περιέχονται τόσο διευκρινήσεις —δπου είναι απαραίτητες για τήν καλύτερη κατανόηση του κειμένου— όσο και παραπομπές σε Ιταλικά έντυπα που στο κείμενο έχουν μεταφερθεί στα έλληνικά.

ἀπὸ τὶς πλευρὲς καὶ μιὰ περιπλοκὴ τῆς πιδ οὐσιαστικῆς καὶ γενικῆς ὀργανικῆς κρίσης.

Ἡ βασικὴ διάκριση τοῦ σχολείου σὲ κλασικὸ καὶ ἐπαγγελματικὸ ἦταν ἓνα λογικὸ σχῆμα: τὸ ἐπαγγελματικὸ σχολεῖο γιὰ τὶς τάξεις - ἐργαλεῖα καὶ τὸ κλασικὸ γιὰ τὶς κυρίαρχες τάξεις καὶ τοὺς διανοούμενους. Ἡ ἀνάπτυξη τῶν βιομηχανικῶν μαζῶν τόσο στὴν πόλη ὅσο καὶ στὴν ὑπαίθρο προκάλεσε συνεχῶς αὐξανόμενες ἀνάγκες γιὰ ἓνα νέο τύπο πολιτικοῦ διανοομένου: ἀναπτύχθηκε ἔτσι κοντὰ στὸ κλασικὸ σχολεῖο καὶ τὸ τεχνικὸ (ἐπαγγελματικὸ ἀλλὰ ὄχι χειρωνακτικὸ), δηλαδὴ αὐτὸ πὺ ἔθεσε σ' ἀμφισβήτηση τὴν ἴδια τὴν ἀρχὴ τῆς συγκεκριμένης κατεύθυνσης γιὰ γενικὴ μόρφωση, δηλαδὴ τῆς οὐμανιστικῆς κατεύθυνσης τῆς γενικῆς παιδείας, πὺ βασίζεται στὴν ἑλληνο-ρωμαϊκὴ παράδοση. Αὐτὸς ὁ προσανατολισμὸς, ἀπ' τὴ στιγμὴ πὺ ἄρχισε νὰ ἀμφισβητεῖται μποροῦμε νὰ ποῦμε ὅτι εἶναι καταδικασμένος ἐπειδὴ ἡ μορφωτικὴ του ἱκανότητα βασίζεταν κατὰ μεγάλο μέρος πάνω στὸ γενικὸ καὶ παραδοσιακὸ ἀδιאַμφισβήτητο κύρος μιᾶς ὀρισμένης μορφῆς πολιτισμοῦ.

Σήμερα ὑπάρχει ἡ τάση νὰ καταργηθεῖ κάθε τύπος «ἀδιάφορου» (χωρὶς ἄμεσο ἐνδιαφέρον) καὶ «διαμορφωτικοῦ» σχολείου ἢ νὰ ἀφεθεῖ μονάχα ἓνα ὑποδειγματικὸ σπουδαστήριον γιὰ χάρη μιᾶς μικρῆς ἑλίτ ἀνδρῶν καὶ γυναικῶν, πὺ δὲν ἔχουν καμιά ἀνάγκη νὰ σκεφτοῦν πῶς θὰ προετοιμάσουν ἓνα ἐπαγγελματικὸ μέλλον, καὶ νὰ ἐπεκταθοῦν ὅσο γίνεται περισσότερο τὰ ἐπαγγελματικὰ σχολεῖα, ὅπου ὁ προσρισμὸς τοῦ μαθητῆ καὶ ἡ μελλοντικὴ δραστηριότητά του εἶναι προκαθορισμένα. Ἡ κρίση θὰ ἔχει μιὰ λύση, πὺ λογικὰ θὰ πρέπει νὰ ἀκολουθήσει τὴν παρακάτω κατεύθυνση: ἓναῖο σχολεῖο πρωτοβάθμιας γενικῆς παιδείας, δηλαδὴ γενικῆς οὐμανιστικῆς καὶ διαμορφωτικῆς παιδείας πὺ θὰ ἀναπτύσσει ἐξίσου σωστὰ τὴν ἱκανότητα γιὰ χειρωνακτικὴ ἐργασία (τεχνικὴ, βιομηχανικὴ) καὶ τὴν ἱκανότητα γιὰ διανοητικὴ ἐργασία. Ἀπ' αὐτὸ τὸν τύπο τοῦ ἐνιαίου σχολείου καὶ μέσα ἀπὸ συνεχῶς ἐπαναλαμβανόμενες ἐμπειρίες ἐπαγγελματικοῦ προσανατολισμοῦ, θὰ πηγαίνει κανεὶς σ' ἓνα ἀπὸ τὰ ἐξειδικευμένα σχολεῖα ἢ στὴν παραγωγικὴ ἐργασία.

Πρέπει νάχουμε υπ' όψη μας τήν τάση πού έχει αρχίσει κιόλας νά αναπτύσσεται, χάρη στην όποια τάση κάθε πραχτική δραστηριότητα τείνει νά δημιουργήσει ένα δικό της ειδικευμένο σχολείο. Έτσι όπως κάθε διανοητική δραστηριότητα τείνει νά δημιουργήσει δικούς της κύκλους παιδείας πού οδηγούν στη λειτουργία μετασχολικών Ινστιτούτων πού έχουν γιά στόχο τή διαμόρφωση τών προϋποθέσεων γιά νά γίνει δυνατή ή παρακολούθηση τής προόδου πού πραγματοποιείται: σέ κάθε ξεχωριστό επιστημονικό κλάδο.

Μπορούμε επίσης νά παρατηρήσουμε ότι όλοένα και περισσότερο τά όργανα πού είναι επιφορτισμένα νά παίρνουν αποφάσεις³ τείνουν νά διαιρέσουν τή δραστηριότητά τους σέ δυό «όργανικά» τμήματα: σ' αυτό πού παίρνει τίς αποφάσεις, πού είναι και τό βασικό, και στό τεχνικο-μορφωτικό, πού εξετάζει πρώτα κι αναλύει επιστημονικά τά ζητήματα γιά τά όποια χρειάζεται νά παρθούν αποφάσεις. Αύτή ή δραστηριότητα δημιούργησε κιόλας ένα γραφειοκρατικό σώμα μέ νέα δομή, άφου έκτός άπό τίς ειδικευμένες υπηρεσίες τίς άρμόδιες νά προετοιμάζουν τό τεχνικό ύλικό γιά τά σώματα πού έχουν τήν εϋθύνη νά παίρνουν αποφάσεις, δημιουργήθηκε κι ένα δεύτερο σώμα ύπαλλήλων — λιγότερο ή περισσότερο «έθελοντών» και άνιδοτελών — πού επιλέγονται λίγο - λίγο στή βιομηχανία, στις Τράπεζες, στην οικονομία. Αύτός είναι ένας άπό τούς μηχανισμούς διά μέσου του όποιου ή γραφειοκρατία τής καριέρας κατορθώνει νά ελέγχει τά δημοκρατικά καθεστώτα και τά κοινοβούλια. Τώρα ό μηχανισμός επεκτείνεται: όργανικά κι άποροφά στον κύκλο του τούς μεγάλους ειδικούς τής ιδιωτικής πραχτικής δραστηριότητας ώστε νά ελέγχει και καθεστώτα και γραφειοκρατίες. Άφου πρόκειται γιά μία άναγκαστική οργανική ανάπτυξη, πού τείνει νά συμπληρώσει τό ειδικευμένο στην πολιτική τεχνική προσωπικό μέ τό προσωπικό πού είναι ειδικευμένο στά συγκεκριμένα ζητήματα διοίκησης τών βασικών πραχτικών δραστηριοτήτων τών σύγχρονων μεγάλων και σύνθετων έθνικών κοινωνιών, κάθε άπόπειρα νά έξορκίσουμε αυτές τίς τάσεις από έξω δέ δίνει άλλο αποτέ-

λεσμα έκτος από ήθικολόγα κηρύγματα και ρητορικούς στεναγμούς.

Μπαίνει λοιπόν τὸ ζήτημα νὰ μεταβάλουμε τὴν προετοιμασία τοῦ τεχνικοῦ πολιτικοῦ προσωπικοῦ, δλοκληρώνοντας τὴν παιδεία του σύμφωνα μὲ τίς νέες ἀνάγκες, καὶ νὰ ἐπεξεργαστοῦμε νέους τύπους εἰδικευμένων ὑπαλλήλων ποὺ νὰ ἀναπληρώνουν ὅλοι μαζί τὴ διευθυντικὴ δραστηριότητα. Ὁ παραδοσιακὸς τύπος τοῦ πολιτικοῦ «ἰθύνοντα» ποὺ προπαρασκευάζεται μονάχα γιὰ τὴν τυπικὴ - νομικὴ δραστηριότητα κατάντησε ἀναχρονιστικὸς κι ἀντιπροσωπεύει ἕναν κίνδυνο γιὰ τὴν κρατικὴ ζωὴ: ὁ ἰθύνων πρέπει νὰ κατέχει ἐκεῖνο τὸ ἐλάχιστο γενικῆς τεχνικῆς παιδείας, ποὺ θὰ τοῦ ἐπιτρέψει, ἂν δὲν «δημιουργεῖ» ἀπὸ μόνος του τὴ σωστὴ λύση, νὰ ξέρει νὰ διακρίνει ἀνάμεσα στὶς λύσεις ποὺ τοῦ ὑποδείχνουν οἱ εἰδικοί καὶ νὰ διαλέγει κατὰ συνέπεια τὴ σωστότερη ἀπὸ τὴ «συνθετικὴ» σκοπιὰ τῆς πολιτικῆς τεχνικῆς.

Ἐνας τύπος σώματος ἐπιφορτισμένος νὰ παίρνει ἀποφάσεις, ποὺ προσπαθεῖ νὰ ἀποχτήσῃ τὴν ἀναγκαῖα τεχνικὴ ἱκανότητα γιὰ νὰ μπορεῖ νὰ δράσῃ ἀποτελεσματικὰ περιγράφεται σ' ἕνα ἄλλο σημεῖο αὐτοῦ τοῦ βιβλίου ὅπου γίνεται λόγος γι' αὐτὸ ποὺ συνέβη σ' ὀρισμένες συνταχτικὲς ἐπιτροπὲς περιοδικῶν ποὺ λειτουργοῦν, ταυτόχρονα, σὰ συντάξεις καὶ σὰ μορφωτικὲς ὁμάδες. Ἡ ὁμάδα κρίνει συλλογικὰ καὶ συμβάλλει ἔτσι στὴν ἐπεξεργασία τῶν ἐργασιῶν τῶν μεμονωμένων συνταχτῶν, ποὺ ἡ δραστηριότητά τους ἔχει ὀργανωθεῖ σύμφωνα μὲ ἕνα πρόγραμμα καὶ μὰ ὀρθολογικὴ κατανομὴ τῆς δουλειᾶς. Μὲ τὴ συζήτηση καὶ τὴ συλλογικὴ κριτικὴ (ποὺ γίνεται μὲ ὑποδείξεις, συμβουλές, μεθοδολογικὲς παρατηρήσεις κι ἐποικοδομητικὴ κριτικὴ ποὺ ἀποβλέπουν στὴν ἀμοιβαία διαπαιδαγώγηση), ποὺ ἐξαιτίας τῆς καθένας λειτουργεῖ ὡς εἰδικὸς στὸν τομέα του ὥστε νὰ δλοκληρώνει τὴ συλλογικὴ δραστηριότητα. Καὶ πραγματικὰ ἔτσι κατορθώνεται ἡ ἀνύψωση τοῦ μέσου ἐπιπέδου τῶν μεμονωμένων συνταχτῶν ὥστε νὰ φτάσουν στὸ ὕψος ἢ τὴν ἱκανότητα τῶν πρὸ προχωρημένων, ἐξασφαλίζοντας ἔτσι στὸ περιοδικὸ ἔχει μόνον μιὰ συνεργασία ὁλοένα καὶ πρὸ ἐκλεκτῆ κι

δργανική, αλλά δημιουργώντας τις προϋποθέσεις για να εμφανιστεί μιὰ ἑμοιογενὲς ομάδα διανοουμένων, προπαρασκευασμένη να πραγματοποιήσῃ μιὰ κανονικὴ καὶ μεθοδικὴ «βιβλιακὴ» δραστηριότητα (ὄχι μόνο δημοσιεύματα εὐκαιρίας καὶ μεμονωμένες μελέτες ἀλλὰ καὶ ὄργανικὲς ἐργασίες συνόλου).

Ἐναμφισβήτητα, σ' αὐτοῦ τοῦ εἴδους τῆ συλλογικῆ δραστηριότητα κάθε ἐργασία παράγει νέες ἱκανότητες καὶ δυνατότητες ἐργασίας, ἀφοῦ δημιουργεῖ ὁλοένα καὶ πῖο ὄργανικὲς συνθήκες δουλειᾶς: ἀρχειοθέτηση, ταξινομημένη διβλιογραφία, συγκέντρωση βασικῶν εἰδικῶν ἐργασιῶν κ.λ.π. Ἐπαιτεῖται μιὰ ἀδιάλαχτη πάλη ἐνάντια στὶς συνθήκες τοῦ ἐρασιτεχνισμοῦ καὶ τοῦ αὐτοσχεδιασμοῦ, ἐνάντια στὶς «μεγαλοστομίες» λύσεις καὶ τοὺς ρητορισμούς. Οἱ ἐργασίες εἰδικὰ πρέπει νὰ εἶναι γραπτές, ὅπως γραπτές πρέπει νὰ εἶναι καὶ οἱ κριτικὲς, μὲ περιεχτικὲς καὶ σύντομες παρατηρήσεις, πράγμα πού μποροῦμε νὰ πετύχουμε μοιράζοντας ἔγκαιρα τὴν ὅλη κ.λ.π. Τὸ νὰ γράφουμε τὶς παρατηρήσεις καὶ τὶς κριτικὲς εἶναι μιὰ διδαχτικὴ ἀρχὴ πού γίνεται ἀπαραίτητη ἀπὸ τὴν ἀνάγκη νὰ καταπολεμηθοῦν οἱ συνθήσεις τῆς περιτολογίας τῆς μεγαλοστομίας καὶ τοῦ παραλογοῦσμοῦ πού δημιουργεῖ ὁ ρητορισμός. Αὐτὸς ὁ τύπος διανοητικῆς ἐργασίας εἶναι ἀπαραίτητος γιὰ νὰ ἐξαναγκάσει τοὺς αὐτοδιδάχτους νὰ ἀποχτήσουν τὴν πειθαρχία σπουδῶν, πού ἐφοδιάζει μιὰ κανονικὴ σχολικὴ φοίτηση, ὥστε νὰ μπορέσουν νὰ ὀργανώσουν συστηματικὰ τὴν πνευματικὴ ἐργασία. Γι' αὐτὸ τὸ λόγο εἶναι χρήσιμη ἡ ἀρχὴ πού εἶχαν οἱ «ἀνώτατοι ἄρχοντες μερικῶν ἰταλικῶν κοινοτήτων»⁴ πού γι' αὐτὴ μιλά ὁ Ντέ Σάνκλις στὰ ἀπομνημονεύματά του γιὰ τὴ ναπολιτάνικη σχολὴ τοῦ Μπαζιλιο Πονότι: ὅτι δηλαδή εἶναι ὠφέλιμη μιὰ ὀρισμένη διαστρωμάτωση τῶν ἱκανοτήτων καὶ ταλέντων καὶ ὁ σχηματισμὸς ομάδων ἐργασίας κάτω ἀπὸ τὴν καθοδήγηση τῶν πῖο εἰδικευμένων καὶ μορφωμένων γιὰ νὰ ἐπιταχύνουν τὴν προπαρασκευὴ τῶν πῖο καθυστερημένων καὶ ἀμόρφωτων.

Ἐνα σημαντικό σημεῖο στὴ μελέτη τῆς πρακτικῆς ὀργάνωσης τοῦ ἐνιαίου σχολείου εἶναι ἐκεῖνο πού ἀφορᾷ τὴ

σχολική φοίτηση στις διάφορες βαθμίδες, ανάλογα με την ηλικία και τη διανοητική - ήθική ανάπτυξη των μαθητών κι ανάλογα με τους στόχους που έχει το ίδιο το σχολείο. Το ένιαίο σχολείο είτε ανθρωπιστικής μόρφωσης είναι (έννοώντας τον όρο ανθρωπισμός με την πλατειά του σημασία και όχι μόνο με την παραδοσιακή του έννοια) είτε γενικής παιδείας, θάπρεπε να διευκολύνει την είσοδο των νέων στην κοινωνική δραστηριότητα, αφού πρώτα θά τους είχε κάνει ώριμους και ικανούς, ως ένα ώριμο βαθμό, για την πρακτική και πνευματική δημιουργία, αλλά και να έχουν αυτονομία στον προσανατολισμό τους και στις πρωτοβουλίες. Ο καθορισμός της υποχρεωτικής φοίτησης στο σχολείο εξαρτάται από τις γενικές οικονομικές συνθήκες, αφού αυτές μπορούν να εξαναγκάσουν να ζητηθεί από τους νέους και τα παιδιά να προσφέρουν μιαν ορισμένη βοήθεια στην άμεση παραγωγή. Το ένιαίο σχολείο απαιτεί ν' αναλάβει το κόστος τα έξοδα για τη συντήρηση των μαθητών, έξοδα που μέχρι σήμερα επιβαρύνουν την οικογένεια. Δηλαδή, να αλλάξει ριζικά ο προϋπολογισμός του Υπουργείου Παιδείας, ώστε να επεκταθεί και να συμπληρωθεί κατά τρόπο μοναδικό: ελόκληρη ή λειτουργία της εκπαίδευσης και της διαμόρφωσης των νέων γενεών να γίνει από ιδιωτική δημόσια, αφού μόνον έτσι μπορεί να καλύπτει όλες τις γενιές, χωρίς καμιά διάκριση ομάδας ή κάστας. Άλλά αυτή η μετατροπή της σχολικής δραστηριότητας απαιτεί μιá πρωτοφανή διεύρυνση της πρακτικής οργάνωσης του σχολείου, δηλαδή σ' ότι αφορά τα σχολικά κτίρια τη διδακτική ύλη, το διδακτικό προσωπικό κ.λ.π. Το διδακτικό προσωπικό, ειδικά, θά πρέπει να αυξηθεί, επειδή η αποτελεσματικότητά του σχολείου είναι τόσο πιο μεγάλη και έντονη όσο πιο στενές είναι οι σχέσεις ανάμεσα στο δάσκαλο και στους μαθητές, πράγμα που θά φέρει στην επιφάνεια άλλα προβλήματα, που δέν επιδέχονται εύκολες και πρόχειρες λύσεις. Ακόμη και το πρόβλημα των κτιρίων δέν είναι απλό, επειδή αυτός ο τύπος σχολείου θά πρέπει να είναι ένα σχολείο - κολλέγιο, με κοιτώνες, εστιατόρια, ειδικές βιβλιοθήκες, αίθουσες κατ'άλληλες για σεμινάρια κ.λ.π. Γι' αυτό αρχικά ο νέος τύ-

πος σχολείου θά είναι, και δὲ θά μπορεῖ νά μὴν εἶναι, προορισμένος γιὰ περιορισμένες ομάδες παιδιῶν πού θάχουν ξεδιαλεχτεῖ μέ διαγωνισμούς ἢ θά ὑποδείχονται μέ εὐθύνη εἰδικῶν ἰδρυμάτων.

Τὸ ἐνιαῖο σχολεῖο θά πρέπει νά ἀντιστοιχεῖ χρονικά στήν περίοδο πού καλύπτουν σήμερα τὸ δημοτικὸ σχολεῖο καὶ ἡ μέση ἐκπαίδευση μαζί, ἀναδιοργανωμένο ὅμως ἔχον μόνάχα τὸ περιεχόμενο καὶ στή μέθοδο διδασκαλίας, ἀλλὰ καὶ στή διάταξη τῶν διαφόρων βαθμίδων τῆς σχολικῆς φοίτησης. Ἡ πρώτη βαθμίδα, ἡ στοιχειώδης, δὲ θά πρέπει νά διαρκεῖ περισσότερο ἀπὸ τρία - τέσσερα χρόνια καὶ κοντὰ στή διδασκαλία «ὀργανικῶν» γνώσεων τῆς μόρφωσης — ἀνάγνωση, γραφή, ἀριθμητικὴ, γεωγραφία καὶ ἱστορία — θά πρέπει νά ἀναπτύσσεται ξεχωριστὰ ἢ πλευρὰ πού σήμερα παραμελεῖται: «τῶν δικαιωμάτων καὶ τῶν ὑποχρεώσεων». Δηλαδή οἱ πρώτες ἐννοιες γιὰ τὸ κράτος καὶ τὴν κοινωνία θά στοιχεῖα πρωταρχικά μιᾶς νέας κοσμοαντίληψης πού εἶναι ἀντίθετη μέ τίς κοσμοθεωρίες πού προέρχονται ἀπὸ διάφορα παραδοσιακά κοινωνικά περιβάλλοντα, δηλαδή ἀντίθετη μέ τίς κοσμοθεωρίες ἐκεῖνες πού μπορούμε νά τίς ἀποκαλέσουμε φολκλωριστικές. Τὸ διδακτικὸ πρόβλημα πού πρέπει νά ἀντιμετωπιστεῖ ἐδῶ εἶναι: νά μετριαστεῖ καὶ νά γίνῃ γόνιμη ἡ δογματικὴ κατεύθυνση τῆς σκέψης πού εἶναι ἐντονη στὸν ἄνθρωπο σ' αὐτὰ τὰ πρώτα χρόνια τῆς ἡλικίας του. Τὸ ὑπόλοιπο τῆς φοίτησης δὲ θά πρέπει νά διαρκεῖ περισσότερο ἀπὸ ἕξι χρόνια, ὥστε σὲ ἡλικία δεκαπέντε - δεκάξι χρόνων τὸ παιδί θά πρέπει νά μπορεῖ νά τελειώσῃ ὅλες τίς βαθμίδες τοῦ ἐνιαίου σχολείου.

Μπορεῖ κάποιος νά ἀντιτείνει ὅτι μιὰ τέτοια ἐκπαίδευση εἶναι πολὺ κουραστικὴ, ἐξαιτίας τοῦ γρήγορου ρυθμοῦ τῆς, ἀν πράγματι θέλουμε νά πετύχουμε τὰ ἀποτελέσματα πού ἡ τωρινὴ ὀργάνωση τοῦ κλασικοῦ σχολείου βάζει γιὰ στόχο τῆς, χωρὶς καὶ νά τὸν πετυχαίνει. Μποροῦμε νά ποῦμε ὅμως ὅτι τὸ πλῆγμα τῆς νέας ὀργάνωσης θά πρέπει νά περιέχει μέσα τῆς τὰ γενικά ἐκεῖνα στοιχεῖα πού ἐξαιτίας τους οἱ σπουδὲς σήμερα εἶναι, ἀντίθετα, πάρα πολὺ ἀργές,

για ένα μέρος τουλάχιστον των μαθητών. Ποιά είναι αυτά τα στοιχεία; Σε μία σειρά οικογένειες, ειδικά των μορφωμένων στρωμάτων, τα παιδιά βρίσκουν στην οικογενειακή ζωή μία προετοιμασία, μία προέχταση και μία ολοκλήρωση της σχολικής ζωής. Αποροφούν όπως θα λέγαμε από όλη την «ατμόσφαιρα» μία ποσότητα γνώσεων και συνηθειών, που διευκολύνουν την καθεαυτού σχολική εκπαίδευση. Σα να λέμε: αυτοί γνωρίζουν κιόλας κι αναπτύσσουν τη συνείδηση της λογοτεχνικής γλώσσας, δηλαδή εκείνο το μέσο έκφρασης και συνείδησης που είναι τεχνικά ανώτερο από τα εκφραστικά μέσα που κατέχει ο μέσος όρος των μαθητών που έχουν ηλικία έξι έως δώδεκα χρόνων. Έτσι οι μαθητές της πόλης, για μόνο το λόγο ότι ζούν στην πόλη, έχουν αποροφήσει κιόλας μία ποσότητα γνώσεων και κλίσεων που κάνουν πιά εύκολη, πιά ωφέλιμη και πιά γρήγορη τη φοίτηση στο σχολείο. Στην έσωτερική οργάνωση του ένιαίου σχολείου πρέπει να διαμορφωθούν οι κυριώτερες τουλάχιστον απ' αυτές τις συνθήκες, πέρα από το γεγονός ότι πρέπει να υποθέσουμε ότι παράλληλα με το ένιαίο σχολείο θα αναπτυχτεί ένα δίκτυο από νηπιαγωγεία κι άλλα ιδρύματα, όπου και πριν από τη σχολική ηλικία ακόμη τα παιδιά θα συνηθίζουν σε μίαν όρισμένη συλλογική πειθαρχία και θα αποχτούν προσχολικές γνώσεις και ικανότητες. Πράγματι το ένιαίο σχολείο πρέπει να οργανωθεί σαν κολέγιο, με την ήμερήσια και νυχτερινή συλλογική ζωή, που θα είναι απελευθερωμένη από τις τυρινές μορφές υποκριτικής και μηχανικής πειθαρχίας, ενώ η μελέτη θα πρέπει να γίνεται συλλογικά, με τη βοήθεια των δασκάλων και των μεγαλύτερων μαθητών, ακόμη και στις ώρες της λεγόμενης ατομικής μελέτης κ.λ.π.

Το βασικό πρόβλημα τίθεται για εκείνη τη φάση της τυρινής σχολικής φοίτησης, που σήμερα αντιπροσωπεύει το λύκειο και που δε διαφέρει σε τίποτα άλλο, σαν τύπος διδασκαλίας, από τις προηγούμενες τάξεις, πέρα από την άφηρημένη υπόθεση ότι ο μαθητής διαθέτει τώρα πιά μία μεγαλύτερη διανοητική και ήθικη ώριμότητα, που εί-

ναι ανάλογη με τη μεγαλύτερη ηλικία του και με την πείρα που έχει αποκτήσει στο μεταξύ.

Πραγματικά τώρα ανάμεσα στο λύκειο και στο Πανεπιστήμιο, και κατά συνέπεια ανάμεσα στο καθαρό και πραγματικό σχολείο και στη ζωή, υπάρχει ένα χάσμα μια αληθινή λύση της συνέχειας κι όχι μια λογική μετάβαση από την ποσότητα (ηλικία) στην ποιότητα (διανοητική και ήθικη ώριμότητα). 'Απ' τη σχεδόν καθαρά δογματική διδασκαλία, όπου ή μνήμη συμμετέχει με μεγάλη αναλογία, περνάμε στη δημιουργική φάση ή στην αυτόνομη κι ανεξάρτητη δουλειά. 'Από τό σχολείο με την πειθαρχημένη μελέτη, που επιβάλλει και ελέγχει αυταρχικά, περνάμε σέ μια φάση σπουδών ή επαγγελματικής δουλειάς, όπου ή διανοητική αυτοπειθαρχία και ή ήθικη αυτονομία είναι θεωρητικά απεριόριστες. Κι αυτό γίνεται άμέσως μετά την κρίση της έφηβείας, όταν ή όρμη των έμφυτων και στοιχειακών παθών δέν έχει ακόμη σταματήσει νά αντιπαλεύει με τίς αναστολές του χαρακτήρα και της ήθικης συνείδησης που πάει νά σχηματιστεί. Στην 'Ιταλία μάλιστα, όπου στά Πανεπιστήμιά της δέν έχει επικρατήσει ή άρχή των «σεμιναρίων», τό πέρασμα είναι ακόμη πιό άπότομο και μηχανικό.

Νά λοιπόν που την τελευταία φάση του ένιαίου σχολείου πρέπει νά την αντιληφθούμε και νά την οργανώσουμε σαν την άποφασιστική φάση, όπου γίνεται προσπάθεια νά δημιουργηθούν οί θεμελιώδεις αξίες του «ούμανισμού». Δηλαδή, ή διανοητική αυτοπειθαρχία και ή ήθικη αυτονομία, που είναι αναγκαίες για την παραπέρα εξειδίκευση, τόσο όταν αυτή έχει έπιστημονικό χαρακτήρα (Πανεπιστημιακές σπουδές) όσο κι όταν έχει χαρακτήρα άμεσα πρακτικό - παραγωγικό (βιομηχανία, γραφειοκρατία, εργάνωση των συναλλαγών κ.λ.π.). 'Η μελέτη και ή εκμάθηση των δημιουργικών μεθόδων στην έπιστήμη και στη ζωή πρέπει νά άρχίζει σ' αυτή την τελευταία φάση του σχολείου και νά μήν είναι πιό μονοπώλιο του Πανεπιστημίου ή νά μήν αφήνονται στις συμπτώσεις της πρακτικής ζωής. Αυτή ή σχολική φάση πρέπει νά συμβάλλει επίσης

στό να αναπτύξει το στοιχείο της προσωπικής ευθύνης στα άτομα, δηλαδή να γίνει δημιουργικό σχολείο. Χρειάζεται να κάνουμε διάκριση ανάμεσα στα δημιουργικά και τα ενεργά σχολεία, ακόμη και με τη μορφή που όριζε η μέθοδος του Ντάλτον⁵. "Όλα τα ένιαία σχολεία είναι σχολεία ενεργά, μολοντί σ' αυτό το πεδίο πρέπει να βάλουμε δρια στίς άναρχικές ιδεολογίες και να διεκδικήσουμε με μιάν όρισμένη ένταση από τούς ήλικιωμένους, δηλαδή από τό κράτος, να εκπληρώσουν τό χρέος τους: να «διαπαιδαγωγήσουν» τίς νέες γενιές. Βρισκόμαστε ακόμη στη ρομαντική φάση του ενεργού σχολείου, όπου τά στοιχεία που ανταγωνίζονται τό μηχανικό και ήσουςίτικο σχολείο διευρύνθηκαν παθολογικά, έξαιτίας του ανταγωνισμού και της πολεμικής: πρέπει λοιπόν να μπορούμε στην «κλασική» και λογική φάση, να βρούμε μέσ στους έπιδιωκόμενους στόχους τη φυσική πηγή έπεξεργασίας μεθόδων και μορφών.

Τό δημιουργικό σχολείο είναι τό άποκορύφωμα του ενεργού σχολείου. Στην πρώτη φάση τείνει να πειθαρχήσει, και κατά συνέπεια να έμπεδώσει και να έπιτύχει ένα κάποιο είδος «κοιφορμιισμού» που θά μπορούσαμε να τόν όνομάσουμε «δυναμικό κοιφορμιισμό». Στην δημιουργική φάση, πάνω στη βάση της «συλλογικότητας» κοινωνικού τύπου που έχουμε πετύχει, τείνει να έπεκτείνει: την προσωπικότητα, που γίνεται αυτόνομη και υπεύθυνη, αλλά με μιάν στερειή και όμοιογενή ήθική και κοινωνική συνείδηση. Γι' αυτό δημιουργικό σχολείο δέν σημαίνει καθόλου σχολείο «έφευρετών». Αυτό τό σχολείο ύποδειχνει μιάν φάση της έρευνας και μιάν μέθοδο για την έρευνα και τη γνώση, και όχι ένα προκαθορισμένο «πρόγραμμα» που σέ ύποχρεώνει να πρωτοτυπήσεις και να καινοτομήσεις πάση θυσία όταν τό πραγματοποιείς. Έπίσης διδάσκει πώς ειδικά ή παιδεία γεννιέται από μιάν αυθόρμητη κι αυτόνομη δύναμη που ένυπάρχει στο μαθητή, και στον όποιο ό δάσκαλος παίζει μονάχα τό ρόλο του φιλικού όδηγού, (όπως γίνεται ή θάπρεπε να γίνεται στα Πανεπιστήμια). Να ανακαλύψουν οι μαθητές από μόνοι τους κάτι, χωρίς συμβουλές κι έξωτερική βοήθεια: μιάν άλλθεια είναι: δημιουργία, ακόμη κι έ-

ταν ή αλήθεια είναι παλιά, κι αποδειχνει τή γνώση τής μεθόδου· δείχνει, όπωσδήποτε, ότι έχουν μπει οι μαθητές στη φάση τής πνευματικής ώριμότητας, όταν μπορούν ν' ανακαλύπτουν νέες αλήθειες. Γι' αυτό σ' αυτή τή φάση ή βασική σχολική δραστηριότητα θά αναπτύσσεται στα σεμινάρια, στις βιβλιοθήκες και στα πειραματικά εργαστήρια. Σ' αυτή τή φάση θά συλλέγονται οι οργανικές ένδειξεις για τον επαγγελματικό προσανατολισμό.

Η πραγματοποίηση του ένιαιου σχολείου θά σημάνει τήν άρχή νέων σχέσεων ανάμεσα στη διανοητική και στη βιομηχανική δουλειά, - όχι μόνο στο σχολείο αλλά και σ' όλόκληρη τήν κοινωνική ζωή. Η ένιαία άρχή θ' άντανακλάται γι' αυτό σε όλους τους μορφωτικούς οργανισμούς, μετασχηματίζοντάς τους και δίνοντάς τους ένα νέο περιεχόμενο.

ΤΟ ΠΡΟΒΛΗΜΑ ΤΟΥ ΝΕΟΥ ΛΕΙΤΟΥΡΓΙΚΟΥ ΡΟΛΟΥ ΤΩΝ ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΩΝ ΚΑΙ ΤΩΝ ΑΚΑΔΗΜΙΩΝ

Σήμερα οι δύο αυτοί θεσμοί είναι άνεξάρτητοι ό ένας από τον άλλον και οι Άκαδημίες είναι τό σύμβολο - πού συχνά δίκαια χλευάζεται - τής απόστασης πού υπάρχει ανάμεσα στην άνώτατη μόρφωση και στη ζωή, ανάμεσα στους διανοούμενους και στο λαό (έξαιτίας τής όποιας απόστασης είχαν κάποια έπιτυχία οι φουτουριστές στην πρώτη τους περίοδο τής άντιακαδημαϊκής, άντιπαραδοσιακής κ.λ.π. «βρμητικότητας κι επιθετικότητας») ⁶.

Σε μία νέα τοποθέτηση των σχέσεων ανάμεσα στη ζωή και στην παιδεία, ανάμεσα στη διανοητική και βιομηχανική εργασία, οι Άκαδημίες θά έπρεπε νά γίνουν οι μορφωτικές οργανώσεις (πνευματικής συστηματοποίησης, λέξετας και δημιουργίας) εκείνων των στοιχείων, πού μετά τό ένιαίο σχολείο θά περάσουν στην επαγγελματική δουλειά, ένας χώρος συνάντησης αυτών των τελευταίων και των πανεπιστημιακών. Τα κοινωνικά στοιχεία πού άπασχολούνται στην επαγγελματική δουλειά δέν πρέπει νά πέφ-

τούν σέ διανοητική παθητικότητα. Ἄλλὰ πρέπει νά ἔχουν στή διάθεσή τους (μέ συλλογική πρωτοβουλία καί ὄχι μεμονωμένα, σάν ὀργανική κοινωνική λειτουργία πού τῆς ἀναγνωρίζεται ἡ δημόσια ἀναγκαιότητα κι ὠφελιμότητα) ἐξειδικευμένα ἰδρύματα σέ ὄλους τοὺς κλάδους τῆς ἔρευνας καί τῆς ἐπιστημονικῆς δουλειᾶς, ὅπου θά μποροῦν νά συνεργαστοῦν κι ὅπου θά βρίσκουν κάθε ἀναγκαία βοήθεια γιὰ κάθε μορφή πνευματικῆς δραστηριότητος πού θά θελήσουν νά ἐπιχειρήσουν.

Ἡ ἀκαδημαϊκή ὀργάνωση θά πρέπει νά μπεῖ σέ νέα καλούπια καί νά ἀναζωογονηθεῖ ὁλότελα. Ἐδαφικά, θά δημιουργηθεῖ συγκέντρωση ἱκανότητων καί εἰδίκευσης, ἐπὶ λαοῦ ἐθνικά κέντρα ὅπου θά συγκεντρώνονται τὰ μεγάλα ἰδρύματα πού ὑπάρχουν, τὰ ἐπαρχιακά καί περιφερειακά κλιμάκιά (τους) καί οἱ τοπικοὶ ὄμιλοι τῆς πόλης καί τοῦ χωριοῦ. Θά γίνῃ διαχωρισμός κατὰ ἐπιστημονικο - μορφωτικὲς δραστηριότητες, πού θά ἐκπροσωποῦνται ὅλες στὰ ἀνώτερα κέντρα, ἀλλὰ μόνο μερικὲς στοὺς τοπικοὺς ὄμιλους. Θά ἐνοποιηθοῦν οἱ διάφοροι τύποι μορφωτικῶν ὀργανώσεων πού ὑπάρχουν (Ἀκαδημίες, Ἰνστιτούτα ἐπιμόρφωσης, φιλολογικοὶ ὄμιλοι κλπ.) ὁλοκληρώνοντας τὴν παραδοσιακὴ ἀκαδημαϊκὴ δουλειά, πού ἀναπτύσσεται κυρίως στή συστηματοποίηση τῶν γνώσεων τοῦ παρελθόντος ἢ στήν προσπάθεια νά καθορίσει ἓνα μέσο ὁδο ἐθνικῆς σκέψης σάν ὁδηγὸ τῆς πνευματικῆς δραστηριότητος — πρὸς δραστηριότητες πού συνδέονται μέ τὴ συλλογικὴ ζωὴ — στὸν κόσμον τῆς παραγωγῆς καί τῆς δουλειᾶς. Θά ἐλέγχονται οἱ βιομηχανικὲς συζητήσεις, ἡ δραστηριότητα γιὰ ἐπιστημονικὴ ὀργάνωση τῆς ἐργασίας, τὰ πειραματικὰ ἐργαστήρια τῶν ἐργοστασίων κλπ. Θά οἰκοδομηθεῖ ἓνας μηχανισμός πού θά ἐπιλέγει καί θά προάγει τίς ἀτομικὲς ἱκανότητες τῆς λαϊκῆς μάζας, ἱκανότητες πού σήμερα θυσιάζονται καί σπαταλιούνται σέ λάθη κι ἀπόπειρες χωρὶς ἀποτέλεσμα. Κάθε τοπικὸς ὄμιλος θά πρέπει νά ἔχει ἀναγκαστικὰ τὸ τμήμα ἠθικῶν καί πολιτικῶν ἐπιστημῶν καί σιγὰ - σιγὰ θά ὀργανώνει τὰ ἄλλα εἰδικὰ τμήματα γιὰ νά συζητοῦν τίς τεχνικὲς πλευρὲς τῶν βιομηχανικῶν καί γεωργικῶν προβλημάτων,

πού άφοροῦν τὴν ὀρθολογικὴ ὀργάνωση τῆς δουλειᾶς στὸ ἐργαστάσιο, στὸ χωράφι, στὸ γραφεῖο κλπ. Κατὰ περιόδους (θὰ γίνονται) συνέδρια διαφόρων ἐπιπέδων, πού θὰ κάνουν γνωστοὺς τοὺς πῶς ἱκανοὺς.

Θὰ ἦταν χρήσιμο νὰ εἶχαμε ὀλόκληρο τὸν κατάλογο τῶν Ἀκαδημιῶν καὶ τῶν ἄλλων μορφωτικῶν ὀργανώσεων πού ὑπάρχουν σήμερα, καθὼς καὶ τῶν θεμάτων πού κυρίως ἔχουν ἐπεξεργαστεῖ στίς ἐργασίες τους καὶ πού δημοσιεύθηκαν στὰ «Πραχτικά» τους. Στὸ μεγαλύτερο μέρος τους πρόκειται γιὰ νεκροταφεῖα τῆς παιδείας, — καὶ ὅμως παίζουν κάποιον ρόλο στὴν ψυχολογία τῆς ἀρχουσας τάξης.

Ἀνάμεσα σ' αὐτοὺς τοὺς ὀργανισμοὺς καὶ στὸ Πανεπιστήμιο θὰ πρέπει νὰ ὑπάρχει στενὴ συνεργασία, ὅπως ἀκριβῶς συμβαίνει μὲ ὅλες τίς ἀνώτερες εἰδικές σχολές (στρατιωτικές, ναυτικές κλπ.). Ὁ σκοπὸς εἶναι νὰ πετύχουμε μιὰ συγκέντρωση καὶ μιὰ προώθηση τῆς ἐθνικῆς κουλτούρας, πού θὰ ἦταν ἀνώτερη ἀπὸ τίς ἀντίστοιχες τῆς καθολικῆς ἐκκλησίας*.

ΑΝΑΖΗΤΩΝΤΑΣ ΤΗΝ ΕΚΠΑΙΔΕΥΤΙΚΗΝ ΑΡΧΗΝ

Γιὰ τὸ ρήγμα πού προκάλεσε ἡ μεταρύθμιση τοῦ Τζεντίλε ἀνάμεσα στὴ στοιχειώδη καὶ μέση ἐκπαίδευση ἀπ' τὴ

* Αὐτὸ τὸ σχέδιο ὀργάνωσης τῆς μορφωτικῆς δουλειᾶς, σίμφωνα μὲ τίς γενικὲς ἀρχές τοῦ ἐνιαίου σχολείου, θὰ πρέπει νὰ ἀναπτυχτεῖ σὲ ὅλες τίς λεπτομέρειές του, μὲ ἐπαμέλεια, καὶ νὰ χρησιμεύσει σὰν ὀδηγὸς στὴ συγκρότηση καὶ τοῦ πῶς στοιχειακοῦ, ἀκόμη, καὶ πρωτοβάθμιου κέντρου μόρφωσης, πού ὅπρπε νὰ τὸ ἐννοοῦμε σὰν ἔμβρυο καὶ κύτταρο ὀλόκληρης τῆς πῶς μαζικῆς δομῆς. Ἀκόμη καὶ τίς πρωτοβουλίες πού ξέρομε ὅτι εἶναι μεταβατικές καὶ πειραματικές ὅπρπε νὰ τίς ἀντιλαμβανόμαστε σὰν ἀκατάλληλες νὰ τίς ἀποροφήσει τὸ γενικὸ πλάνο καὶ ταυτόχρονα σὰ ζωτικὰ στοιχεῖα πού τείνουν νὰ δημιουργήσουν ὀλόκληρο τὸ πλάνο. Νὰ μελετηθεῖ μὲ προσοχὴ ἡ ὀργάνωση καὶ ἡ ἀνάπτυξη τοῦ Ροταριανοῦ Ὀμίλου.

μιά και στην ανώτερη εκπαίδευση απ' την άλλη. Πριν απ' αυτή τη μεταρρύθμιση υπήρχε ένα παρόμοιο ρήγμα — όμως με τρόπο πολύ διακριτικό — ανάμεσα στο επαγγελματικό σχολείο απ' τη μια και στις μέσες και ανώτερες σχολές απ' την άλλη, μονάχα. Το δημοτικό σχολείο το τοποθετούσαν σε ένα είδος αίθουσας άναμονης¹, εξαιτίας μερικών ξεχωριστών χαρακτηριστικών του.

Στά δημοτικά σχολεία προσφέρονταν δυό στοιχεία για την εκπαίδευση και τη διαμόρφωση των παιδιών: οι πρώτες έννοιες των φυσικών επιστημών και οι έννοιες των δικαιωμάτων και των υποχρεώσεων του πολίτη. Οι επιστημονικές γνώσεις είχαν σκοπό να εισαγάγουν το παιδί στην «κοινωνία των πραγμάτων»² και στα δικαιώματα και τις υποχρεώσεις της κρατικής ζωής, καθώς και στην κοινωνία των αναγκών³. Οι επιστημονικές γνώσεις έρχονταν σε αντίθεση με τη μαγική αντίληψη του κόσμου και της φύσης, που το παιδί άποροφά από το διαποτισμένο με φολκλόρ περιβάλλον του, με τον ίδιο τρόπο που οι έννοιες των δικαιωμάτων και των υποχρεώσεων έρχονται σ' αντίθεση με τις τάσεις άτομικιστικής και τοπικιστικής βαρβαρότητας, που κι αυτή είναι μιá από τις δψεις του φολκλόρ. Το σχολείο με τη διδασκαλία του άγωνίζεται εναντίον του φολκλόρ, και όλων των παραδοσιακών κατάλοιπων του όσον άφορά τη σύλληψη του κόσμου, με σκοπό να επιβάλλει μιάν αντίληψη πιο σύγχρονη, που τά πρωταρχικά και θεμελιώδη στοιχεία της δίνονται με την ενημέρωση για την ύπαρξη των φυσικών νόμων σαν κάτι το αντικειμενικό κι επαναστατικό, που σ' αυτό πρέπει να προσαρμοστούμε προκειμένου να κυριαρχήσουμε πάνω τους· επίσης και για την ύπαρξη ιδιωτικού και δημοσίου δικαίου⁴ που είναι άποτέλεσμα της ανθρώπινης δραστηριότητας και που καθορίζονται από τον άνθρωπο και μπορούν να μεταβληθούν απ' αυτόν με στόχο τη συλλογική του ανάπτυξη. Το ιδιωτικό και δημοσιο δικαιο προετοιμάζει τους ανθρώπους κατά τον πιο συνεπή ιστορικά τρόπο να κυριαρχήσει πάνω στη φύση, δηλαδή να κάνη πιο εύκολη την εργασία. Η εργασία είναι ο ιδιαίτερος τρόπος που έχει ο άνθρωπος να συμμετέχει ενεργά στη φυ-

σική ζωή γὰρ νὰ τὴ μεταβάλλει καὶ νὰ τὴν κοινωνικοποιεῖ δλοένα πιδ βαθιὰ καὶ πιδ ἐκτεταμένα. Μποροῦμε νὰ ποῦμε, γι' αὐτὸ τὸ λόγο, ὅτι ἡ ἐκπαιδευτικὴ ἀρχὴ ποῦ σαυτὴν στηρίχτηκαν τὰ δημοτικὰ ἦταν ἡ ἔννοια τῆς ἐργασίας, ποῦ δὲν μπορεῖ ν' ἀποδώσει ὅλες τὶς δυνατότητες ἐπέκτασης καὶ παραγωγικότητας, χωρὶς μιὰ σαφὴ καὶ πραγματικὴ γνώση τῶν φυσικῶν νόμων καὶ χωρὶς ἓνα σύστημα νόμων⁵, ποῦ νὰ ρυθμίζει ὀργανικὰ τὴ ζωὴ τῶν ἀνθρώπων ἀναμεταξύ τους. Σύστημα ποῦ πρέπει νὰ γίνεται ἀποδεχτὸ μὲ αὐθόρμητη συναίνεση καὶ ὄχι μονάχα χάρη στὸν ἐξωτερικὸ καταναγκασμὸ, ποῦ πρέπει: δηλαδὴ νὰ γίνεται ἀποδεχτὸ ἐξαιτίας τῆς ἀναγκαιότητας ποῦ θὰ ἀναγνωρίζουν καὶ θὰ προτείνουν οἱ ἴδιοι σὰν ἐλευθερία καὶ ὄχι μονάχα χάρη στὸν ἀπλὸ ἐξαναγκασμὸ. Ἡ ἔννοια καὶ ἡ πράξη τῆς ἐργασίας (δηλαδὴ τῆς θεωρητικῆς καὶ πρακτικῆς δραστηριότητας) εἶναι μόνιμη ἐκπαιδευτικὴ ἀρχὴ στὰ δημοτικὰ σχολεῖα, ἀφοῦ ἡ κοινωνικὴ καὶ κρατικὴ τάξη (δικαιώματα καὶ ὑποχρεώσεις) εἰσάγεται καὶ ἐπαληθεύεται: στὴ φυσικὴ τάξη μὲ τὴν ἐργασία. Ἡ ἰδέα τῆς ἰσοροπίας ἀνάμεσα στὴν κοινωνικὴ καὶ φυσικὴ τάξη στὴ βάση τῆς ἐργασίας, δηλ. στὴ βάση τῆς θεωρητικο - πρακτικῆς δραστηριότητας τοῦ ἀνθρώπου, δημιουργεῖ τὰ πρῶτα στοιχεία μιᾶς διαισθητικῆς κοσμοαντίληψης⁶, μιᾶς κοσμοαντίληψης ποῦ εἶναι ἀπελευθερωμένη ἀπὸ κάθε μαγεία καὶ μεταφυσικὴ καὶ ἀποτελεῖ τὴν ἀφετηρίαν γιὰ τὴν παραπέρα ἀνάπτυξη μιᾶς ἱστορικῆς καὶ διαλεκτικῆς σύλληψης τοῦ κόσμου, ὥστε νὰ ἐκτιμήσουμε τὸ σύνολο τῶν προσπαθειῶν καὶ τῶν θυσιῶν ποῦ στοίχισε τὸ παρὸν στὸ παρελθόν, καὶ ποῦ τὸ μέλλον στοίχίζει στὸ παρὸν, καὶ νὰ ἐννοήσουμε τὴν τωρινὴ κατάσταση σὰ σύνθεση τοῦ παρελθόντος (δηλαδὴ ὄλων τῶν περασμένων γενεῶν), ποῦ προβάλλεται: στὸ μέλλον. Αὐτὴ εἶναι ἡ βάση τοῦ δημοτικοῦ σχολείου. Τὸ ἂν αὐτὴ ἔχει δόσει καρποὺς καὶ ἂν τὸ σῶμα τῶν δασκάλων ἔχει συνείδηση τοῦ χρέους του καὶ τοῦ φιλοσοφικοῦ περιεχομένου τοῦ χρέους του εἶναι ἄλλο θέμα, ποῦ συνδέεται στενὰ μὲ τὴν κριτικὴ ποῦ ἀφορᾷ τὸ βαθμὸ πολιτικῆς συνείδησης ὁλόκληρου τοῦ ἔθνους, ποῦ τὸ διδασκαλικὸ σῶμα ἀποτελεῖ μὰ ἐκ-

φρασή του, εξαθλιωμένη ακόμη, κι όχι βέβαια μιά πρωτοπορεία.

Δέν είναι όλοτελα άκριβές ότι ή έκπαίδευση δέν είναι και μόρφωση⁷: τό ότι έχουν έπιμείνει πάρα πολύ σ' αυτή τή διάκριση στάθηκε ένα από τά βαθύτερα λάθη τής ιδεαλιστικής παιδαγωγικής — κι αυτό φάνηκε κιόλας από τά άποτελέσματα τών σχολείων, πού έχουν αναδιοργανωθεί μέ βάση αυτή τήν παιδαγωγική. Έπειδή ή έκπαίδευση δέν είναι: έπίσης και μόρφωση, θάπρεπε ό μαθητής νά έχει μιá τέλεια παθητικότητα, ώστε νά είναι: ένα «μηχανικό δοχείο» άφηρημένων γνώσεων, πράγμα πού είναι παράλογο· κι άλλωστε άφηρημένα τό άρνιούνται και οι ύποστηριχτές τής καθαρής παιδαγωγικότητας⁸, πού είναι αντίθετοι άκριβώς στην άπλή μηχανιστική έκπαίδευση. Τό «βέβαιο» γίνεται «άληθινό» στη συνείδηση τοῦ παιδιοῦ. Άλλά ή συνείδηση τοῦ παιδιοῦ δέν είναι κάτι τό «άτομικό» (κι ακόμη περισσότερο κάτι τό καθορισμένο) είναι ή άντανάκλαση τοῦ μέρους εκείνου τής άστικής κοινωνίας, όπου συμμετέχει τό παιδί, δηλαδή τών κοινωνικῶν σχέσεων πού αναφέρονται στην οίκογένεια, στη γειτονιά, στό χωριό κλπ. Η άτομική συνείδηση τής συντριπτικής πλειοψηφίας τών παιδιῶν άντανακλά άστικές και μορφωτικές σχέσεις πού είναι διαφορετικές κι άνταγωνιστικές σ' εκείνες πού άντιπροσωπεύουν τά σχολικά προγράμματα: Τό «βέβαιο» μιáς προοδευτικής παιδείας γίνεται «άληθινό» στά πλαίσια μιáς άπολιθωμένης κι άναχρονιστικής παιδείας, κι ούτε ύπάρχει ένότητα άνάμεσα στό σχολείο και στη ζωή και γι' αυτό δέν ύπάρχει ένότητα άνάμεσα στην έκπαίδευση και στη μόρφωση. Γι' αυτό μπορούμε νά ποῦμε ότι στό σχολείο ή σύνθεση έκπαίδευσης - μόρφωσης μπορεί νά εκπροσωπείται μονάχα από τή ζωντανή δουλειά τοῦ δάσκαλου, στό βαθμό πού ό δάσκαλος έχει συνείδηση τών άντιθέσεων πού ύπάρχουν άνάμεσα στόν τύπο κοινωνίας και παιδείας πού εκπροσωπεί αυτός και στόν τύπο κοινωνίας και παιδείας πού άντιπροσωπεύουν οι μαθητές κι έπίσης έχει συνείδηση τοῦ χρέους του νά έπισπεύδει και νά πειθαρχεί τή διαμόρφωση τοῦ παιδιοῦ σύμφωνα μέ τόν άνώτερο τύπο και σ' άντίθεση μέ τόν κατώτερο τύπο. "Αν

τὸ διδασκαλικὸ σῶμα εἶναι ἀνόητο καὶ τὸ πλέγμα ἐκπαίδευση - μόρφωση διαλύεται γιὰ νὰ ρυθμίσει τὸ πρόβλημα τῆς διδασκαλίας σύμφωνα μὲ τὰ προγράμματα στὰ χαρτιά, ἔπου ἐξυμνοῦν τὴν παιδαγωγικότητα, τότε ἡ δουλειὰ τοῦ δάσκαλου δίνει ἀκόμη πῶς περιορισμένα ἀποτελέσματα: δηλαδὴ τὸ σχολεῖο θὰ εἶναι ρητορικὸ καὶ χωρὶς σοβαρότητα, γιὰτὶ θὰ τοῦ λείπει ἡ ὕλική παρουσία τοῦ βέβαιου καὶ τὸ ἀληθινὸ θὰ εἶναι ἀληθινὸ στὰ λόγια, δηλαδὴ ρητορικὸ.

Ὁ ἐκφυλισμὸς φαίνεται: ἀκόμη καλύτερα στὴ μέση ἐκπαίδευση, χάρη στὰ μαθήματα τῆς φιλολογίας καὶ τῆς φιλοσοφίας⁹. Πρὶν οἱ μαθητὲς διαμόρφωναν τουλάχιστον ἓνα εἶδος «ἀποσκευῆς» ἢ «φορτίου» (ἀνάλογα μὲ τὰ γούστα) συγκεκριμένων γνώσεων: ἐνῶ τώρα πού ὁ δάσκαλος ὀφείλει νὰ εἶναι ἀκριβῶς ἓνας φιλόσοφος καὶ ἓνας αἰσθητικὸς ὁ μαθητὴς παραμελεῖ τὶς σίγουρες γνώσεις καὶ «γεμίζει: τὸ κεφάλι του» μὲ συνταγὰς καὶ λέξεις, πού γι' αὐτὸν τὶς περισσότερες φορές δὲν ἔχουν καμιά σημασία καὶ τὶς ξεχνᾷ ἀμέσως. Ὁ ἀγῶνας ἐνάντια στὸ παλιὸ σχολεῖο ἦταν σωστός, ἀλλὰ ἡ μεταρρύθμιση δὲν ἦταν τόσο ἀπλὸ πρᾶγμα ὅσο φαινότανε. Γιὰτὶ δὲν ἀφοροῦσε τὰ προγράμματα στὸ χαρτί, ἀλλὰ τοὺς ἀνθρώπους καὶ ὄχι μονάχα τοὺς ἀνθρώπους πού εἶναι, ἄμμεσα, οἱ δάσκαλοι, ἀλλὰ ὁλόκληρο τὸ κοινωνικὸ πλέγμα πού ἐκφρασθῆ του εἶναι: οἱ ἄνθρωποι. Πραγματικὰ, ἓνας μέτριος δάσκαλος μπορεῖ νὰ καταφέρει νὰ ὑποστηρίξει ὅτι οἱ μαθητὲς σήμερα εἶναι πῶς «πολυμαθεῖς»¹⁰, ἀλλὰ δὲ θὰ καταφέρει ποτέ νὰ ὑποστηρίξει ὅτι εἶναι πῶς καλλιεργημένοι. Αὐτὸς θὰ ἀναπτύξει τυπικὰ καὶ μὲ συνείδηση γραφειοκράτη τὸ μηχανικὸ μέρος τοῦ σχολείου καὶ ὁ μαθητὴς ἂν ἔχει δημιουργικὸ μυαλό, θὰ ὀργανώσει γιὰ λογαριασμό του καὶ μὲ τὴ βοήθεια τοῦ κοινωνικοῦ του περιβάλλοντος, τὸ συσσωρευμένο «ἀπόθεμα» γνώσεων. Μὲ τὰ νέα προγράμματα, πού συμπίπτουν μὲ μιὰ γενικὴ πτώση τοῦ ἐπιπέδου τοῦ διδασκαλικοῦ σώματος, δὲ θὰ ὑπάρχει «ἀποσκευὴ» γνώσεων γενικὰ, γιὰ νὰ ὀργανώσουν. Τὰ νέα προγράμματα ἔπρεπε νὰ καταργήσουν ὁλότελα τὶς ἐξετάσεις. Τὸ νὰ δίνεις ἐξετάσεις τώρα πρέπει νὰ εἶναι πολὺ περισσότερο «ζήτημα τύχης» ἀπ' ὅσο ἦταν καλιότερα. Μιὰ χρονολογία εἶναι πάντα μιὰ χρονολογία, ὅποιοσδήποτε

κι ἂν εἶναι ὁ καθηγητῆς πού σέ ἐξετάζει, ὅπως κι ἕνας ὀρισμὸς εἶναι πάντα ἕνας ὀρισμὸς, ἀλλὰ τί γίνεται ὅταν πρόκειται γιὰ μιὰ κρίση, γιὰ μιὰ αἰσθητικὴ ἢ φιλοσοφικὴ ἀνάλυση;

Τὴν παιδαγωγικὴ ἐπάρκεια τοῦ παλιοῦ μέσου ἰταλικοῦ σχολείου, πού εἶχε διοργανωθεῖ σύμφωνα μὲ τὸν ξεπερασμένον σήμερα νόμον καζάτι¹¹, δὲν μπορεῖς νὰ τὴν ἀναζητᾷς (ἢ νὰ τὴν ἀρνείσαι) στὴ σαφῆ πρόθεση νὰ εἶναι ἢ ἔχει παιδαγωγικὸ σχολεῖο, ἀλλὰ στὸ γεγονός ὅτι ἡ ὀργάνωσή του καὶ τὰ προγράμματά του ἦταν ἡ ἔκφραση ἑνὸς παραδοσιακοῦ τρόπου διανοητικῆς καὶ ἠθικῆς ζωῆς κι ἑνὸς μορφωτικοῦ κλίματος πού εἶναι διαδομένο σ' ὅλη τὴν ἰταλικὴ κοινωνία ἀπὸ πανάρχαια παράδοση. Τὸ γεγονός ὅτι ἕνα τέτοιο κλίμα κι ἕνας τέτοιος τρόπος ζωῆς ἔχουν μπεῖ στὴν ἐπιθανάτιο ἀγωνία καὶ τὸ γεγονός ὅτι τὸ σχολεῖο ἀποσπάστηκε ἀπὸ τὴν ζωὴ καθόρισαν τὴν κρίση τοῦ σχολείου. Τὸ νὰ κριτικάρουμε τὰ προγράμματα καὶ τὴν πειθαρχικὴ ὀργάνωση τοῦ σχολείου δὲ σημαίνει τίποτα, ἂν δὲν ἐρευνήσουμε τίς συγκεκριμένες συνθήκες. Ἔτσι: ἐπιστρέφουμε στὴν πραγματικὴ ἐνεργητικὴ συμμετοχὴ τοῦ μαθητῆ στὸ σχολεῖο, πού μπορεῖ νὰ πραγματοποιηθεῖ μονάχα ἂν τὸ σχολεῖο συνδεθεῖ μὲ τὴν ζωὴ. Τὰ νέα προγράμματα ὅσο περισσότερο ἐπιθεβαιώνουν καὶ θεωρητικοποιοῦν τὴ δραστηριότητα τοῦ μαθητῆ καὶ τὴν ἐνεργητικὴ συνεργασία του στὴ δουλειὰ τοῦ δασκάλου, τόσο περισσότερο εἶναι προδιδραγματιμῆνα σὰν ὁ μαθητῆς νὰ ἦταν ὀλοτέλα παθητικός.

Στὸ παλιὸ σχολεῖο ἡ μελέτη τῆς γραμματικῆς τῆς λατινικῆς κι ἀρχαίας ἑλληνικῆς γλώσσας, πού συνδέεται μὲ τὴ μελέτη τῆς ἀντίστοιχης φιλολογίας καὶ τῶν ἀντίστοιχων πολιτικῶν ἱστοριῶν, ἀποτελοῦσε μιὰ παιδαγωγικὴ ἀρχή, ἐφόσον τὸ ἀνθρωπιστικὸ ἰδανικὸ πού ἀντιπροσώπευε ἡ Ἀθήνα καὶ ἡ Ρώμη, ἦταν διαδομένο σ' ὀλόκληρη τὴν κοινωνία καὶ ἦταν ἕνα οὐσιαστικὸ στοιχεῖο τῆς ἠθικῆς ζωῆς καὶ τοῦ ἠθικοῦ πολιτισμοῦ. Ἀκόμη καὶ τὴ μηχανικότητα τῆς μελέτης τῆς γραμματικῆς τὴν ζωογονοῦσε ὁ μορφωτικὸς σκοπός. Οἱ μεμονωμένες γνώσεις δὲ διδασκόντανε γιὰ χάρη ἑνὸς σκοποῦ ἄμεσα πραχτικοῦ — ἐπαγγελματικοῦ: κάτι τέ-

τοιο φαινότανε χωρίς κανένα ενδιαφέρον, επειδή τὸ ἐνδι-
 φέρον θρυσκότανε στὴν ἐσωτερικὴ ἀνάπτυξη τῆς προσωπικό-
 τητας, στὴ διαμόρφωση τοῦ χαραχτήρα διὰ μέσου τῆς πρόσ-
 ληψης καὶ τῆς ἀφομοίωσης ὄλου τοῦ πολιτιστικοῦ παρελ-
 θόντος τοῦ σύγχρονου εὐρωπαϊκοῦ πολιτισμοῦ. Δὲ μαθαίνανε
 τὴ λατινικὴ καὶ τὴν ἀρχαία ἑλληνικὴ γλῶσσα μὲ σκοπὸ νὰ
 τίς μιλήσουν, γιὰ νὰ κάνουν τὸν καμαριέρη, τὸν ἠθοποιό,
 τὸν ἐμπορικὸ ἀντιπρόσωπο. Τίς μαθαίνανε μὲ σκοπὸ νὰ
 γνωρίσουν κατευθεῖαν τὸν πολιτισμὸ τῶν δύο λαῶν, σὰν ἀ-
 ναγκαία προϋπόθεση τοῦ σύγχρονου πολιτισμοῦ, δηλαδὴ γιὰ
 νὰ ὑπάρξουν οἱ ἴδιοι καὶ νὰ γνωρίσουν τὸν ἑαυτὸ τους σι-
 νειδητά. Ἡ λατινικὴ καὶ ἡ ἀρχαία ἑλληνικὴ γλῶσσα δι-
 δάσκονταν κατὰ τὸν γραμματικὸ τρόπο, δηλαδὴ μηχανικά.
 Ἄλλὰ εἶναι ἀδικη καὶ ἀνακριθὴς ἡ κατηγορία γιὰ μηχανικό-
 τητα καὶ ξηρότητα. Ἔχουμε νὰ κάνουμε μὲ παιδικία, πού
 πρῶτα - πρῶτα χρειάζεται ν' ἀποχτήσουν ὀρισμένες συνή-
 θειες σκέψης, ἐπιμέλειας καὶ φυσικοῦ μέτρου, βίως καὶ ψυ-
 χικῆς συγκέντρωσης πάνω σ' ὀρισμένα θέματα, πράγματα
 πού δὲν εἶναι δυνατὸ νὰ τ' ἀποχτήσουν χωρὶς τὴ μηχανικὴ
 ἐπανάληψη πειθαρχημένης καὶ μεθοδικῆς ἐνέργειας. Ἐνας
 μελετητὴς σαράντα χρόνων θὰ μπορούσε ποτὲ νὰ μείνει δε-
 κάξι ὥρες συνέχεια μπροστὰ στὸ τραπέζι, ἂν ἀπὸ παιδί δὲν
 εἶχε ἐξαναγκαστεῖ, χάρη στὸ μηχανικὸ ἐξαναγκασμὸ, νὰ ἀπο-
 χτήσῃ τίς κατάλληλες ψυχοφυσικὲς συνήθειες; Ἄν θέλου-
 με νὰ θγάλοιμε μεγάλους ἐπιστήμονες, χρειάζεται καὶ τώρα
 ἀκόμη ν' ἀρχίσουμε ἀπ' αὐτὸ τὸ σημεῖο καὶ χρειάζεται ἐπί-
 σης ν' ἀσκοῦμε πίεση πάνω σ' ὀλόκληρο τὸ σχολικὸ σῶμα
 γιὰ νὰ πετύχουμε νὰ ἔρθουν στὴν ἐπιφάνεια ἐκεῖνες οἱ χιλιά-
 δες ἢ ἑκατοντάδες ἢ ἀκόμη καὶ δωδεκάδες μόνο μελετητῶν
 μεγάλης δυναμικότητος, πού ἔχει ἀνάγκη κάθε πολιτισμὸς
 (ὡστόσο μπορούμε νὰ πετύχουμε πολὺ καλύτερα ἀποτελέ-
 σματα σ' αὐτὸ τὸ πεδίο, μὲ τὴ βοήθεια τῶν κατάλληλων ἐ-
 πιστημονικῶν βοηθημάτων, χωρὶς νὰ ἐπιστρέφουμε στίς
 σχολικὲς μεθόδους τῶν Ἰησοιτῶν).

Μαθαίνουμε τὴ λατινικὴ (ἢ καλύτερα μελετᾶμε τὴ λα-
 τινικὴ) καὶ τὴν ἀναλούμε ὡς τὰ πιὸ μικρὰ καὶ ὡς τὰ
 πιὸ στοιχειακὰ μέρη τῆς: τὴν ἀναλούμε σὰν ἓνα πράγμα

νεκρό είναι αλήθεια, αλλά κάθε ανάλυση που γίνεται από παιδιά δεν μπορεί να γίνεται παρά μονάχα σε πράγματα νεκρά. Ήξάλλου, όπου αυτή ή μελέτη γίνεται με τέτοιο τρόπο, δεν πρέπει να ξεχνάμε ότι ή ζωή των ρωμαίων είναι κάτι μυθικό, που σ' έναν ορισμένο βαθμό ενδιαφέρει κι ενδιαφέρει το παιδί αφού στα νεκρά πράγματα υπάρχει πάντα κάτι το πολύ πιο ζωντανό. Και μετά: ή γλώσσα είναι νεκρή, κι αναλύεται σαν κάτι το αδρανές και ουδέτερο (όπως ένα πτώμα πάνω στο ανατομικό τραπέζι), αλλά κάτι που ξαναζεί συνέχεια μέσα στα παραδείγματα και τις αφηγήσεις. Θα μπορούσαμε να κάνουμε την ίδια μελέτη και με τὰ Ιταλικά; Αδύνατο. Γιατί καμιά ζωντανή γλώσσα δε θα μπορούσε να μελετηθεί όπως ή λατινική. Θα ήταν και θα «φαινότανε» παράλογο. Κανένα από τὰ παιδιά δεν ξέρει τή λατινική όταν αρχίζει να την σπουδάζει με μιάν οποιαδήποτε αναλυτική μέθοδο. Μιά ζωντανή γλώσσα θα μπορούσε να ήταν γνωστή και θα άρχουσε να την ξέρει ακόμη κι ένα μονάχα παιδί για να διαλυθεί ή μαγεία της: όλοι θα πήγαιναν άμεσα στις σχολές Μπέρλιτς¹². Η λατινική (όπως ακριβώς κι ή αρχαία ελληνική) επιδρά στη φαντασία σαν κάτι το μυθικό, ακόμη και στο δάσκαλο. Τή λατινική δεν τή σπουδάζουμε για να μάθουμε την ίδια τή λατινική. Τή λατινική, από πολύ καιρό, χάρη σε μιὰ σχολική - μορφωτική παράδοση (της οποίας μπορούμε να έρευνήσουμε την προέλευση και την ανάπτυξη), τή σπουδάζουμε σά στοιχείο ενός ιδανικού σχολικού προγράμματος - στοιχείο που συνοφίζει και ικανοποιεί μιάν ολόκληρη σειρά παιδαγωγικών και ψυχολογικών απαιτήσεων. Μελετούν τή λατινική για να συνηθίσουν τὰ παιδιά να μελετούν μ' έναν ορισμένο τρόπο: να αναλύουν ένα ιστορικό θέμα, που μπορούν να το χρησιμοποιήσουν σαν ένα πτώμα που συνεχώς ξαναπαίρνει ζωή, και για να συνηθίσουν να κάνουν συλλογισμούς: να σκέφτονται με αφηρημένα σχήματα και να είναι όμως ικανά απ' την απάιτηση να ξανακατεβαίνουν στην άμεση πραγματική ζωή, για να βλέπουν σε κάθε πράξη ή δεδομένο εκείνο που είναι ιδιαίτερο: τή γενική σύλληψη και τὸ άτομο. Και τί δε ση-

μάλινει από παιδαγωγική άποψη ή συνεχής σύγκριση τών λέξεων και τών έννοιών, δλόκληρη ή τυπική λογική με την αντίφαση τών αντιθέτων και την ανάλυση τών διαφορετικών, με την ιστορική κίνηση του γλωσσικού συνόλου, που τροποποιείται με το πέρασμα του χρόνου, που έχει ένα γίνεσθαι και δέν είναι μονάχα κάτι το στατικό. Στα όχτώ χρόνια του γυμνασίου - λυκείου μελετάμε δλόκληρη την ιστορική πραγματική γλώσσα, άφου την έχουμε δει στο μεταξύ φωτογραφημένη, σε μιá άφηρημένη χρονική στιγμή, με τη μορφή της γραμματικής: την σπουδάζουμε από τον Ένιο (και μάλιστα από τα άποσπάσματα τών δώδεκα πινάκων) ¹³ Έως το Φαίδρο και Έως τους χριστιανούς - λατίνους ¹⁴: μιá ιστορική διαδικασία αναλύεται μέσα στο χρόνο, από την εμφάνισή της Έως το θάνατό της - Έως το φαινομενικό θάνατό της, άφου ξέρουμε ότι ή 'Ιταλική με την όποία την συγκρίνουν συνέχεια είναι ή σύγχρονη λατινική. Μελετάμε τη γραμματική μιáς όρισμένης έποχής, —μιάν άφαίρεση— το λεξιλόγιο μιáς όρισμένης περιόδου, αλλά μελετάμε (για σύγκριση) τη γραμματική και το λεξιλόγιο κάθε συγκεκριμένου συγγραφέα και τη σημασία κάθε δρου σε κάθε καθορισμένη (άπό την άποψη του στυλ) «περίοδο». Ανακαλύπτουμε Έτσι ότι ή γραμματική και το λεξιλόγιο του Φαίδρου δέν είναι το ίδιο με τη γραμματική και το λεξιλόγιο του Κικέρωνα, ούτε μ' έκείνα του Πλαύτου ή του Λακτάντιου και του Τερτιλιανού ¹⁵, και ότι οι σχέσεις τών ήχων δέν έχουν την ίδια σημασία στις διάφορες έποχές και στους διάφορους συγγραφείς. Συγκρίνουμε συνέχεια τη λατινική με τη 'Ιταλική γλώσσα. Άλλά κάθε λέξη είναι μιá έννοια, μιá εικόνα, που παίρνει διάφορες άποχρώσεις με το πέρασμα του καιρού, στα διάφορα πρόσωπα σε κάθε μιá από τις δυό γλώσσες που συγκρίνουμε. Μελετάμε τη φιλολογική ιστορία τών βιβλίων που γράφτηκαν σ' εκείνη τη γλώσσα, την πολιτική ιστορία, την συμπεριφορά τών ανθρώπων που Έχουν μιλήσει εκείνη τη γλώσσα. Άπό όλο αυτό το πλέγμα καθορίζεται ή εκπαίδευση του παιδιού, δηλαδή άπό το γεγονός ότι ως τώρα μονάχα με ύλικό τρόπο έχει διατρέ-

Ξει ὄλη αὐτὴ τὴ διαδρομὴ, μ' αὐτοὺς τοὺς σταθμοὺς κ.λ.π. Βυθίστηκε στὴν ἱστορία, ἀπόχτησε μίαν ἱστορικιστικὴ διαί-
σθησὴ τοῦ κόσμου καὶ τῆς ζωῆς, μὰ διαίσθησὴ πού τοῦ
γίνεται δευτέρη φύσῃ —σχεδὸν ἕνα ὀρμέμφυτο— ἐπειδὴ
δὲν τοῦ ἔχει ἐντυπωθεῖ σχολαστικά, ἐξαιτίας μᾶς ἐξωτε-
ρικῆς παιδαγωγικῆς «βούλησῃς». Αὐτοῦ τοῦ εἶδους ἡ σπου-
δὴ διδάσκει χωρὶς νὰ ἐπιδιώκει αὐτὸ τὸ σκοπὸ καὶ μὲ τὴ
μικρότερη «παιδευτικὴ» παρέμβαση τοῦ δάσκαλου: μορ-
φώνει ἐπειδὴ ἐκπαιδεύει. Λογικῆς, καλλιτεχνικῆς, ψυχο-
λογικῆς ἐμπειρίες ἔχουν δημιουργηθεῖ χωρὶς «νὰ τίς σκεφ-
τόμαστε», χωρὶς νὰ κοιτάζουμε ὀλοένα στὸν καθρέφτη, καὶ
εἰδικὰ ἔχει δημιουργηθεῖ μίᾳ μεγάλῃ «συνθετικῇ» - φιλο-
σοφικῇ - ἐμπειρία, ἱστορικο - πραγματικῆς ἐξέλιξης. Δὲ
θέλω νὰ πῶ μ' αὐτὸ (καὶ θὰ ἦταν ἀνάξιο νὰ τὸ σκεφθῶ).
ὅπως μερικοί, ὅτι ἡ λατινικὴ καὶ ἡ ἀρχαία ἑλληνικὴ ἔχουν
μέσα τους θαυματουργῆς ἰδιότητες στὸν ἐκπαιδευτικὸ το-
μέα. Πρόκειται γιὰ ὀλόκληρη τὴ μορφωτικὴ παράδοση,
πού ζεῖ ὡς τῶρα καὶ εἰδικὰ ἐξω ἀπὸ τὸ σχολεῖο, καὶ πού
σ' ἕνα ὀρισμένο περιβάλλον παράγει τέτοιες συνέπειες. Εἶ-
ναι φανερό, ἄλλωστε, πῶς μόλις ἄλλαξε ἡ παραδοσιακὴ ἀν-
τίληψη τῆς παιδείας ἄρχισε καὶ ἡ κρίση τοῦ σχολεῖου, καὶ
ἐπίσης ἄρχισε καὶ ἡ κρίση τῆς μελέτης τῆς λατινικῆς καὶ
τῆς ἀρχαίας ἑλληνικῆς.

Θὰ χρειαστεῖ ν' ἀντικαταστήσουμε τὴ λατινικὴ καὶ
τὴν ἀρχαία ἑλληνικὴ ἀπὸ τὴ λειτουργία ὑπομοχλίου πού
ἔχουν στὸ δια-μορφωτικὸ σχολεῖο καὶ θὰ τὸ κάνουμε, ἄλ-
λά δὲ θὰ εἶναι εὐκόλο νὰ ταχτοποιήσουμε τὴ νέα ὀλη ἢ τὴ
νέα σειρά ὀλης σὲ ἕνα διδαχτικὸ κανονισμό, πού νὰ δίνει
ἱσοδύναμα ἀποτελέσματα γενικῆς ἐκπαίδευσης καὶ διαμόρ-
φωσης τῆς προσωπικότητας, ἀρχίζοντας ἀπὸ τὸ παιδὶ καὶ
φτάνοντας μέχρι τὸ κατώφλι τῆς ἐπαγγελματικῆς ἐπιλο-
γῆς. Σ' αὐτὴν τὴν περίοδο, πραγματικά, ὀ σπουδῆς ἢ τὸ
μεγαλύτερο μέρος τῶν σπουδῶν, πρέπει νὰ εἶναι (ἢ νὰ
φαίνεται) στοὺς μαθητῆς) ἀνιδιοτελεῖς. Δηλαδή, νὰ μὴν ἔ-
χουν ἄμεσους ἢ πάρα πολὺ ἄμεσους πραχτικούς σκοποὺς
καὶ μολοντί εἶναι «διδαχτικοί», δηλαδή πλοῦσιο σὲ συγ-
κεχρημένες γνώσεις, πρέπει νὰ εἶναι καὶ παιδαγωγικό.

Στο σύγχρονο σχολείο, εξαιτίας της βαθειᾶς κρίσης της παραδοσιακῆς παιδείας και ἀντίληψης γιά τή ζωή και τόν ἄνθρωπο, πραγματοποιεῖται μιὰ διαδικασία βαθμιαίου ἐκφυλισμοῦ: Τά σχολεῖα ἐπαγγελματικοῦ τύπου, δηλαδή αὐτά πού ἀσχολοῦνται μέ τò νὰ ἱκανοποιοῦν ἄμεσα πρακτικά ἐνδιαφέροντα, παίρνουν τò προβάδισμα ἀπό τò παιδαγωγικό σχολεῖο πού δέν ἔχει ἄμεσους στόχους. Τò πιό παράδοξο εἶναι ὅτι αὐτὸν τò νέο τύπο σχολείου τὸν παρουσιάζουν και διακηρύσσουν πὼς εἶναι δημοκρατικός, ἐνῶ αὐτός, ἀντίθετα, ὄχι μόνο προορίζεται γιά νὰ διαιωνίζει τίς κοινωνικές διαφορές, ἀλλά και νὰ τίς ἀποκρυσταλλώνει σέ κινέζικες μορφές¹⁶.

Τò παραδοσιακὸ σχολεῖο ἦταν ὀλιγαρχικὸ ἐπειδὴ προοριζότανε γιά τὴ νέα γενιά τῶν διευθυντικῶν ὁμάδων πού προορίζεται μέ τὴ σειρά της νὰ γίνεῖ κι αὐτὴ διευθυντικὴ: ἀλλὰ τò σχολεῖο δέν ἦταν ὀλιγαρχικὸ ἐξαιτίας τοῦ τρόπου διδασκαλίας. Δέν εἶναι ἡ ἀπόχτηση διευθυντικῆς ἱκανότητος, οὔτε ἡ προσπάθεια νὰ διαμορφώσει ἀνώτερους ἀνθρώπους πού δίνει τὸν κοινωνικὸ χαραχτήρα σ' ἕνα τύπο σχολείου. Ὁ κοινωνικὸς χαραχτήρας του δίνεται ἀπὸ τò γεγονός: πὼς κάθε κοινωνικὴ ὁμάδα ἔχει ἕνα δικὸ της τύπο σχολείου, πού εἶναι προορισμένος νὰ διαιωνίζει σ' αὐτὰ τὰ στρώματα μὲν ὀρισμένη παραδοσιακὴ λειτουργία, εἴτε διευθυντικὴ εἶναι αὐτὴ εἴτε ἔχει τὸ χαραχτήρα ἐργαλείου. Ἄρα, ἂν θέλουμε νὰ σπάσουμε αὐτὸ τò πλέγμα χρειάζεται τότε, ὄχι νὰ πολλαπλασιάσουμε και νὰ κλιμακώσουμε τοὺς τύπους ἐπαγγελματικοῦ σχολείου, ἀλλὰ νὰ δημιουργήσουμε ἕναν ἐνιαῖο τύπο προπαρασκευαστικοῦ σχολείου (δημοτικοῦ - μέσου), πού θὰ ὀδηγεῖ τò νέο ὡς τò κατώφλι της ἐπιλογῆς τοῦ ἐπαγγέλματος, διαμορφώνοντάς τον στὸ ἀναμεταξύ σὰν πρόσωπο ἱκανὸ νὰ σκέφτεται, νὰ μελετᾷ, νὰ διευθύνει ἢ νὰ ἐλέγχει ὁποῖον διευθύνει.

Τò νὰ πολλαπλασιάσουμε τοὺς τύπους τοῦ ἐπαγγελματικοῦ σχολείου τείνει λοιπὸν στὸ νὰ διαιωνίσει τίς ὑπάρχουσες διαφορές, ἀλλὰ καθὼς μ' αὐτὲς τίς διαφορές τείνει νὰ προκαλέσει ἐσωτερικὲς διαστρωματώσεις, κάνει νὰ γεννηθεῖ ἡ ἐντύπωση ὅτι πρόκειται γιά δημοκρατικὴ τάση.

Χειρώναχτας ή ειδικευμένος εργάτης, λόγου χάρη, αγρότης και τοπογράφος ή υπομηχανικός κ.λ.π. 'Αλλά ή δημοκρατική τάση, έσωτερικά, δέν μπορεί νά σημαίνει μονάχα ότι ένας χειρώναχτας εργάτης γίνεται ειδικευμένος, αλλά ότι κάθε «πολίτης» μπορεί νά γίνει «κυβερνήτης» και ότι ή κοινωνία τόν προϋποθέτει, άν και «άφηρημένα», ότι έχει τις γενικές προϋποθέσεις νά γίνει ένας τέτοιος: ή πολιτική δημοκρατία τείνει στό νά κάνει νά συμπέσουν διοικούντες και διοικούμενοι (μέ την έννοια της κυβέρνησης ύστερα από τή συγκατάθεση των κυβερνουμένων) εξασφαλίζοντας τελικά σέ κάθε διοικούμενο τήν δωρεάν άπόχτηση των Ικανοτήτων και τήν άναγκαία γι' αυτή γενική τεχνική προπαρασκευή. 'Αλλά ό τύπος του σχολείου πού τώρα αναπτύσσεται σά σχολείο γιά τό λαό, δέν τείνει ούτε καν πιά νά συντηρήσει αυτή τήν αυταπάτη (άφου αυτό οργανώνεται όλοένα και περισσότερο κατά τρόπο πού νά στενεύει τή βάση της κυβερνητικής κάστας, δηλαδή της κάστας πού έχει τήν τεχνική προπαρασκευή) σ' ένα κοινωνικό πολιτικό περιβάλλον, όπου περιορίζεται άκόμη περισσότερο ή «άτομική πρωτοβουλία», μέ την έννοια ότι αυτή ή τεχνικο-πολιτική Ικανότητα και προετοιμασία προσφέρεται κατά τρόπο πού στήν πραγματικότητα μάς ξαναγυρίζει πίσω στις διακρίσεις σέ καθορισμένες «νομικά» τάξεις άντι νά ξεπερνιόνται οι διακρίσεις σέ ομάδες: ό πολλαπλασιασμός των επαγγελματικών σχολείων, πού από τήν άρχή άκόμη των σπουδών γίνονται όλοένα και πιδ έξειδικευμένα, είναι μιά από τις πιδ έντυπωσιακές εκδηλώσεις αυτής της τάσης.

Όσον άφορά τόν δογματισμό και τόν κριτικισμό - ιστορικισμό στήν κατώτερη και μέση εκπαίδευση, πρέπει νά δούμε ότι ή νέα παιδαγωγική θέλησε ν' άνοίξει πέρασμα γιά τό δικό της δογματισμό στό χώρο της διδασκαλίας γιά τήν εκμάθηση των συγκεκριμένων έννοιών — δηλαδή στό χώρο όπου ένας κάποιος δογματισμός είναι άπαραίτητος και μπορεί νά άναροφηθεί και νά διαλυθεί μονάχα στόν ολοκληρωμένο κύκλο της σχολικής θητείας (δέν μπορούμε νά διδάσκουμε τήν Ιστορική γραμματική στό δημοτικό και στό

γυμνάσιο) —, αλλά αναγκάστηκε να δει μετά να εισάγεται
 ο δογματισμός κατεξοχή στο πεδίο της θρησκευτικής σκέ-
 ψης και, σιωπηλά, να δει να περιγράφεται δηλ ή ιστορία
 της φιλοσοφίας σά μιά ατέλειωτη πορεία τρέλλας και παρα-
 ληρήματος. Στη διδασκαλία της φιλοσοφίας ο νέος παιδα-
 γωγικός δρόμος (τουλάχιστο για χάρη εκείνων τών μαθη-
 τών —και είναι ή πλειοψηφία αυτοί— που δέν δέχονται
 πνευματική βοήθεια έξω από τό σχολείο, από τήν οίκογέν-
 νεια ή, τό συγγενικό τους περιβάλλον, και πού πρέπει να
 μορφωθούν μονάχα με τήν διδασκαλία πού παρακολουθούν
 στην τάξη) φτωχαίνει τή διδασκαλία και υποβιβάζει τό έ-
 πίπεδο, πραχτικά, μολονότι λογικά φαίνεται πολύ καλή, ού-
 τοπιστικά καλή. 'Η παραδοσιακή περιγραφική φιλοσοφία, έ-
 νισχυμένη, με ένα μάθημα ιστορίας της φιλοσοφίας και με
 τή μελέτη ενός αριθμού φιλοσοφιών, πραχτικά μοιάζει να
 είναι τό καλύτερο από όλα. 'Η περιγραφική και κανονιστι-
 κή φιλοσοφία θά είναι μιά δογματική άφαίρεση σάν τή
 γραμματική και τά μαθηματικά, αλλά είναι μιά εκπαιδευ-
 τική αναγκαιότητα. Το $1=1$ είναι μιά άφαίρεση, αλλά κα-
 νεις εξαιτίας αυτής της άφαιρέσης δέν έφτασε να σκεφτεί
 ότι 1 μύγα είναι τό ίδιο με 1 έλέφαντα. 'Επίσης και οι κανό-
 νες της τυπικής λογικής είναι άφαιρέσεις του ίδιου γένους,
 δηλαδή είναι κάτι σάν γραμματική της κανονικής σκέψης,
 και ωστόσο είμαστε αναγκασμένοι να τήν σπουδάσουμε έπει-
 δη δέν είναι κάτι πού τό έχουμε έμφυτο, αλλά πρέπει να τό
 άποχτήσουμε με τή δουλειά και τήν παρατήρηση. Το νέο
 ρεύμα προϋποθέτει ότι ή τυπική λογική είναι κάτι πού τό
 κατέχουμε κιόλας όταν σκεφτόμαστε, αλλά δέν εξηγεί πώς
 μπορούμε να τό άποχτήσουμε, έτσι πού πραχτικά είναι σά
 να τήν προϋποθέτουμε έμφυτη τήν τυπική λογική. 'Η τυπική
 λογική είναι κάτι: σάν τή γραμματική: άφομοιώνεται κατά
 τρόπο «ζωντανό» άκόμη κι όταν ή διδασκαλία της είναι
 σχηματική κι άφηρημένη, άφου ο μαθητής δέν είναι ένας
 δίσκος γραμμοφώνου, δέν είναι ένας μηχανικός και παθητι-
 κός δέκτης, άκόμη και τότε πού ή λειτουργική συμβατικό-
 τητα τών εξετάσεων τον κάνει να μοιάζει με τέτοιο καμιά
 φορά. 'Η σχέση αυτών τών παιδαγωγικών σχημάτων με τό

πνεῦμα τοῦ παιδιοῦ εἶναι πάντα ἐνεργητική καὶ δημιουργική, ὅπως εἶναι καὶ ἡ σχέση ἀνάμεσα στὸν ἐργάτη καὶ στὰ ἐργαλεῖα τῆς δουλειᾶς του. Ἐνα μέγεθος εἶναι ἕνα σύνολο ἀφαιρέσεων — ἀκόμη καὶ αὐτὸ — ἐντούτοις δὲν μποροῦν νὰ παραχτοῦν πραγματικά ἀντικείμενα χωρὶς τὴ μέτρησή του ¹⁷, πραγματικά ἀντικείμενα ποῦ εἶναι κοινωνικὲς σχέσεις καὶ, σιωπηλά, περιέχουν ἰδέες.

Τὸ παιδί, ποῦ σκοτώνεται μὲ τὰ *barbara* καὶ *baralepton* ¹⁸, κουράζεται βέβαια καὶ πρέπει νὰ τοῦ ζητᾶμε νὰ κάνει τὸν κόπο ποῦ εἶναι ἀπαραίτητος καὶ χρειάζεται νὰ κάνει καὶ ὄχι περισσότερο. Ἀλλὰ ἐπίσης εἶναι βέβαιο ὅτι: ὅτι πρέπει πάντα νὰ κουράζεται γιὰ νὰ μάθει νὰ ὑποχρεῶναι τὸν ἑαυτὸ του σὲ στερήσεις καὶ περιορισμοὺς τῆς φυσικῆς κίνησης, ὁδηγᾷ νὰ μάθει νὰ ὑφίσταται μιὰ ψυχοφυσικὴ δοκιμασία. Χρειάζεται νὰ πείσουμε πολὺ κόσμο ὅτι καὶ οἱ σπουδὲς ἀκόμη εἶναι ἕνα ἐπάγγελμα, καὶ μάλιστα ἕνα ἐπάγγελμα πολὺ κοπιαστικό, μὲ μιὰ δική του εἰδικὴ μαθητεία, ποῦ ἐκτὸς ἀπὸ διανοητικὴ εἶναι καὶ νευρο-μυϊκὴ ἐπίσης: εἶναι μιὰ διαδικασία προσαρμογῆς, μιὰ συνήθεια ποῦ ἀποχτήθηκε μὲ τὴν ὑπερένταση, τὴ στεναχώρια, καὶ τὴν ὑπομονὴ ἀκόμη. Ἡ συμμετοχὴ στὴ μέση παιδεία ὅλο καὶ εὐρύτερων μαζῶν ἔφερε μαζὶ τῆς τὴν τάση γιὰ χαλάρωση τῆς πειθαρχίας τῶν σπουδῶν καὶ τὴν τάση νὰ ζητᾶμε «διευκολύνσεις». Πολλοὶ σκέφτονται ὅτι οἱ δυσκολίες εἶναι ἐντελῶς φεύγιες, ἐπειδὴ εἶναι συνηθισμένες νὰ θεωροῦν δουλειὰ καὶ κόπο μόνο τὴ χειρωναχτικὴ δουλειὰ. Τὸ πρόβλημα εἶναι πολύπλοκο. Βέβαια, τὸ παιδί μᾶς παραδοσιακῆς οἰκογενεῖας διανοουμένων ξεπερνᾷ πρὸς εὐκολία τὴ διαδικασία ψυχοφυσικῆς προσαρμογῆς. Μὲ τὸ ποῦ μπαίνει στὴν τάξη γιὰ πρώτη φορὰ ὑποφέρει κιόλας σὲ ἀρκετὰ σημεῖα ἀπὸ τοὺς συμμαθητὲς του γιὰ τὴν ἀποχτήθει κιόλας ἕναν προσανατολισμὸ χάρη στὶς οἰκογενειακὲς συνήθειες: συγκεντρώνει τὴν προσοχή του μὲ περισσότερὴ εὐκολία ἐπειδὴ τὸ ἔχει συνηθίσει αὐτὸ σὰ φυσικὴ του συμπεριφορὰ κ.λ.π. Κατὰ τὸν ἴδιον τρόπο ποῦ ὁ γιὸς ἐνὸς ἐργάτη τῆς πόλης ὑποφέρει λιγότερο μπαίνοντας στὸ ἐργαστάσιον ἀπὸ ὅσο ὑποφέρει ἕνα παιδί χωρικῶν ἢ ἕνας νεαρὸς χωρικὸς ποῦ ἔχει μεγαλώσει ζών-

τας αγροτική ζωή. Ἀκόμη καὶ ἡ ποιότητα τῆς διατροφῆς ἔχει ἀξία κλπ. κλπ. Νὰ γιὰτι πολλοὶ ἄνθρωποι τοῦ λαοῦ νομίζουν ὅτι ἡ δυσκολία τῶν σπουδῶν εἶναι μιὰ «ἀπάτη» σὲ βάρος τους (ὅταν δὲ νομίζουν ὅτι εἶναι ἡλίθιοι ἀπὸ γεννησιμοῦ τους) : ἐλέπουν τὸν κύριο (καὶ γιὰ πολλοὺς κύριος, εἰδικὰ στὴν ὑπαιθρο, πάει νὰ πει διανοούμενος) ¹⁹ νὰ κάνει μὲ γρηγοράδα καὶ φανερὴ εὐκολία τὴ δουλειὰ πὺ στὰ δικά τους παιδιὰ στοιχίζει δάκρυα καὶ αἷμα καὶ σκέφτονται ὅτι πρόκειται γιὰ «κόλπο». Σὲ μιὰ νέα κατάσταση αὐτὰ τὰ προβλήματα μποροῦν νὰ γίνουσι ἀκόμη πιὸ δύσκολα καὶ θὰ χρειαστεῖ νὰ ἀντισταθοῦμε στὴν τάση νὰ κάνουμε εὐκολο ὅ,τι δὲν μπορεῖ νὰ γίνῃ τέτοιο χωρὶς νὰ τὸ παραποιήσουμε. Ἐν θέλουμε νὰ δημιουργήσουμε ἕνα στῶμα διανοουμένων, μέχρι τίς πιὸ μεγάλες ἐξειδικεύσεις, ἀπὸ μιὰ κοινωνικὴ ομάδα πὺ παραδοσιακὰ δὲν ἔχει ἀναπτύξει τίς κατάλληλες ἱκανότητες, θὰ ἔχουμε νὰ ξεπεράσουμε ἀφάνταστες δυσκολίες.

Σκόρπιες σημειώσεις

ΣΧΟΛΙΚΑ ΠΡΟΒΛΗΜΑΤΑ ΚΑΙ ΟΡΓΑΝΩΣΗ ΤΗΣ ΠΑΙΔΕΙΑΣ

ΜΕΡΙΚΕΣ ΑΡΧΕΣ ΤΗΣ ΣΥΓΧΡΟΝΗΣ ΠΑΙΔΑΓΩΓΙΚΗΣ

Νὰ ἐρευνήσουμε τὴν ἀκριθὴ ἱστορικὴ καταγωγὴ μερικῶν ἀρχῶν τῆς σύγχρονης παιδαγωγικῆς: γιὰ τὸ ἐνεργὸ σχολεῖο ² ἢ τὴ φιλικὴ συνεργασία ἀνάμεσα στὸ δάσκαλο καὶ τὸ μαθητὴ, τὸ σχολεῖο στὸ ὑπαιθρο, τὴν ἀνάγκη νὰ ἀφήσουμε ἐλεύθερη —κάτω ἀπὸ τὴν φύλαξη ἀλλὰ ὄχι καὶ τὸ φανερὸ ἔλεγχο τοῦ δάσκαλου— τὴν ἀνάπτυξη τῶν αὐθόρμητων ἱκανοτήτων τοῦ μαθητῆ. Ἡ Ἑλβετία ἔχει μιὰ μεγάλη

συμβολή στη σύγχρονη παιδαγωγική (Πεσταλότσι κλπ.)
 χάρη στην παράδοση που δημιούργησε ο Ρουσσώ στη Γε-
 νεύη². Στην πραγματικότητα αυτή η παιδαγωγική είναι μια
 συγκεχυμένη μορφή φιλοσοφίας σε συνδυασμό με μια σειρά,
 εμπειρικών κανόνων. Δεν έχουμε πάρευ σοβαρά υπόψη μας
 ότι οι ιδέες του Ρουσσώ είναι μια βίαιη αντίδραση στο σχο-
 λείο και στις παιδαγωγικές μεθόδους των Ιησουϊτών και μ'
 αυτή την έννοια αποτελούν μια πρόοδο: αλλά κατόπιν σχη-
 ματίστηκε ένα είδος εκκλησίας που παράλυσε τις παιδαγω-
 γικές σπουδές και παραχώρησε το έδαφος σε περιεργές εκ-
 ζητήσεις (στις θεωρίες του Τζεντίλε και του Λομβάρδου -
 Ραντίτσε)³. Ο «αυθορητισμός» είναι μια απ' αυτές τις
 εκζητήσεις: Φαντάζονται: ίσως πώς ο έγκεφαλος του παι-
 διού είναι κάτι που μοιάζει με κουβάρι και που ο δάσκαλος
 τὸ βοηθάει νὰ ξεμπερδευτεί. Στην πραγματικότητα κάθε γε-
 νιά διαπαιδαγωγεί τὴ νεότερή της γενιά, δηλαδή ἡ μορφή
 και ἡ μόρφωση είναι ένας αγώνας ἐναντία στα ἔνστικτα
 που συνδέονται με τις στοιχειώδεις βιολογικές λειτουργίες,
 ένας αγώνας ἐναντία στη φύση γιὰ νὰ κυριαρχήσουμε πάνω
 της και νὰ δημιουργήσουμε τὸν «συγχρονισμένο» με τὴν ἐ-
 ποχή του ἀνθρώπου. Δὲ λαβαίνουνε βέβαια ὑπόψη τους ότι τὸ
 παιδί ἀφότου ἀρχίσει «νὰ βλέπει και νὰ ἀγγίζει» —κατὰ
 πάσα πιθανότητα λίγες μέρες μετὰ τὴ γέννησή του— συ-
 σωρεύει αἰσθήματα και εἰκόνες, που πολλαπλασιάζονται και
 γίνονται σύνθετες όταν τὸ παιδί μαθαίνει νὰ μιλά. Ο «αὐ-
 θορητισμός», ἐάν ἀναλυθεῖ, γίνεται ὁλοένα και περισσότερο
 προβληματικός. Ἐπί πλέον τὸ «σχολείο», δηλαδή ἡ ἄμεση
 εκπαιδευτική δραστηριότητα, είναι ἕνα μέρος μονάχα ἀπὸ
 τὴ ζωὴ τοῦ μαθητῆ, που ἔρχεται σ' ἐπαφή τόσο με τὴν ἀν-
 θρώπινη κοινωνία ὅσο και με τὴν κοινωνία τῶν πραγμά-
 των» και σχηματίζει κριτήρια ἀπὸ αυτές τις «ἐξωσχολικές»
 πηγές πολὺ πιὸ σημαντικά ἀπὸ ὅτι γενικά πιστεύουμε. Τὸ
 ἕναιτο σχολείο που είναι πνευματικό και χειρωνακτικό συγ-
 χρόνως, ἔχει και τὸ παρακάτω πλεονέκτημα ἀκόμη: ὅτι
 φέρνει σ' ἐπαφή τὸ παιδί με τὴν ἀνθρώπινη ἱστορία και με
 τὴν ἱστορία τῶν «πραγμάτων» συγχρόνως, κάτω ἀπὸ τὴν ἐ-
 πίβλεψη τοῦ δάσκαλου.

ΜΗΧΑΝΙΣΤΙΚΗ ΚΑΙ ΙΔΕΑΛΙΣΤΙΚΗ ΠΑΙΔΑΓΩΓΙΚΗ

Γιὰ νὰ συντάξουμε μιὰν ολοκληρωμένη μελέτη γιὰ τὸν Ἀντόνιο Λαμπριόλα⁴ πρέπει νὰ πάρουμε ὑπόψη μας, ἐκτὸς ἀπὸ τὰ γραφτά του, πού εἶναι σπάνια καὶ συχνὰ μονάχα ὑπαινιχτικά ἢ ἐξαιρετικά περίπλοκα, καὶ τὰ στοιχεῖα καθὼς καὶ περιχοπές ἀπὸ συζητήσεις του, πού ἀναφέρονται ἀπὸ τοὺς φίλους του καὶ τοὺς μαθητές του (ὁ Λαμπριόλα ἀφησε ἀνάμνηση ἐξαιρετικοῦ «συνομιλητῆ»). Στὰ βιβλία τοῦ Μπ. Κρότσε, ἐδῶ κι ἐκεῖ, μπορούμε νὰ βροῦμε ἀρκετὰ ἀπ' αὐτὰ τὰ στοιχεῖα καὶ τίς περιχοπές. Ἔτσι στὶς «Κριτικὲς Συνομιλίες»⁵ (σειρὰ δευτέρη) σελ. 60 - 61, βρίσκουμε: «"Τί θὰ κάνατε γιὰ νὰ ἐκπαιδεύσετε ἠθικά ἕνα παπούδα;" ρώτησε ἕνας ἀπὸ τοὺς μαθητές του πρὶν ἀπὸ κάμποσα χρόνια τὸν καθηγητὴ Λαμπριόλα σ' ἕνα ἀπὸ τὰ μαθήματά του, φέρνοντας ἀντίρρηση γιὰ τὴν ἀποτελεσματικότητα τῆς παιδαγωγικῆς. "Γιὰ τὴν ὥρα (ἀπάντησε μὲ χωριάτικη καὶ χεγκελιανὴ τραχύτητα ὁ χεμπαρτιανός⁶ καθηγητής), γιὰ τὴν ὥρα θὰ τὸν ἔκανα σκλάβο· κι αὐτὸ θὰ ἦταν ἡ παιδαγωγικὴ γι' αὐτὴ τὴν περίσταση, ἂς δοῦμε ὁμως ἂν γιὰ τὰ ἐγγόνια του καὶ τοὺς ἀπογόνους του θὰ μπορέσουμε ν' ἀρχίσουμε νὰ ἐφαρμόζουμε κάτι ἀπὸ τὴ δική μας παιδαγωγικὴ"». Αὐτὴ ἡ ἀπάντηση τοῦ Λαμπριόλα εἶναι πολὺ κοντὰ στὴ συνέντευξη πού ἔδωσε αὐτὸς γιὰ τὸ ἀποικιακὸ ζήτημα (Λιβύη) γύρω στὰ 1903 καὶ πού ἀναφέρεται στὸν τόμο «Διάφορα γραφτά γιὰ τὴ φιλοσοφία καὶ τὴν πολιτικὴ»⁷. Πρέπει νὰ ἐρευνήσουμε ἐπίσης τὸν τρόπο σχέψης τοῦ Τζεντίλε γιὰ ὅ,τι ἀφορᾷ τὴ θρησκευτικὴ διδασκαλία στὰ δημοτικὰ σχολεῖα. Φαίνεται ὅτι πρόκειται γιὰ ἕνα φευτο-ιστορικισμό, γιὰ ἕνα μηχανισμό ἀρκετὰ ἐμπειρικό καὶ πολὺ κοντινὸ στὸν πιὸ λαϊκὸ ἐξελιχτικισμό⁸. Θὰ μπορούσαμε νὰ θυμηθοῦμε ἔτσι αὐτὸ πού λέει ὁ Μπερτράντο Σπαβέντα⁹ γιὰ ἐκείνους πού οἱ ἄνθρωποι θὰ ἤθελαν νὰ κρατήσουν γιὰ πάντα σὲ νηπιακὴ κατάσταση (μὲ τὴν ἔννοια τῆς ἐξουσίας δηλαδὴ, πού ἐπίσης ἐκπαιδεύει στὴν ἐλευθερία τοὺς ἀνώριμους λαοὺς) καὶ φαν-

τάζονται ολόκληρη τη ζωή (τῶν ἄλλων) σὰ μιὰ κούνια*. Μοῦ φαίνεται ὅτι ἀπὸ ἱστορική ἀποψη τὸ πρόβλημα ἀντιμετωπίζεται ἀλλιῶς: ἂν δηλαδὴ ἓνα ἔθνος ἢ μιὰ κοινωνικὴ ὀμάδα, πού ἔφθασε σ' ἓνα πολὺ ὑψηλὸ ἐπίπεδο πολιτισμοῦ, δὲν μπορεῖ (καὶ κατὰ συνέπεια δὲν ὀφείλει) «νά ἐπιταχύνει» τὴ διαδικασία διαπαιδαγώγησης τῶν λαῶν καὶ τῶν κοινωνικῶν ὀμάδων πού εἶναι πιά καθυστερημένοι, γενικεύοντας καὶ μεταδίδοντας μὲ τὸν πιά κατάλληλο τρόπο τὴ νέα ἐμπειρία του. Ἔτσι ὅταν οἱ ἄγγλοι στρατολογοῦσαν νεοσύλλεκτους ἀνάμεσα στοὺς πρωτόγονους λαοὺς, πού δὲν εἶχαν οἷ ποτέ τους σύγχρονο ὄπλο, δὲν προγύμιναζαν αὐτοὺς τοὺς νεοσύλλεκτους στὴ χρησιμοποίηση τοῦ τόξου, τοῦ μπουόμε-ραγκ καὶ τῆς τσεριμποτάνα¹⁰, ἀλλὰ τοὺς ἐκπαίδευαν στὸ χειρισμὸ τοῦ ντουφεκιοῦ, προσαρμόζοντας ἀναγκαστικά τοὺς κανόνες τῆς ἐκπαίδευσης στὴ «διανοητικὴ ἱκανότητα» ἐκείνου τοῦ συγκεκριμένου λαοῦ. Ὁ τρόπος σκέψης πού συνεπάγεται ἢ ἀπάντηση τοῦ Λαμπριόλα δὲ μοιάζει νὰ εἶναι καθόλου διαλεχτικός καὶ προοδευτικός, ἀλλὰ μᾶλλον μηχανικός καὶ ὀπισθοδρομικός, σὰν ἐκείνη τὴ θρησκευτικὴ «παιδαγωγικὴ» τοῦ Τζεντίλε, πού δὲν εἶναι τίποτα ἄλλο ἀπὸ ἓνα παράγωγο τῆς ἀντίληψης ὅτι ἡ «θρησκεία εἶναι καλὴ γιὰ τὸ λαὸ» (λαὸς=μωρὸ=πρωτόγονη φάση τῆς νόησης, στὴν ὁποία ἀντιστοιχεῖ ἡ θρησκεία κλπ.), δηλαδὴ ἡ (ἰδιοτελής)

* Ὁ Χέγκελ διαβεβαιώνει ὅτι ἡ σκλαβιά εἶναι τὸ λίκνο τῆς ἐλευθερίας. Γιὰ τὸν Χέγκελ, ἔπως καὶ γιὰ τὸ Μακιαβέλι, ἡ «νέα ἡγεμονία» (δηλαδὴ ἡ διχτατορικὴ περίοδος πού χαρακτηρίζει τὶς ἀρχὲς κάθε νέου κράτους) καὶ ἡ συναφὴς σκλαβιά δικαιολογεῖται μονάχα σὰν διαπαιδαγώγηση καὶ ἐκπαίδευση τοῦ ἀνθρώπου πού δὲν εἶναι ἀκόμη ἐλεύθερος. Ὅμως ὁ Μπ. Σπαδέντα («Ἀρχὲς τῆς Ἠθικῆς», Παράρτημα, Νάπολη 1904) σχολιάζει ὡς ἑξῆς: «Ἄλλὰ ἡ κοῖνια δὲν εἶναι ἡ ζωὴ. Μερικοὶ θὰ ἤθελαν νὰ θρῖσκονται πάντα στὴν κοῖνια». Ἐνα τυπικὸ παράδειγμα κοῖνιας πού διασκέει γιὰ ολόκληρη τὴ ζωὴ μᾶς δίνει ἡ τελωνειακὴ προστασία, πού τὴν ὑπερασπίζουν καὶ τὴν δικαιολογοῦν συνεχῶς σὰ «ἐλίκνο» (κούνια), ἀλλὰ τείνει νὰ γίνῃ μιὰ κοῖνια γιὰ πάντα.

άρνηση νά διαπαιδαγωγήσει τὸ λαό. Στὴ συνέντευξή του γιὰ τὸ ἀποικιακὸ πρόβλημα ὁ μηχανικισμὸς ποὺ συνεπάγεται ἡ σκέψη τοῦ Λαμπριόλα γίνεται ἀκόμα πιὸ φανερός. Πράγματι: μπορούμε πολὺ καλὰ νά ποῦμε ὅτι εἶναι «ἀναγκαῖο νά ξαναφέρουμε τοὺς παπούα στὴ σκλαβιά» γιὰ νά τοὺς διαπαιδαγωγήσουμε, ἀλλὰ δὲν εἶναι λιγότερο ἀναγκαῖο νά θεβαιωθοῦν ὅτι αὐτὸ εἶναι ἀναγκαῖο νά συμβεῖ μονάχα γιὰ ἕνα περιορισμένο διάστημα (ἐξαιτίας ὀρισμένων συνθηκῶν), πράγμα δηλαδὴ ποὺ σημαίνει ὅτι αὐτὸ εἶναι μία «ἱστορικὴ» καὶ ὄχι ἀπόλυτη ἀναγκαιότητα: εἶναι ἀναγκαῖο μάλιστα νά ὑπάρξει μία σχετικὴ πάλη, κι αὐτὴ ἡ πάλη εἶναι ἡ οἰκεία προϋπόθεση ἐξαιτίας τῆς ὁποίας τὰ ἐγγόνια καὶ οἱ ἀπόγονοι τῶν παπούα θὰ ἀπελευθερωθοῦν ἀπὸ τὴ σκλαβιά καὶ θὰ ἀνατραφοῦν μὲ τὴ σύγχρονη παιδαγωγικὴ. Τὸ νά ὑπάρχει κάποιος ποὺ νά διαβεβαιώνει μὲ ἀποφασιστικὸ τρόπο ὅτι ἡ σκλαβιά τῶν παπούα δὲν εἶναι παρὰ μία πρόσκαιρη ἀναγκαιότητα καὶ νά ἐπαναστατοῦμε ἐναντίᾳ σὲ τέτοιες ἀναγκαιότητες εἶναι κι αὐτὸ ἕνα φιλοσοφικὸ - ἱστορικὸ γεγονός. 1) Ἐπειδὴ θὰ συμβάλλει στὸ νά περιοριστεῖ ἡ σκλαβιά στὸν ἀναγκαῖο μονάχα χρόνον, 2) ἐπειδὴ θὰ παρακινήσει τοὺς ἴδιους τοὺς παπούα νά σκεφτοῦν τὴν κατάστασή τους καὶ νά συλλογιστοῦν γιὰ τὸν ἑαυτὸ τους, ἐφόσον θὰ ἀσχοῦν ὅτι τοὺς ὑποστηρίζουν ἄνθρωποι μὲ ἀνώτερο πολιτισμὸ, 3) ἐπειδὴ καὶ μόνον αὐτὴ ἡ ἀντίσταση δείχνει ὅτι θρίσκονται πραγματικὰ σὲ μία περίοδο ἀνωτέρου πολιτισμοῦ καὶ σκέψης κ.λ.π. Ὁ ἱστορικὸς τοῦ Λαμπριόλα καὶ τοῦ Τζεντίλε εἶναι πολὺ κατωτέρου εἴδους: εἶναι ὁ ἱστορισμὸς τῶν νομομαθῶν γιὰ τοὺς ὁποίους τὸ «κνούτο» δὲν εἶναι «κνούτο» ὅταν εἶναι «ἱστορικὸ κνούτο»¹¹. Πρόκειται ἄλλωστε γιὰ ἕνα τρόπο σκέψης πολὺ νεφελώδη καὶ συγκεχυμένο. Τὸ ὅτι στὸ δημοτικὸ σχολεῖο εἶναι ἀναγκαῖα μία «δογματικὴ» ἀνάπτυξη τῶν ἐπιστημονικῶν ἐννοιῶν ἢ εἶναι ἀναγκαῖα μία «μυθολογία», αὐτὸ δὲ σημαίνει ἕμως ὅτι τὸ δόγμα πρέπει νά εἶναι ἐκεῖνο τὸ συγκεχυμένον δόγμα καὶ ἡ μυθολογία ἐκεῖνη ἡ συγκεκριμένη μυθολογία. Ἐπειδὴ ἕνας καθυστερημένος λαὸς ἢ κοινωνικὴ ομάδα ἔχει ἀνάγκη μᾶς ἐξωτερικῆς καταναγκαστικῆς πειθαρχίας γιὰ νά ἐκπαιδευτεῖ πολιτικὰ αὐτὸ

δὲ σημαίνει: ὅτι πρέπει νὰ ξαναγυρίσει στὴ σκλαβιά· τουλάχιστον γιὰ νὰ μὴν τοῦ φανεῖ ὅτι κάθε κρατικὸς ἐξαναγκασμὸς εἶναι: σκλαβιά. Ὑπάρχει ἕνας καταναγκασμὸς στρατιωτικοῦ τύπου καὶ στὴν ἐργασία ἀκόμη, ποὺ μποροῦμε νὰ τὸν ἐφαρμόσουμε ἀκόμη καὶ στὴν κυρίαρχη τάξη, καὶ ποὺ δὲν εἶναι «σκλαβιά» ἀλλὰ ἡ πλήρης ἔκφραση τῆς σύγχρονης παιδαγωγικῆς, ποὺ κατευθύνεται στὸ νὰ διαπαιδαγωγήσει ἕνα ἀνώριμο στοιχεῖο (ποὺ πραγματικὰ εἶναι ἀνώριμο, ἀλλὰ θρῖσκεται κοντὰ σὲ στοιχεῖα ποὺ εἶναι κιόλας ὄριμα· ἐνῶ ἡ σκλαβιά εἶναι ἡ, κατὰ τρόπο ὀργανικὸ, ἔκφραση τῶν ἀνώριμων συνθηκῶν γενικὰ). Ὁ Σπαρέντα ποὺ τοποθετεῖται μὲ τὴν ἀποψη τῆς φιλελεύθερης ἀστικῆς τάξης ἐναντία στὶς ἱστορικιστικὲς «σοφιστεῖες» τῶν ὀπισθοδρομικῶν τάξεων, ἐκφράζει, μὲ σαρκαστικὸ τρόπο, μὴν ἀντίληψη πολὺ πιὸ προοδευτικὴ καὶ διαλεκτικὴ ἀπὸ τὸ Λαμπριόλα καὶ τὸν Τζεντίλε.

Ο ΟΥΜΑΝΙΣΜΟΣ

Νὰ μελετήσουμε τὴν ἐκπαιδευτικὴ μεταρύθμιση ποὺ εἰσήγαγε ὁ Οὐμανισμὸς: τὴν ἀντικατάσταση τῆς «γραφτῆς ἔκθεσης» μὲ τὴν «προφορικὴ συζήτηση» λόγου χάρι, ποὺ εἶναι ἕνα ἀπὸ τὰ πιὸ σημαντικὰ «πρακτικὰ» στοιχεῖα». (Νὰ θυμηθοῦμε κάποιες παρατηρήσεις μας γιὰ τὸν τρόπο διάδοσης τῆς παιδείας μὲ τὸν προφορικὸ δρόμο καὶ τὴ διαλογικὴ συζήτηση, διὰ μέσου τῆς ρητορικῆς, ποὺ καθορίζει μὴν ἐπιχειρηματολογία ἐλάχιστα αὐστηρῆ καὶ παράγει τὴν ἀμεση πειθῶ περισσότερο ἀπὸ ὅ,τιδήποτε ἄλλο διὰ μέσου τῆς συγκίνησης).

ΔΙΑΝΟΗΤΙΚΗ ΚΑΙ ΗΘΙΚΗ ΤΑΣΗ

Ἀποσπάσματα ἀπὸ τὸ βιβλίον «Διαλέξεις καὶ Δοκίμα σὲ Πανεπιστημακὰ θέματα» τοῦ καρδινάλιου Νιούμαν¹². Πάνω ἀπ' ὅλα καὶ σὲ γενικὲς γραμμὲς τὸ Πανεπιστήμιον ἔχει τὸ χρέος νὰ ἐκπαιδεύσει: τὰ μυαλὰ τῶν ἀνθρώπων νὰ σκέ-

φρονται με τρόπο καθαρό, σίγουρο και προσωπικό, εγάζοντάς τα από την ομίχλη και το χάος, όπου υπήρχε φόβος να τὰ ευθίσει: μιὰ παιδεία μὴ ὀργανικὴ, ἐπιτηδευμένη και σὲ κατάστασι σύγχυσης, μὲ τὴ βοήθεια ἀναγνωσμάτων ἀσχηματαξινομημένων, μὲ διαλέξεις πού εἶναι: πῶς πολὺ φανταχτερές παρὰ οὐσιαστικὲς και ὁμιλίες και συζητήσεις χωρὶς ὄφελος: «Ἐνα παιδί μὲ ὀξύ και ζωντανὸ μυαλό, πού δὲν ἔχει ὁμως μιὰ γερὴ προετοιμασία, δὲν ἔχει τίποτα περισσότερο νὰ ἐπιδείξει ἀπὸ ἕνα σωρὸ ἰδέες, πότε σωστὲς και πότε λαθεμένες, πού γι' αὐτὸ ἔχουν ὀλες τὴν ἴδια ἀξία. Ξέρε: ἕναν ὀρισμένο ἀριθμὸ θεωριῶν και γεγονότων, ἀλλὰ ἀσυνάρτητα και σκόρπια μεταξύ τους, ἀφοῦ δὲν ἔχει ἀρχές γύρω στὶς ὀποῖες νὰ τὰ συμμαζέψει και νὰ τὰ κατατάξει. Λέει, ἀνακαλεῖ κι ἀντιλέγει, κι ἂν τὸ ἀναγκάσεις νὰ πει ξεκάθαρα τὴ σκέψη του, τότε εἶναι πού δὲ εγάζεις ἀκρη. Διακρίνει τὶς ἀντιλογίες περισσότερο παρὰ τὴν ἀλήθεια, προτείνει χίλια - δυὸ ζητήματα, πού σ' αὐτὰ δὲ θὰ μπορούσε κανεὶς νὰ ἀπαντήσει, ἀλλὰ ὥστόσο ἔχει πολὺ καλὴ γνώμη γιὰ τὸν ἑαυτὸ του και θυμώνει μὲ ἐκείνους πού διαφωνοῦν μαζί του».

Ἡ μέθοδος πού ἡ πανεπιστημιακὴ ἐκπαίδευσι προδιαγράφει γιὰ κάθε ξεχωριστὸ τύπο ἔρευνας εἶναι πολὺ διαφορετικὴ και πολὺ διαφορετικὸ εἶναι τὸ ἀποτέλεσμα: «Ἡ διαμόρφωσι τοῦ πνεύματος εἶναι μιὰ συνήθεια τάξης και συστήματος εἶναι ἡ συνήθεια νὰ ἀνάγουμε κάθε καινούργια γνώσι σ' ἐκείνες πού ἤδη κατέχουμε και νὰ τὴν προσαρμόζουμε σ' αὐτές και, ὅ,τι ἐνδιαφέρει ἀκόμη περισσότερο, εἶναι ἡ ἀποδοχή και ἡ χρῆσι ὀρισμένων ἀρχῶν σὰν κέντρο τῆς σκέψης μας... Ἐκεῖ όπου ὑπάρχει μιὰ κριτικὴ δύναμη, ἡ ἱστορία δὲν εἶναι: —τότε— ἕνα βιβλίο μὲ ἀφηγήσεις, ὀυτε ἡ βιογραφία ἕνα μυθιστόρημα· οἱ ρήτορες και τὰ ἔντυπα τῆς ἡμέρας χάνουν τὸ ἀλάνθαστό τους. Ἡ εὐγλωττία δὲν ἀνταποκρίνεται πιά στη σκέψη, ὀυτε οἱ τολμηρές διακηρύξεις ἢ οἱ ζωηρές περιγραφές μπορούν νὰ ἀντικαταστήσουν τοὺς συλλογισμούς». Ἡ πανεπιστημιακὴ διδασκαλία πρέπει νὰ θεωρεῖται σὰν τύπος διδασκαλίας μὲ σκοπὸ τὴν πνευματικὴ διαμόρφωσι πού μπορεί νὰ κατορθωθεῖ και σὲ μὴ πανεπιστημιακά —μὲ τὴν ἐπίσημη ἔννοια— ἰδρύματα.

ΤΑ ΙΤΑΛΙΚΑ ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑ

Γιατί αυτά δὲν ἀσχοῦν στὴ χώρα μας ἐκείνη τὴν ἐξουσία τοῦ ρυθμιστῆ τῆς μορφωτικῆς ζωῆς πού ἀσχοῦν τὰ πανεπιστήμια σὲ ἄλλες χώρες; Ἐναντ' αὐτοὺς τοὺς λόγους πρέπει νὰ τὸν ἀναζητήσουμε στὸ δὶς στὰ πανεπιστήμια ἢ ἐπαφὴ τῶν καθηγητῶν μὲ τοὺς σπουδαστὲς δὲν εἶναι οργανωμένη. Ὁ καθηγητὴς διδάσκει ἀπὸ καθέδρας στὴ μάζα τῶν ἀκροατῶν, δηλαδὴ παραδίδει τὸ μάθημά του καὶ ὕστερα φεύγει. Μόνο στὴν περίοδο τοῦ διπλώματος συμβαίνει ὁ σπουδαστὴς νὰ πλησιάζει τὸν καθηγητὴ καὶ τοῦ ζητᾷ ἓνα θέμα καὶ εἰδικὲς συμβουλὲς γιὰ τὴ μέθοδο τῆς ἐπιστημονικῆς ἔρευνας. Γιὰ τὴ μάζα τῶν σπουδαστῶν τὰ μαθήματα δὲν εἶναι παρὰ μιὰ σειρά διαλέξεων, πού τις ἀκοῦνε μὲ μεγαλύτερη ἢ μικρότερη προσοχή, ὅλες ἢ μόνο ἓνα μέρος τους: ἔτσι ὁ σπουδαστὴς ἐγκαταλείπεται: στίς σημειώσεις, στὴν ἐργασία πού ἔγραψε ὁ ἴδιος ὁ διδάσκων γιὰ τὸ θέμα ἢ στὴ βιβλιογραφία πού ἀναφέρει. Μιὰ μεγαλύτερη ἐπαφὴ ὑπάρχει ἀνάμεσα στοὺς μεμονωμένους καθηγητὲς καὶ στοὺς μορφωμένους σπουδαστὲς πού θέλουν νὰ εἰδικευτοῦν σὲ μιὰν ὀρισμένη ἐπιστήμη: αὐτὴ ἢ ἐπαφὴ διαμορφώνεται κατὰ τὸ μεγαλύτερο μέρος τῆς συμπτωματικῆ καὶ ἃς ἔχει μιὰ τεράστια σημασία γιὰ τὴν ἀκαδημαϊκὴ συνέχεια καὶ τὴν τύχη τῶν διαφόρων ἐπιστημονικῶν κλάδων. Διαμορφώνεται λόγου χάρι γιὰ θρησκευτικούς καὶ πολιτικούς ἢ οἰκογενειακῶν σχέσεων λόγους. Ἐνας σπουδαστὴς παρακολουθεῖ συνέχεια τίς παραδόσεις ἑνὸς καθηγητῆ, καὶ ὁ τελευταῖος τὸν συναντᾷ στὴ βιβλιοθήκη, τὸν προσκαλεῖ στὸ σπίτι του, τοῦ ὑποδείχνει βιβλία γιὰ διάβασμα καὶ ἔρευνες πού πρέπει νὰ κάνει. Κάθε καθηγητὴς τείνει νὰ σχηματίζει μιὰ δική του «σχολή» καὶ ἔχει τίς συγκεκριμένους ἀπόψεις του (τίς λεγόμενες «θεωρίες») γιὰ συγκεκριμένους τομείς τῆς ἐπιστήμης, ἀπόψεις πού θὰ ἤθελε νὰ δεῖ νὰ συνενῴζονται ἀπὸ τοὺς «ὀπαδοὺς του καὶ τοὺς μαθητὲς του». Κάθε καθηγητὴς θέλει, ἀπὸ τὸ Πανεπιστήμιό του καὶ σ' ἀνταγωνισμό μὲ τὰ ἄλλα Πανεπιστήμια, νὰ ὄγουν «διακεκριμένοι» νέοι πού θὰ συμβάλλουν «σοβαρὰ» στὴν ἐπιστήμη του. Γι' αὐτὸ ὑπάρχει ἀνταγωνισμός, καὶ μέ-

σα στην ίδια σχολή ακόμη, ανάμεσα στους καθηγητές των συγγενών-μαθημάτων επειδή διεκδικούν ορισμένους νέους που έχουν κιόλας διακριθεί με κάποια διδασκαλία ή ένα άρθρο ή στις σχολικές συζητήσεις (δπου γίνονται τέτοιες). Ο καθηγητής πραγματικά καθοδηγεί τότε το μαθητή του: του υποδείχνει θέματα, τον συμβουλεύει στην ανάπτυξή του, του διευκολύνει τις έρευνες, του επιταχύνει την επιστημονική του διαμόρφωση με τις συζητήσεις, τον βοηθά να δημοσιεύσει τα πρώτα κείμενα σε ειδικευμένες επιθεωρήσεις, τον φέρνει σε επαφή με άλλους ειδικευμένους ερευνητές και τον καπαρώνει οριστικά. Αυτή η συνήθεια, εκτός από μερικές σποραδικές περιπτώσεις κλίμακας, είναι ευεργετική επειδή ολοκληρώνει την πανεπιστημιακή λειτουργία. Θα έπρεπε όμως από προσωπική περίπτωση και προσωπική πρωτοβουλία να μεταβληθεί σε οργανική λειτουργία: δεν ξέρω μέχρι ποιό σημείο, αλλά μου φαίνεται ότι τα σεμινάρια γερμανικού τύπου αντιπροσωπεύουν αυτή τη λειτουργία ή πασχίζουν να την αναπτύξουν. Γύρω από μερικούς καθηγητές συγκεντρώνεται ένα πλήθος από φιλόδοξους νέους που ελπίζουν να φτάσουν έτσι πιο γρήγορα σε μια πανεπιστημιακή έδρα. Πολλοί νέοι αντίθετα που έρχονται από τα λύκεια της επαρχίας, ειδικά, νιώθουν σαν ξένοι τόσο στο κοινωνικό πανεπιστημιακό περιβάλλον όσο και στο περιβάλλον σπουδών. Τους πρώτους έξη μήνες των μαθημάτων τους ξοδεύουν για να προσανατολιστούν πάνω στον ειδικό χαρακτήρα των πανεπιστημιακών σπουδών και η δειλία στις προσωπικές σχέσεις είναι αναπόφευκτη ανάμεσα στον καθηγητή και στο μαθητή. Γι' αυτό δεν πηγαίνουν στα σεμινάρια ή τουλάχιστον όχι στην ίδια έκταση με τους άλλους. Όπωςδήποτε αυτή η γενική δομή της πανεπιστημιακής ζωής με κανένα τρόπο δε δημιουργεί στο πανεπιστήμιο κάποια μόνιμη πνευματική ιεράρχηση ανάμεσα στους καθηγητές και στη μάζα των σπουδαστών. Μετά το Πανεπιστήμιο κι αυτοί οι έλαχιστοι δεσμοί διαλύονται και από τη χώρα λείπει μια οποιαδήποτε μορφωτική δομή, που να στηρίζεται στο Πανεπιστήμιο. Αυτό αποτέλεσε ένα από τα στοιχεία της έπιτυχίας, που είχε ή δυάδα Κρότσε - Τζεντίλε¹³ πριν από τον πό-

λεμο για την ίδρυση ενός μεγάλου κέντρου εθνικής πνευματικής ζωής. Ἀνάμεσα σὰ ἄλλα αὐτοὶ ἀγωνίζονται καὶ ἐνάντια στὴν ἀνεπάρκεια τῆς πανεπιστημιακῆς ζωῆς καὶ ἐνάντια στὴν ἐπιστημονικὴ καὶ παιδαγωγικὴ (καμὰ φορὰ καὶ ἠθικὴ) μετριότητα τοῦ ἐπίσημου διδαχτικοῦ προσωπικοῦ.

ΣΧΟΛΙΚΑ ΠΡΟΒΛΗΜΑΤΑ

Πρὸς τὸ ἄρθρο «Τὸ εὐκόλο καὶ τὸ δύσκολο» τοῦ Μετρὸν στὴν «Κοριέρε ντελα Σέρα» τῆς 7 Γενάρη 1932¹⁴. Ὁ Μετρὸν κάνει δυὸ σημαντικὲς παρατηρήσεις (ποὺ ἀναφέρονται σὰ μαθήματα μηχανικῆς καὶ στὶς κρατικὲς ἐξετάσεις τῶν μηχανικῶν): 1) Ὅτι στὴ διάρκεια τοῦ μαθήματος ὁ καθηγητὴς μιλά γιὰ ἑκατὸ πράγματα καὶ ὁ σπουδαστὴς ἀποροφᾷ ἓνα ἢ δυὸ ἀπ' αὐτά, 2) Ὅτι στὶς κρατικὲς ἐξετάσεις οἱ ὑποψήφιοι ξέρουν νὰ ἀπαντοῦν στὶς «δύσκολες» ἐρωτήσεις καὶ κάνουν λάθη στὶς «εὐκολες». Ὁ Μετρὸν δὲν ἀναλύει ὅμως μὲ ἀκρίβεια τὶς αἰτίες τῶν δυὸ αὐτῶν προβλημάτων καὶ δὲν ὑποδείχνει καμὰ «πιθανή» λύση. Μοῦ φαίνεται ὅτι αὐτὲς οἱ δύο ἀνεπάρκειες συνδέονται μὲ τὸ σχολικὸ σύνθημα τῶν μαθημάτων - διαλέξεων χωρὶς «σεμινάρια» καὶ μὲ τὸν παραδοσιακὸ χαρακτήρα τῶν ἐξετάσεων ποὺ ἔχει δημιουργήσει μιὰ παράδοση στὴν ψυχολογία τῶν ἐξετάσεων, [Σημειώσεις καὶ φυλλάδια]. Οἱ σημειώσεις καὶ τὰ φυλλάδια διαμορφώνονται εἰδικὰ γιὰ τὶς «δύσκολες» ἐρωτήσεις: στὴν ἴδια διδασκαλία ἐπιμένουμε σὰ «δύσκολα», στηριγμένοι στὴν ὑπόθεση ὅτι ὁ σπουδαστὴς ἀσχολεῖται μονάχος του μὲ τὰ «εὐκόλα πράγματα». Ὅσο πλησιάζουν οἱ ἐξετάσεις τόσο περισσότερο ἀνακεφαλαιώνει ὁ σπουδαστὴς τὴν ὄλη τῶν μαθημάτων, μέχρι τὴν παραμονή, ὅποτε «ξαναπερνᾷ» μονάχα ἀκριβῶς τὶς πιὸ δύσκολες ἐρωτήσεις: ὁ σπουδαστὴς εἶναι σὰ νὰ ἔχει ὑπνωτιστεῖ ἀπὸ τὸ δύσκολο, ὅλες οἱ ἀπομνημονευτικὲς ἱκανότητές του καὶ ἡ διανοητικὴ του εὐαισθησία συγκεντρώνονται σὰ δύσκολα θέματα κ.λ.π. Γιὰ τὴν ἐλάχιστη ἀφομοίωση: τὸ σύστημα τῶν μαθημάτων - διαλέξεων ἀναγ-

κάζει τὸν καθηγητὴ νὰ μὴν ἐπαναλαμβάνει καθόλου ἢ νὰ ἐπαναλαμβάνει ὅσο γίνεται λιγότερο: ἔτσι τὰ θέματα προσφέρονται μονάχα μέσα σὲ ἓνα δοισμένο πλαίσιο, σ' ἐκεῖνο τὸ πλαίσιο πού τὰ παριστάνει μονόπλευρα στὰ μάτια τοῦ σπουδαστῆ. Ὁ σπουδαστὴς ἀφομοιώνει ἓνα ἢ δύο στὰ ἑκατὸ ἀπὸ ὅσα λέγει ὁ καθηγητὴς: ἀλλὰ ἂν τὸ ἑκατὸ ἀποτελεῖται ἀπὸ ἑκατὸ διαφορετικὲς καὶ μεμονωμένες πλευρὲς ἢ ἀφομοίωση δὲν μπορεῖ νὰ εἶναι: τίποτα ἄλλο ἔξω ἀπὸ χαμηλὴ. Ἐνα πανεπιστημιακὸ μάθημα τὸ φαντάζονται σὰν ἓνα βιβλίο πάνω στὸ σχετικὸ θέμα. Ἀλλὰ μποροῦμε νὰ δημιουργήσουμε μορφωμένους ἀνθρώπους μὲ τὴν ἀνάγκωση ἑνὸς μονάχα βιβλίου; Πρόκειται λοιπὸν γιὰ τὸ πρόβλημα τῆς μεθόδου τῆς πανεπιστημιακῆς διδασκαλίας: στὸ Πανεπιστήμιο πρέπει νὰ σπουδάζουμε ἢ νὰ σπουδάζουμε γιὰ νὰ μάθουμε πῶς νὰ σπουδάζουμε¹⁵; Πρέπει νὰ μαθαίνουμε τὰ «γεγονότα» ἢ τὴ μέθοδο γιὰ νὰ σπουδάζουμε τὰ «γεγονότα»; Ἡπραχτικὴ τοῦ «σεμιναρίου» θὰ μπορούσε ἀκριβῶς νὰ δλοκληρῶνει καὶ νὰ ζωντανεύει τὴν προφορικὴ διδασκαλία.

ΠΡΟΟΔΕΥΤΙΚΑ ΣΧΟΛΕΙΑ

Στὸ «Μαρτλόκο» τῆς 13 Σεπτεμβρίου 1931, ὁ Γκ. Φεράντο κάνει κριτικὴ σὲ μιὰ ἐργασία τοῦ ἀμερικανοῦ παιδαγωγοῦ Κάρλετον Γουώσμπουργκ, πού ἤρθε στὴν Εὐρώπη ἐπὶ τούτου γιὰ νὰ δεῖ πῶς λειτουργοῦν τὰ νέα προοδευτικὰ σχολεῖα, πού διέπονται ἀπὸ τὴν ἀρχὴ τῆς αὐτονομίας καὶ τὴν ἀνάγκη νὰ ἱκανοποιεῖ ὁ μαθητὴς τίς πνευματικὲς του ἀνάγκες στὸ βαθμὸ πού εἶναι δυνατὸ («Νέα σχολεῖα στὸν παλιὸ κόσμο», τοῦ Κάρλετον Γουώσμπουργκ, Νέα Ὑόρκη, ἔκδ. Τζῶν Νταϊὺ καὶ Σ(α, 1930)¹⁶. Ὁ Γουώσμπουργκ περιγράφει δώδεκα, διαφορετικὰ τὸ ἓνα ἀπὸ τὸ ἄλλο, σχολεῖα, ἀλλὰ δλα ζωντανὰ χάρη στὸ μεταρρυθμιστικὸ του πνεῦμα. Σὲ μερικὰ σχολεῖα αὐτὸ τὸ πνεῦμα εἶναι μετριοπαθὲς ἐπειδὴ μπολιάζεται στὸ γέρικο κορμὸ τοῦ παραδοσιακοῦ σχολεῖου, ἐνῶ σὲ ἄλλα παίρνει ἓνα χαραχτῆρα ἀπόλυτα ἐπαναστατικὸ. Πέν-

τε απ' αυτά τὰ σχολεία βρίσκονται στην Ἀγγλία, ἓνα στο Βέλγιο, ἓνα στην Ὀλλανδία, ἓνα στη Γαλλία, ἓνα στην Ἑλβετία, ἓνα στη Γερμανία καὶ δυὸ στην Τσεχοσλοβακία, καὶ κάθε ἓνα απ' αὐτὰ ἀντιπροσωπεύει κι ἀπὸ μιὰ πλευρὰ τοῦ πολὺπλοκου ἐκπαιδευτικοῦ προβλήματος.

Τὸ «δημόσιο σχολεῖο» στὴν Ὀουντλ¹⁷ εἶναι ἓνα ἀπὸ τὰ πρὸ παλιὰ ἀγγλικά σχολεία ποὺ διαφέρει ἀπὸ τὰ σχολεία τοῦ ἴδιου τύπου μονάχα στοὺς κοντὰ στὰ θεωρητικὰ μαθήματα μὲ κλασικὴ κι ἐπιστημονικὴ ὕλη ἔχει καθιερώσει καὶ χειρωναχτικὰ καὶ πραχτικὰ μαθήματα. Ὅλοι οἱ σπουδαστὲς εἶναι ὑποχρεωμένοι νὰ μαθητεύσουν καὶ σὲ ἓνα μηχανουργεῖο ἢ σὲ ἓνα ἐπιστημονικὸ ἐργαστήριο, ποὺ τὸ διαλέγουν οἱ ἴδιοι: ἡ χειρωναχτικὴ δουλειὰ συνοδεύεται μὲ πνευματικὴ δουλειὰ καὶ μολοντὶ δὲν ὑπάρχει καμιὰ ἀμεση σχέση ἀνάμεσα στὶς δυὸ δουλειές ὁ μαθητὴς μαθαίνει νὰ ἐφαρμόζει τίς γνώσεις του καὶ νὰ ἀναπτύσσει τίς πραχτικὲς του ικανότητες. [Αὐτὸ τὸ παράδειγμα δείχνει: πὼς εἶναι ἀναγκαῖο νὰ καθοριστῆι μὲ ἀκρίβεια ἡ ἔννοια τοῦ ἐνιαίου σχολείου, ἔπου ἡ δουλειὰ καὶ ἡ θεωρία εἶναι στενὰ συνδεδεμένες: ἡ μηχανικὴ προσέγγιση τῶν δυὸ δραστηριοτήτων μπορεῖ νὰ εἶναι σνομπισμός. Ἀκοῦμε νὰ λένε γιὰ μεγάλους διανοούμενους ὅτι διασκέδαζαν κἀνοντας τὸν τορναδόρο, τὸν μαραγκό, τὸ βιβλιοδέτη κ.λ.π. αὐτὸ ὅμως δὲ σημαίνει: ὅτι ἀποτελοῦν παράδειγμα ἐνότητος χειρωναχτικῆς καὶ πνευματικῆς δουλειᾶς. Πολλὰ απ' αὐτὰ τὰ σύγχρονα σχολεία ἔχουν ἀκριβῶς ἓνα χαραχτήρα σνομπιστικοῦ, ποὺ δὲν ἔχει καμιὰ σχέση (παρὰ μονάχα ἐντελῶς ἐπιφανειακὴ) μὲ τὸ πρόβλημα τῆς δημιουργίας ἐνὸς τύπου σχολείου ποὺ νὰ μορφώνει τίς τάξεις - ἐργαλεῖα κι αὐτὲς ποὺ προορίζονται γιὰ ἓνα διευθυντικὸ ρόλο στὴν κοινωνία, σὰ σύνολο κι ὅχι σὰ μεμονωμένα ἄτομα].

Ἡ μέση γυναικεῖα σχολὴ τοῦ Στρήτχαμ Χιλ ἐφαρμόζει τὸ σύστημα Ντάλντον (ποὺ ὁ Φεράντο ἀποκαλεῖ «μιὰ ἐξελιξη τῆς μεθόδου Μοντεσόρι») ¹⁸: τὰ κορίτσια εἶναι ἐλεύθερα νὰ παρακολοῦθοῦν τὰ πραχτικὰ καὶ θεωρητικὰ μαθήματα ποὺ τοὺς ἀρέσουν ἀρκεῖ στοὺς τέλος κάθε μῆνα νὰ δλοκληρώσουν τὸ πρόγραμμα ποὺ τοὺς ἔχει καθοριστῆι. Τὴν πει-

βαρχία τῶν διαφόρων τάξεων τὴν ἔχουν ἀναθέσει στις ἴδιες τις μαθήτριες. Τὸ σύστημα ἔχει ἓνα σοβαρὸ ἐλάττωμα: οἱ μαθήτριες ἀναβάλλουσι τις ἐργασίες, ποὺ ἔχουν ἀναλάβει νὰ κάνουν, γιὰ τὸ τέλος τοῦ μήνα, πρᾶγμα ποὺ βλάπτει τὴν σοβαρότητα τοῦ σχολείου κι ἀποτελεῖ ἓνα σοβαρὸ ἐμπόδιο γιὰ τις δασκάλες, ποὺ τις παραστέκονται, γιατί σκοτώνονται στὴ δουλειὰ ἐνῶ τις πρῶτες βδομάδες τοῦ μήνα ἔχουν πολὺ λίγα νὰ κάνουν ἢ καὶ τίποτα. [Τὸ σύστημα Ντάλντον δὲν εἶναι τίποτα ἄλλο παρὰ ἡ ἐπέκταση στὴ μέση ἐκπαίδευση τῆς μεθόδου σπουδῶν ποὺ ἀκολουθοῦν τὰ ἰταλικά Πανεπιστήμια, ποὺ στὸ μαθητὴ ἀφήνουν πλήρη ἐλευθερία ἕσον ἀφορᾷ τὴ μελέτη: σὲ ὀρισμένες σχολὲς δίνουν εἰκοσι ἑξετάσεις στὸν τέταρτο χρόνο καὶ μετὰ τὸ δίπλωμα, κι ὁ καθηγητὴς οὔτε ποὺ ξέρει κἀν τὸ μαθητὴ].

Στὸ μικρὸ χωριὸ τοῦ Κήρραλεῦ, ὁ Ε. Φ. Ο' Νήλ^η, ἱδρυσε ἓνα δημοτικὸ σχολεῖο, ὅπου κατάργησε κάθε εἶδους πρόγραμμα καὶ κάθε εἶδους διδαχτικὴ μέθοδο». Ὁ δάσκαλος προσπαθεῖ νὰ καταλάβει (ἀπὸ) τί ἔχουν ἀνάγκη νὰ μᾶθουν τὰ πιτσιρικά κι ἀρχίζει κατόπιν νὰ μιλᾷ πάνω σ' αὐτὸ τὸ θέμα μὲ σκοπὸ νὰ ξυπνήσει τὴν περιέργεια καὶ τὸ ἐνδιαφέρον τους. Μόλις τὸ καταφέρει, ἀφήνει τὰ παιδιὰ νὰ συνεχίσουν γιὰ λογαριασμὸ τους κι αὐτὸς περιορίζεται: στὸ νὰ ἀπαντᾷ στις ἐρωτήσεις τους καὶ νὰ τὰ βοηθᾷ στὴν ἀναζήτησή τους. Αὐτὸ τὸ σχολεῖο, ποὺ ἀντιπροσωπεύει μιὰν ἀντίδραση ἐνάντια σὲ ὅλες τις φόρμουλες, ἐνάντια στὴν δογματικὴ διδασκαλία, ἐνάντια στὴν προσπάθεια νὰ κάνουν τὴ μόρφωση μηχανικὴ, «ἔδωσε ἀποτελέσματα ἐκπληκτικά». Τὰ παιδιὰ παθιάζονται τόσο μὲ τὰ μαθήματα ὥστε καμιά φορὰ παραμένουν στὸ σχολεῖο ὡς ἀργὰ τὸ βράδυ, ἀφοσιώνονται στοὺς δασκάλους τους, ποὺ εἶναι γι' αὐτὸ σύντροφος: κι ὄχι αὐταρχικοὶ παιδαγωγοί, καὶ ἀποδέχονται τὴν ἠθικὴ ἐπιρροή τους· ἀκόμη καὶ ἡ πνευματικὴ πρόδοός τους εἶναι ἀρκετὰ ἀνώτερη ἀπὸ τὴν πρόδοο τῶν μαθητῶν τῶν κοινῶν σχολείων. [Εἶναι πολὺ ἐνδιαφέρον ὡς πείραμα, ἀλλὰ ἀραγε θὰ μπορούσε νὰ γενικευτεῖ; θὰ βρισκόντουσαν οἱ κατάλληλοι δάσκαλοι, ἀκόμη κι ἀπὸ ἀποψη ἀριθμοῦ, γι' αὐτὸ τὸ σκοπὸ; καὶ δὲ θὰ ὑπάρξουν ἐμπόδια στὴν ἀπόδοσή του, ὅπως λό-

γου χάρη τὸ ἐμπόδιο τῶν μαθητῶν πού θά πρέπει νά ἐγκαταλείψουν τὸ σχολεῖο κ.λ.π.; θά μπορούσε νά γίνει ἕνα σχολεῖο γιὰ τοὺς «ἐκλεκτοὺς»²⁰ ἢ ἕνα σύστημα «μετα - σχολεῖου» σὲ ἀντικατάσταση τῆς οἰκογενειακῆς ζωῆς].

Μία ομάδα δημοτικῶν σχολείων στὸ Ἄμβουργο: ἀπόλυτη ἐλευθερία στὰ παιδιὰ· καμιά διάκριση τάξεων, οὔτε μαθήματα γιὰ μελέτη, οὔτε διδασκαλία μὲ τὴ στενὴ σημασία τῆς λέξεως. Ἡ μόρφωση τῶν παιδιῶν πηγάζει μονάχα ἀπὸ τίς ἐρωτήσεις, πού αὐτὰ ἀπευθύνουν στοὺς δάσκαλους καὶ ἀπὸ τὸ ἐνδιαφέρον πού δείχνουν γιὰ κάποιο πράγμα. Ὁ διευθυντῆς αὐτῶν τῶν σχολείων, κύριος Γκλάιτσερ, ὑποστηρίζει ὅτι ὁ δάσκαλος δὲν ἔχει δικαίωμα οὔτε νά καθορίζει καν ἐκεῖνο πού πρέπει νά μάθουν τὰ παιδιὰ: αὐτὸς δὲν ξέρει τί θά κάνουν αὐτὰ στὴ ζωὴ τους, ὅπως δὲν ξέρει καὶ γιὰ ποιὸ τύπο κοινωνίας πρέπει νά προετοιμαστοῦν αὐτὰ τὰ παιδιὰ· τὸ μόνον πράγμα πού ξέρει εἶναι ὅτι αὐτὰ «ἔχουν μιὰ ψυχὴ πού πρέπει νά ἀναπτυχθεῖ» καὶ κατὰ συνέπεια αὐτὸς πρέπει νά πασχίζει νά τοὺς προσφέρει κάθε δυνατότητα νά τὴν φανερώσουν. Γιὰ τὸν Γκλάιτσερ ἡ ἐκπαίδευση συνίσταται στὸ νά «ἀπελευθερώνει τὴν ἀτομικότητα κάθε μαθητῆ, στὸ νά ἐπιτρέπει στὴν ψυχὴ του νά πλαταίνει καὶ νά ἐπεκτείνεται». Σὲ ὀχτῶ χρόνια οἱ μαθητὲς αὐτῶν τῶν σχολείων ἔχουν πετύχει πολὺ καλὰ ἀποτελέσματα.

Τὰ ἄλλα σχολεῖα γιὰ τὰ ὁποῖα μιᾶ ὁ Γουώσμπορν ἔχουν σημασία ἐπειδὴ ἀναπτύσσουν ὀρισμένες πλευρὲς τοῦ ἐκπαιδευτικοῦ προβλήματος. Ἔτσι λόγου χάρη, τὸ «προσδευτικὸ σχολεῖο» τοῦ Βελγίου στηρίζεται στὴν ἀρχὴ ὅτι τὰ παιδιὰ μαθαίνουν ὅταν ἔρθουν σὲ ἐπαφὴ μὲ τὸν κόσμον καὶ διδάσκοντας τοὺς ἄλλους. Στὸ σχολεῖο Κονζινὲ τῆς Γαλλίας ἀναπτύσσεται ἡ συνήθεια τῆς συλλογικῆς προσπάθειας καὶ συνεργασίας. Τὸ σχολεῖο τοῦ Γκλάριτσετς²¹ στὴν Ἑλβετία ἐπιμένει εἰδικὰ στὸ νά ἀναπτύξει τὸ αἶσθημα τῆς ἐλευθερίας καὶ τῆς ἠθικῆς εὐθύνης σὲ κάθε μαθητῆ κ.λ.π. [Εἶναι χρήσιμο νά παρακολουθήσουμε ὅλες αὐτὲς τίς προσπάθειες, πού δὲν εἶναι τίποτα ἄλλο παρὰ «ἐξαιρέσεις», ἰσως πιὸ πολὺ γιὰ νά δοῦμε αὐτὸ πού δὲν χρειάζεται νά γίνει παρὰ γιὰ ὅ,τιδήποτε ἄλλο].

Ο ΕΠΑΓΓΕΛΜΑΤΙΚΟΣ ΠΡΟΣΑΝΑΤΟΛΙΣΜΟΣ

Πρβλ. τή μελέτη τοῦ Πάντρε Μπρουκουλέρι στόν «Καθολικό Πολιτισμό» τῆς 6 Ὀχτώβρη καί 3 καί 17 Νοέμβρη 1928 ²²: Σ' αὐτήν μπορούμε νά βροῦμε τά πρῶτα στοιχεῖα γιά μιὰ πρώτη ἐκτίμηση τῶν σχετικῶν ἐρευνῶν. Ἡ μελέτη τοῦ ζητήματος εἶναι περίπλοκη 1) ἐπειδὴ, στή σημερινή κατάσταση τῆς κοινωνικῆς διάκρισης τῶν λειτουργιῶν, ὀρισμένες ομάδες καθορίζονται στήν ἐπαγγελματική ἐκλογή τους (πού πρέπει νά τήν ἐννοήσουμε μέ τήν πιό πλατεῖα σημασία) ἀπό διαφορετικές οικονομικές συνθήκες (πού δέν εἶναι δυνατό νά τίς προβλέψει κανεῖς) καί τεχνικές προϋποθέσεις (κάθε χρόνο καί πιό πολύ τό σχολεῖο ἀλλάζει τίς γενικές διαθέσεις γιά ὅποιον πρέπει νά διαλέξει ἐπάγγελμα), 2) ἐπειδὴ πρέπει νά θεωροῦμε ὅτι πάντα ὑπάρχει ὁ κίνδυνος ὥστε τά ἴνστιτούτα πού καλοῦνται νά κρίνουν γιά τίς προδιαθέσεις τοῦ μαθητῆ, νά τόν ὑποδείξουν σάν κατάλληλο γιά μιὰ ὀρισμένη δουλειά ἀκόμη κι ὅταν δέ θέλει ὁ ἴδιος νά τό παραδεχτεῖ (αὐτή ἡ πιθανότητα πρέπει νά θεωρήσουμε ὅτι ὑπάρχει ὕστερα ἀπό τήν εἰσαγωγή τῆς ὀρθολογιστικῆς ὀργάνωσης στήν ἐργασία ²³ κ.λ.π. Τό πρόβλημα δέν εἶναι καθαρά τεχνικό ἀλλά καί μισθοδοτικό. Ἡ ἀμερικανική βιομηχανία χρησιμοποίησε τά ὑψηλά ἡμερομίσθια γιά νά «ἐπιλέξει» τοὺς ἐργάτες τῆς βιομηχανίας μέ ὀρθολογιστική ὀργάνωση, τουλάχιστον σ' ἓνα ὀρισμένο βαθμό: ἀντίθετα ἄλλες βιομηχανίες δάζοντας μπροστά αὐτά τά ἐπιστημονικά καί ψευτο-ἐπιστημονικά προγράμματα μποροῦν νά καταφέρουν νά «στριμώξουν» ὅλους τοὺς παραδοσιακά ἐκπαιδευμένους τεχνίτες ὥστε νά δεχτοῦν μιὰ ὀρθολογιστική ὀργάνωση χωρίς ὅμως νά ἔχουν πετύχει οἱ τελευταῖοι καί τίς μισθοδοτικές δυνατότητες γιά ἓνα κατάλληλο σύστημα ζωῆς πού θά τοὺς ἐπιτρέψει νά ἀποκαταστήσουν τίς νευρικές δυνάμεις πού καταναλίσκουν. Ἐδῶ μπορούμε νά βρεθοῦμε μπροστά σ' ἓναν ἀληθινὸ κοινωνικὸ κίνδυνο. Τό τωρινὸ μισθοδοτικὸ καθεστῶς βασίζεται εἰδικά στήν ἀποκατάσταση τῶν μωκῶν δυνάμεων. Ἡ εἰσαγωγή τῆς ὀρθολογιστικῆς ὀργάνωσης τῆς ἐργασίας χωρίς μιὰ μεταβολή στοῦ συστήματος ζω-

ης, μπορεί να οδηγήσει σε μιὰ γρήγορη νευρική φθορά και να προκαλέσει μιὰ κρίση ἀνήκουστης νοσηρότητας. Ἡ μελέτη τοῦ προβλήματος πρέπει νὰ γίνει τελικὰ ἀπὸ τὴν ἀποψη τοῦ ἐνιαίου σχολείου ἐργασίας.

ΔΗΜΟΣΙΕΣ ΥΠΗΡΕΣΙΕΣ 24

Δημόσιες μορφωτικὲς ὑπηρεσίαι: ἔκτος ἀπὸ τίς διάφορες βαθμίδες τοῦ σχολείου, ποιὲς ἄλλες ὑπηρεσίαι δὲν μποροῦν νὰ ἐγκαταλειφθοῦν στὴν ἰδιωτικὴ πρωτοβουλία, ἀλλὰ σὲ μιὰ σύγχρονη κοινωνία π ρ έ π ε ι νὰ στηριχθοῦν στὸ κράτος και στὰ τοπικὰ ὄργανα αὐτοδιοίκησης (κοινοτήτες κι ἐπαρχίαι); Τὸ θέατρο, οἱ βιβλιοθήκες, τὰ κάθε εἶδους μουσεῖα, οἱ ζωολογικοὶ κήποι, οἱ βοτανικοὶ κήποι κ. λ.π. Πρέπει νὰ κάνουμε ἕναν κατάλογο τῶν ἰδρυμάτων πού πρέπει νὰ τὰ θεωροῦμε χρήσιμα γιὰ τὴν ἐκπαίδευση και τὴ δημόσια παιδεία —και πού πραγματικὰ ἔτσι τὰ ἀντιμετωπίζουν σὲ μιὰ σειρά κράτη—. Ἐκείνων τῶν ἰδρυμάτων πού δὲ θὰ μπορούσαν νὰ γίνουν προσιτὰ στὸ λαό, χωρὶς τὴν κρατικὴ παρέμβαση, ἐνῶ γιὰ ἐθνικοὺς λόγους θὰ πρέπει νὰ εἶναι προσιτὰ! Πρέπει νὰ παρατηρήσουμε ὅτι ἀκριβῶς αὐτὲς οἱ δημόσιες ὑπηρεσίαι ἔχουν παραμεληθεῖ σχεδὸν ὁλότελα σ' ἐμᾶς: Τυπικὸ παράδειγμα οἱ βιβλιοθήκες και τὰ θεάτρα. Τὰ θεάτρα ὑπάρχουν ἐπειδὴ εἶναι ἐμπορικὴ ἐπιχείρηση: δὲν θεωροῦνται ὑπηρεσία πρὸς τὸ κοινόν. Δεδομένου ὅτι τὸ θεατρικὸ κοινὸ εἶναι ἐλάχιστο και οἱ πόλεις εἶναι δυθισμένες στὴ μετριότητα και σὲ παρακμῆ. Στὴν Ἰταλία ἀντίθετα ἀφθονοῦν τὰ θρησκευτικὰ ἰδρύματα και οἱ φιλανθρωπικὲς δωρεές: ἴσως πῶς πολὺ ἀπὸ κάθε ἄλλη χώρα. Ἀλλὰ ὀφείλονται στὴν ἰδιωτικὴ πρωτοβουλία. Εἶναι ἀλήθεια ὅτι τὰ κακοδιαχειρίζονται και τὰ χρησιμοποιοῦν ἄσχημα. [Αὐτὰ τὰ στοιχεῖα πρέπει νὰ μελετηθοῦν σὰν ἐθνικοὶ δεσμοὶ ἀνάμεσα στοὺς διοικοῦντες και στοὺς διοικουμένους, σὰν παράγοντες ἡγεμονίας. — Ἀγαθοεργία στοιχειο «πατερναλισμοῦ» μορφωτικὲς ὑπηρεσίαι στοιχεῖα ἡγε-

μονίας²⁵, ἡ δημοκρατίας μὲ τὴ σημερινή σημασία τοῦ βρου].

ΟΙ ΛΑΙΚΕΣ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΕΣ

Πρὸλ. Ἐτόρε Φαμπιέτι, «Ἡ πρώτη εἰκοσιπενταετία τῶν λαϊκῶν βιβλιοθηκῶν τοῦ Μιλάνου». «Νέα Ἀνθολογία» 1 Ὀκτώβρη 1928²⁶. Ἄρθρο πολὺ ὠφέλιμο γιὰ τίς πληροφορίες ποὺ δίνει γύρω ἀπὸ τὴν καταγωγή καὶ τὴν ἐξέλιξη αὐτοῦ τοῦ θεσμοῦ, ποὺ στάθηκε ἡ σπουδαιότερη πρωτοβουλία λαϊκῆς μόρφωσης στὰ νεότερα χρόνια. Τὸ ἄρθρο εἶναι πολὺ σοβαρὸ μολονότι ὁ Φαμπιέτι ἔχει ἀποδείξει ὅτι δὲν εἶναι καὶ πολὺ σοβαρὸς: θὰ πρέπει νὰ τοῦ ἀναγνωρίσουμε ἐν τούτοις πολλὰς ἀξιόλογες δουλειὰς καὶ μιὰ χωρὶς προηγούμενο ἱκανότητα στὸ πεδίο τῆς ἐργατικῆς μόρφωσης, μὲ τὴ δημοκρατικὴ ἔννοια. Ὁ Φαμπιέτι ἀποκαλύπτει ὅτι οἱ ἐργάτες ὑπῆρξαν οἱ καλύτεροὶ «πελάτες» τῶν λαϊκῶν βιβλιοθηκῶν: φροντίζανε τὰ βιβλία, δὲν τὰ ἔχαναν (σ' ἀντίθεση μὲ ἄλλες κατηγορίες ἀναγνωστῶν: σπουδαστές, ὑπαλλήλους, ἐλεύθερους ἐπαγγελματίες, νοικοκυρές, εὐκατάστατους (;) κ.λ.π.) τὰ «καλλιεπῆ» ἀναγνώσματα ἀντιπροσώπευαν ἕνα ποσοστὸ σχετικὰ χαμηλὸ, κατώτερο ἀπὸ τὸ ἀνάλογο ποσοστὸ πρὸς ἄλλες χώρες· ἐργάτες ποὺ πρότειναν νὰ πληρώσουν τὰ μισὰ γιὰ τὰ ἀκριβὰ βιβλία ἀρκεῖ νὰ μποροῦσαν νὰ τὰ διαβάσουν· ἐργάτες ποὺ ἔδιναν εἰσφορά στὶς λαϊκὰς βιβλιοθήκες, μέχρι καὶ ἑκατὸ λιρέτες· ἕνας ἐργάτης — μπογιατζῆς ποὺ ἔγινε «συγγραφέας» καὶ μεταφραστῆς, ἀπὸ τὰ γαλλικά, μὲ τὰ διαβάσματα καὶ τὴ μελέτη ποὺ ἔκανε στὶς λαϊκὰς βιβλιοθήκες, καὶ ποὺ ὁμως συνέχιζε νὰ παραμένει ἐργάτης.

Ἡ Φιλολογία γιὰ τίς λαϊκὰς βιβλιοθήκες τοῦ Μιλάνου θὰ πρέπει νὰ μελετηθεῖ γιατί ἀποτελεῖ «πραγματικὴ» ἀφετηρία γιὰ τὴ λαϊκὴ παιδεία: ποιά βιβλία διαβάζονται περισσότερο κατὰ κατηγορίαν, κατὰ συγγραφέαν κ.λ.π. δημοσιεύματα τῶν λαϊκῶν βιβλιοθηκῶν, χαρακτήρας τους, τάση κ.λ.π. Πῶς μιὰ τέτοια πρωτοβουλία πῆρε στὸ Μιλάνο μονάχα μεγάλη ἔκταση; Γιατί ὄχι στὸ Τουρίνο ἢ σὲ ἄλλες μεγάλες πόλεις;

χαρακτήρας και ιστορία του Μιλανέζικου «ρεφορμισμοῦ» λαϊκό, «άνθρωπιστικό» κ.λ.π. Πανεπιστήμιο. Θέμα πολὺ σημαντικὸ καὶ οὐσιαστικὸ*.

ΟΙ ΑΚΑΔΗΜΙΕΣ

Γιὰ τὸ ρόλο ποὺ ἔχουν παίξει οἱ ἀκαδημίες στὴν ἀνάπτυξη καὶ ἀποκρυστάλλωση τῆς παιδείας στὴν Ἰταλία καὶ στὸ νὰ καταστήσει αὐτὴ μουσειακὴ καὶ ἔξω ἀπὸ τὴν ἔθνικο-λαϊκὴ ζωὴ (ἀλλὰ οἱ ἀκαδημίες στάθηκαν οἱ αἰτίες ἢ τὸ ἀποτέλεσμα; Δὲν ἀναγκάστηκαν νὰ πολλαπλασιαστούν, ἐξάλλου, γιὰ νὰ δώσουν μιὰ μερικὴ ἱκανοποίηση, ἴσως, στὴ δραστηριότητα ποὺ δὲν ἔβρισκε διέξοδο στὴ δημόσια ζωὴ κ.λ.π.;).

Ἡ Ἐ γ κ υ κ λ ο π α ἰ δ ε ι α (ἔκδοση τοῦ 1770) βεβαιώνει ὅτι ἡ Ἰταλία μέτραγε τότε 550 Ἀκαδημίες.

ΙΤΑΛΙΚΗ ΚΑΙ ΓΑΛΛΙΚΗ ΠΑΙΔΕΙΑ ΚΑΙ ΑΚΑΔΗΜΙΕΣ

Μιὰ σύγκριση τῆς ἰταλικῆς καὶ γαλλικῆς παιδείας μπορεῖ νὰ ὀδηγήσει σὲ σύγκριση τῆς Ἀκαδημίας ντέλα — Κρούσκα μὲ τὴν Ἀκαδημία τῶν Ἀθανάτων²⁷. Ἡ μελέτη τῆς γλώσσας ἀποτελεῖ τὴ βάση καὶ τῶν δυό: ἀλλὰ ἡ ἀποψη τῆς ντέλα — Κρούσκα εἶναι ἐκείνη τοῦ σχολαστικοῦ, τοῦ ἀνθρώπου ποὺ ἀσχολεῖται συνέχεια μὲ τὴ γλώσσα. Ἡ γαλλικὴ ἀποψη εἶναι ἐκείνη τῆς «γλώσσας» ὡς κοσμοαντίληψη, ὡς στοιχειώδης ἔθνικο - λαϊκὴ βάση τῆς ἐνότητος τῆς γαλλικῆς παιδείας. Γι' αὐτὸ ἡ Γαλλικὴ Ἀκαδημία ἔχει ἕνα ἔθνικο ρόλο στὴν ὀργάνωση τῆς ἀνώτατης παιδείας ἐνῶ ἡ ντέλα - Κρούσκα... (Ποιὰ εἶναι ἡ τωρινὴ θέση τῆς ντέλα -

* Πρβλ. Τὸ σημαντικό ἄρθρο τοῦ Ἐτόρε Φαμαπέτι, ἐπὶ τὴ συστηματοποίηση τῶν δημοσίων βιβλιοθηκῶν, "ἔθνικῶν" καὶ "λαϊκῶν" ἐπὶ τῆς «Νέας Ἀνθολογίας» τῆς 1 Ἀπριλίου 1980.

Κρούσκα; αυτή έχει μεταβάλει δέβαια χαρακτήρα: δημοσιεύει κριτικά κείμενα κ.λ.π., αλλά το Λεξικό ποιά θέση έχει μέσα στον κύκλο των εργασιών της;).

ΟΡΓΑΝΩΣΗ ΤΗΣ ΠΝΕΥΜΑΤΙΚΗΣ ΖΩΗΣ

Νά μελετήσουμε την Ιστορία της ίδρυσης και της δράσης της «Ιταλικής Έταιρείας για την πρόοδο της Έπιστήμης». Επίσης θά πρέπει νά μελετήσουμε την Ιστορία του «Βρετανικού Συλλόγου» που μου φαίνεται ότι στάθηκε το πρότυπο αυτού του είδους των ιδιωτικών οργανώσεων. Το πιο γόνιμο χαρακτηριστικό της «Ιταλικής Έταιρείας είναι το γεγονός ότι αυτή συγκεντρώνει όλους τους «φίλους της επιστήμης»: κληρικούς και λαϊκούς, σά νά λέμε, ειδικευμένους και «έρασιτέχνες».

Αυτή η εταιρία μάς δίνει τον έμβρυακό τύπο εκείνου του οργανισμού, που σχιαγράφησα σέ άλλες σημειώσεις και που στο δυνάμωμά του θάπρεπε νά συμβάλλει ή δουλειά των Άκαδημιών και των Πανεπιστημίων, για τις ανάγκες επιστημονικής μόρφωσης των έθνικο—λαϊκών μαζών, ξανασυνδέοντας τή θεωρία μέ τήν πράξη και τή διανοητική μέ τή βιομηχανική δουλειά, πράγμα που θά μπορούσε νά βρει τήν άρχή του στο «ένιατο σχολείο».

Τό ίδιο θά μπορούσαμε νά πούμε και για τό «Τούρινγκ Κλάμπ»²⁸, που στήν ουσία είναι ένας μεγάλος σύλλογος των φίλων της γεωγραφίας και των ταξιδιών, έφόσον ένσωματώνονται σέ συγκεκριμένες άθλητικές δραστηριότητες (τουρισμός είναι νεωγραφία σύν άθλητισμός). Δηλαδή είναι ή πιο λαϊκή και έρασιτεννική μορφή της αγάπης για τή γεωγραφία και για τις επιστήμες που συνδέονται μέ αυτήν (γεωλογία, όρυκτολογία, βοτανική, σπηλαιολογία, κρυσταλλογραφία κλπ). Γιατί λοιπόν τό Τούρινγκ Κλάμπ δέ θά μπορούσε νά συνδεθεί οργανικά μέ τά ένστιτοτα γεωγραφίας και μέ τις γεωγραφικές έταιρίες; Υπάρχει δέβαια τό διεθνές πρόβλημα: Τό Τούρινγκ έχει βασικά ένα πλαίσιο έθνικό, ένώ οι γεωγραφικές έταιρίες άσχολούνται μέ τή γεωγ-

ραφία βλου του κόσμου. Σχέση του τουρισμού με τους αθλητικούς συλλόγους, με την όρειθααία, την κωπηλασία κλπ. και γενικά με τις εκδρομές: σχέση με τις εικαστικές τέχνες και με την ιστορία της τέχνης γενικά. Πραγματικά θα μπορούσαν να συνδεθούν με όλες τις πραχτικές δραστηριότητες, εάν οι εκδρομές στο έσωτερικό και το έξωτερικό συνδυαζότανε με περιόδους άργίας (άμειδόμενες) στη βιομηχανική και στην άγροτική δουλειά.

ΤΑ ΒΙΒΛΙΑ

Πολύ επίμονα αναφέρεται το γεγονός ότι αυξήθηκε ο αριθμός των βιβλίων που τυπώθηκαν. Το Ίταλικό Ίνστιτούτο βιβλίου δημοσιεύει ότι ο μέσος ετήσιος αριθμός της δεκαετίας 1908 - 1918 είναι άκριβώς 7.300 τίτλοι. (Οι πιο πρόσφατοι) ύπολογισμοί που έγιναν για το 1929 δίνουν τον αριθμό 17.718 τίτλοι (βιβλία και πλακέτες' εξαιρούνται τα βιβλία της Πολιτείας του Βατικανού, του Αγίου Μαρίνου, των άποικιών και των Ιταλόφωνων περιοχών που δέν αποτελούν τμήμα του βασιλείου). Δημοσιεύματα πολεμικά και κατά συνέπεια μεροληπτικά. Θα χρειαστεί να δουμε: 1) αν οι αριθμοί είναι όμοιογενείς, δηλαδή αν ύπολογίζονται σήμερα όπως και στο παρελθόν, ή μήπως έχει αλλάξει ο τύπος της ένότητας για την έκδοτική βάση' 2) χρειάζεται να πάρουμε ύπόψη μας ότι ή στατιστική για τα βιβλία στο παρελθόν ήταν πολύ κατά προσέγγιση και άσαφής (πράγμα που παρατηρείται σε όλες τις στατιστικές - για παράδειγμα στη στατιστική της συγκομιδής του σταριού - αλλά ισχύει ακόμη περισσότερο για τα βιβλία: μπορούμε να πουμε πως σήμερα όχι μόνο έχει αλλάξει ο τύπος της ένότητας που ύπολογίζουν, αλλά ότι τίποτα πια δέν ξεφεύγει από τη στατιστική καταμέτρηση)' 3) πρέπει να δουμε κατά ποιο τρόπο άλλαξε ή όργανική σύνθεση του συνόλου των βιβλίων: είναι σίγουρο ότι έχουν πολλαπλασιαστεί οι καθολικοί έκδοτικοί οίκοι, λόγω χάρη, και κατά συνέπεια έχουν πολλαπλασιαστεί οι έκδόσεις μικρών έργων χω-

ρίς κανένα μορφωτικό ενδιαφέρον (Έτσι έχουν πολλαπλασιαστεί οι καθολικές σχολικές εκδόσεις κλπ). Σ' αυτό τον υπολογισμό θά πρέπει να λάβουμε υπόψη μας και τὸ τιράζ, καὶ μάλιστα τὸ τιράζ τῶν ἑφημερίδων καὶ τῶν περιοδικῶν. Διαβάζουμε λιγότερο ἢ περισσότερο; Καὶ ποῖος διαβάζει λιγότερο καὶ ποῖος περισσότερο; Ἐχει ἀρχίσει νὰ σχηματίζεται κιόλας μιὰ «μέση καλλιεργημένη τάξη» πού εἶναι πρὸ πολυάριθμη ἀπὸ ὅτι στὸ παρελθόν καὶ πού διαβάζει περισσότερο, ἐνῶ οἱ λαϊκὲς τάξεις διαβάζουν πολὺ λίγο, πράγμα πού φαίνεται κ: ἀπὸ τὴν ἀναλογία ἀνάμεσα στὰ βιβλία, τὰ περιοδικὰ καὶ τὶς ἑφημερίδες. Οἱ ἑφημερίδες λιγότες ἀριθμῶ καὶ τυπώνουν λιγότερα φύλλα. Διαβάζονται περισσότερο τὰ περιοδικὰ καὶ τὰ βιβλία (δηλαδὴ ὑπάρχουν περισσότεροι ἀναγνώστες βιβλίων καὶ περιοδικῶν). Νὰ συγκρίνουμε, ἀνάμεσα στὴν Ἰταλία καὶ τὶς ἄλλες χῶρες, τοὺς τρόπους πού γίνεται ἡ βιβλιακὴ στατιστικὴ καὶ ἡ κατάταξη κατὰ ομάδες τῶν θεμάτων πού δημοσιεύονται.

Η ΔΗΜΟΣΙΟΓΡΑΦΙΑ *

ΟΛΟΚΛΗΡΩΜΕΝΗ ΔΗΜΟΣΙΟΓΡΑΦΙΑ

Ὁ τύπος δημοσιογραφίας πού ἐξετάζουμε σ' αὐτές τίς σημειώσεις εἶναι ἐκεῖνος πού θά μπορούσε νά ὀνομαστῆ «δολοκληρωμένος» (μέ τή σημασία πού θά ἀποχτᾷ ὁ ὅρος καί πού ὀλοένα καί περισσότερο θά ξεκαθαρίζει, καθὼς θά προ-

* Σ. Ἐκδότῃ: Στήν ἰταλική ἔκδοσι ὁ τίτλος Δημοσιογραφία «Giornalismo», ἀποτελεῖ τὸ τρίτο μέρος τοῦ ἐνιαίου τόμου «Οἱ Διανοούμενοι καί ἡ Ὄργάνωσι τῆς Κουλτούρας». Ἡ «Ὄργάνωσι τῆς

χωρούν αυτές οι σημειώσεις), δηλαδή ο τύπος που δε σκοπεύει μονάχα να ικανοποιήσει όλες τις ανάγκες (μιας ορισμένης κατηγορίας) του κοινού του, αλλά σκοπεύει να δημιουργήσει και να αναπτύξει τέτοιες ανάγκες, και κατά συνέπεια να δημιουργήσει, με μιάν ορισμένη έννοια, το κοινό του και να επεκτείνει προοδευτικά το πεδίο του.

Αν εξετάσουμε όλες τις μορφές δημοσιογραφίας και εκδοτικής - δημοσιευτικής δραστηριότητας που υπάρχουν εν γένει, βλέπουμε ότι κάθε μία απ' αυτές προϋποθέτει ότι υπάρχουν άλλες δυνάμεις που την ολοκληρώνουν και με τις οποίες συντονίζεται «μηχανικά». Για να αναπτύξουμε κριτικά το θέμα και να μελετήσουμε όλες τις πλευρές του, φαίνεται πιο σκόπιμο (όσον αφορά τους μεθοδολογικούς και διδακτικούς σκοπούς μας) να προϋποθέσουμε μιάν άλλη κατάσταση: ότι υπάρχει σαν αφετηρία ένα μορφωτικό σύνολο (με την πλατειά σημασία του όρου), περισσότερο ή λιγότερο ομοιογενές, ενός ορισμένου τύπου, ενός ορισμένου επιπέδου και ειδικά μ' έναν ορισμένο γενικό προσανατολισμό και ότι αυτό ακριβώς το σύνολο θέλουμε να το κινήσουμε για να κατασκευάσουμε ένα ολοκληρωμένο κι αυτόαρχες μορφωτικό οικοδόμημα αρχίζοντας κατευθείαν από τη... γλώσσα, δηλαδή από το μέσο έκφρασης κι αμοιβαίας επικοινωνίας. Όλο το οικοδόμημα θάπρεπε να συγκροτηθεί σύμφω-

Κουλτούρας» αποτελεί το δεύτερο μέρος του διβλίου. Η έκλογή της σαν γενικού τίτλου της παρούσας έκδοσης υπαγορεύτηκε για δυό λόγους: Πρώτο γιατί στην ελληνική, σε αντίθεση με την Ιταλική έκδοση, το έργο το κυκλοφορήσαμε σε δυό τόμους και δεύτερο γιατί και στην Ιταλική ο τίτλος «Όργάνωση της Κουλτούρας» αποτελεί μέρος του γενικού τίτλου του έργου.

να με «λογικές» αρχές, δηλαδή λειτουργικά έφ'όσον έχουμε ορισμένες αρχικές υποθέσεις¹ και θέλουμε να φτάσουμε σε ορισμένα αποτελέσματα. Βέβαια στη διάρκεια έπεξεργασίας του «σχεδίου» οι αρχικές υποθέσεις αναγκαστικά τροποποιούνται, γιατί αν είναι αλήθεια ότι ένας ορισμένος σκοπός προϋποθέτει κι ορισμένες αρχικές υποθέσεις είναι επίσης αλήθεια ότι, στη διάρκεια της πρακτικής έπεξεργασίας της δεδομένης δραστηριότητας, οι αρχικές υποθέσεις τροποποιούνται αναγκαστικά και μετασχηματίζονται και τη συνείδηση του σκοπού, πού, αφού διευρύνθηκε και συγκεκριμενοποιήθηκε, έπιδρά πάνω στις αρχικές υποθέσεις «μορφοποιώντας» τις όλοένα και περισσότερο. Η αντικειμενική διαπαρξη των αρχικών υποθέσεων μας έπιτρέπει να σκεφτούμε ορισμένους σκοπούς, δηλαδή οι δεδομένες αρχικές υποθέσεις υπάρχουν μόνο σε σχέση με ορισμένους σκοπούς πού νοούνται σε συγκεκριμένοι. Μά όταν οι σκοποί αρχίζουν προοδευτικά να πραγματοποιούνται, τότε εξαιτίας αυτού του γεγονότος της πραγματοποίησης, δηλαδή της πραγματικότητας πού έρχεται, τροποποιούνται αναγκαστικά οι αρχικές υποθέσεις πού στο μεταξύ δέν είναι πιά...αρχικές, και κατά συνέπεια τροποποιούν επίσης και τους σκοπούς πού έξυπακούουν και πάει λέγοντας. Ότι υπάρχει αυτή ή άλληλουχία τό σκεφτόμαστε πολύ σπάνια, μολονότι είναι όλοτελα μπροστά στα μάτια μας. Έκδηλωσή της έχουμε στα έργα² «σύμφωνα με σχέδιο», πού δέν είναι καθαροί «μηχανισμοί», ακριβώς έπειδή βασίζονται σ' αυτόν τόν τρόπο σκέψης, όπου τό μέρος της έλευθερίας και του πνεύματος πρωτοβουλίας (πνεύμα «συνδυασμών») είναι πολύ πιό μεγάλο άπ' όσο θέλουν να παραδεχθούν - χάρη στον κατάλογο προσωπίδων της κομέντια ντέλ άρτε πού είναι τό χαρακτηριστικό της - οι έπίσημοι εκπρόσωποι της «έλευθερίας» και της «πρωτοβουλίας» πού τις αντίλαμβάνονται άφηρημένα (ή πού τις έννοούν πάρα πολύ «συγκεκριμένα»). Αυτή ή άλληλουχία είναι λοιπόν αληθινή, μολονότι είναι επίσης αληθινό και τό ότι οι «αρχικές υποθέσεις» ξαναπαρουσιάζονται συνέχεια αν και μέσα σε άλλες συνθήκες. Τό ότι μία «σχολική κλάση» μαθαίνει την άλφαβήτα αυτό δέ

σημαίνει ότι ο αναλφαβητισμός εξαλείφεται μιά για πάντα. Κάθε χρόνο θα υπάρχει και μιά καινούργια κλάση (φουρνιά) που θα μαθαίνει την αλφαβήτα. Έντούτοις είναι φανερό ότι όσο πιο σπάνιος γίνεται ο αναλφαβητισμός στους ενήλικες τόσο λιγότερο δύσκολο θα είναι να γεμίσουν τα δημοτικά σχολεία μέχρι ποσοστό 100% : θα υπάρχουν πάντα αναλφάβητοι αλλά αυτοί θα τείνουν να εξαφανιστούν μέχρι να απομείνουν μονάχα οι στά φυσιολογικά δρια αναλφάβητοι, δηλαδή τα παιδιά που είναι ηλικίας μέχρι πέντε - έξι χρόνων.

ΟΙ ΑΝΑΓΝΩΣΤΕΣ)

Οι αναγνώστες πρέπει να ειδικθούν από δυο κυρίως σκοπιές: 1) εάν ιδεολογικά στοιχεία «που μπορούν να μεταβληθούν» φιλοσοφικά, δηλαδή στοιχεία Ικανά, ευκαμπτα και δεκτικά αλλαγής, 2) εάν «οικονομικά» στοιχεία, Ικανά να αγοράζουν τα έντυπα και να πείσουν και άλλους να τα αγοράζουν. Τα δυο στοιχεία στην πραγματικότητα δεν είναι πάντα αποσπασμένα το ένα από το άλλο, αφού το ιδεολογικό στοιχείο είναι ένα κέντρισμα στην οικονομική πράξη της αγοράς και της διάδοσης. Έντούτοις χρειάζεται στη σύνταξη ενός έκδοτικού σχεδίου να διατηρήσουμε αυτή τη διάκριση επειδή έτσι οι υπολογισμοί γίνονται με βάση την πραγματικότητα και όχι με βάση τις επιθυμίες μας. Εξάλλου στην οικονομική σφαίρα οι δυνατότητες δεν αντιστοιχούν στη θέληση και στο ιδεολογικό κίνητρο και κατά συνέπεια χρειάζεται να προετοιμαστούμε επειδή είναι δοσμένη ή δυνατότητα της «έμμεσης» απόκτησης δηλαδή ο συμφηφισμός με υπηρεσίες (διάδοση).

Μιά έκδοτική επιχείρηση εκδίδει διάφορους τύπους περιοδικών και διβλίων, που κλιμακώνονται σε διαφορετικά επίπεδα καλλιέργειας. Είναι δύσκολο να καθορίσουμε πόσοι πιθανοί «πελάτες» υπάρχουν σε κάθε ένα απ' αυτά τα επίπεδα. Χρειάζεται να ξεκινήσουμε από το χαμηλότερο επίπεδο και πάνω σ' αυτό μπορούμε να καθορίσουμε το «ελά-

χιστο» έμπορικό πλάνο, δηλαδή τόν πιό ρεαλιστικό προϋπολογισμό, ύπολογίζοντας έντούτοις ότι αυτή ή δραστηριότητα μπορεί νά τροποποιήσεται (και πρέπει νά τροποποιεί) τούς δρους του ξεκινήματος, όχι μόνο μέ την έννοια ότι ή σφαίρα της πελατείας μπορεί (πρέπει) νά διευρυνθεί, αλλά και ότι μπορεί (πρέπει) νά καθορίσουμε μιάν ιεραρχία αναγκών πού πρέπει νά ικανοποιηθούν και κατά συνέπεια μιάν ιεραρχία δραστηριοτήτων για ανάπτυξη.

Είναι σωστή ή παρατήρηση ότι οι μέχρι σήμερα επιχειρήσεις είναι γραφειοκρατούμενες, δηλαδή δέν έχουν διεγείρει τίς ανάγκες και δέν έχουν οργανώσει την ικανοποίησή τους, έξ αίτίας του οποίου συχνά έχει συμβεί ή άτομική χαοτική πρωτοβουλία νά έχει αποδόσει καλύτερα αποτελέσματα από την οργανωμένη πρωτοβουλία. 'Η αλήθεια είναι ότι στη δεύτερη περίπτωση δέν υπήρχε «πρωτοβουλία» κι ούτε υπήρχε «όργάνωση» αλλά μονάχα γραφειοκρατία και φαταλιστική μόδα της εποχής. Συγνά ή αποκαλούμενη όργάνωση αντί νά είναι μιá ισχυροποίηση δυνάμεων ήταν ένα ναρκωτικό, μιá καταπίεση, ένα σύστημα απόλυτα κλειστό και ύπονομευμένο. Έξ άλλου δέν μπορούμε νά μιλήσουμε για σοβαρή δημοσιογραφική και έκδοτική επιχείρηση αν λείπει τό έξής στοιχείο: ή όργάνωση της πελατείας, (των πωλήσεων δηλαδή) πού όντας μιá ξεχωριστή πελατεία (τουλάχιστο μέσα στό δικό της πλήθος) έχει ανάγκη μιáς ξεχωριστής όργάνωσης, στενά συνδεμένης μέ την ιδεολογική κατεύθυνση του πωλουμένου «έμπορεύματος». Είναι γνωστή ή παρατήρηση ότι σέ μιá σύγχρονη έφημερίδα ό πραγματικός διευθυντής είναι ό οικονομικός διευθυντής και όχι ό διευθυντής σύνταξης.

ΠΝΕΥΜΑΤΙΚΑ ΚΙΝΗΜΑΤΑ ΚΑΙ ΚΕΝΤΡΑ

'Η δημοσιογραφική λειτουργία (στίς πιό διαφορετικές έκδηλώσεις της) έχει καθήκον νά παρακολουθεί και νά έλέγχει όλα τά πνευματικά κινήματα και κέντρα της χώρας. 'Ο λ α. Δηλαδή αποκλείονται μόλις και μετά βίας εκείνα

τά κινήματα και κέντρα που έχουν χαρακτήρα αυθαίρετο και παράλογο· μολονότι ακόμη κι αυτά πρέπει να καταχωροούνται τουλάχιστον με τον τόνο που τους αξίζει.

Διάκριση ανάμεσα σε πνευματικά «κινήματα» και «κέντρα» και σε άλλες διακρίσεις και διαβαθμίσεις. Παράδειγμα ο καθολικισμός, που είναι ένα μεγάλο πνευματικό κίνημα και ένα μεγάλο πνευματικό κέντρο, αλλά στο έσωτερικό του υπάρχουν μερικότερα κινήματα και κέντρα, που τείνουν να μεταμορφώσουν το σύνολο ή έχουν άλλους σκοπούς πιδ συγκεκριμένους και περιορισμένους τους όποιους πρέπει να έχουμε υπόψη μας. Φαίνεται πως πριν από οτιδήποτε άλλο πρέπει να «σχεδιάσουμε» τον πνευματικό και ήθικό χάρτη της χώρας, δηλαδή να περιγράψουμε τα μεγάλα κινήματα ιδεών και τα μεγάλα κέντρα (αυτό όμως δε σημαίνει ότι στα μεγάλα κινήματα αντιστοιχούν πάντα και μεγάλα κέντρα, τουλάχιστον με τον προφανή και συγκεκριμένο χαρακτήρα που συνήθως αποδίνουν σ' αυτή τη λέξη — και τυπικό παράδειγμα γι' αυτό αποτελεί το καθολικό κέντρο).

Χρειάζεται, κατόπιν, να λαβαίνουμε υπόψη μας τις ανακαινιστικές εξορμήσεις που λαβαίνουν χώρα και δεν είναι πάντα ζωτικές - δηλαδή δεν έχουν συνέπειες - και που ωστόσο δεν πρέπει γι' αυτό να παρακολουθούνται και να ελέγχονται λιγότερο. Έφόσον στην αρχή ένα κίνημα είναι πάντα άβεβαιο, γεμάτο αμφιβολίες κλπ. θα πρέπει να περιμένουμε ν' αποκτήσει όλη τη ριωμαλεότητά του για να ασχοληθούμε μαζί του; Δε χρειάζεται εάν να περιμένουμε να εφοδιαστεί αυτό με τα χαρίσματα της συνοχής και του διανοητικού πλούτου: αφού δεν είναι τα κινήματα με την περισσότερη συνοχή και διανοητικό πλοδο εκείνα που θριαμβεύουν πάντα. Συχνά μάλιστα ένα κίνημα θριαμβεύει, ειδικά, εξαιτίας της μετριότητάς του και της χαλαρής λογικής του: όλα μπορούν να συμβούν και οι πιδ χτυπητοί συμβιβασμοί είναι δυνατοί, και αυτοί, άκριτως, μπορούν να γίνουν αιτίες θριάμβου.

Να διαβάζουμε τις επιθεωρήσεις των νέων, πέρα από εκείνες που έχουν όνομα και αντιπροσωπεύουν σοβαρά και

πολύ συγκεκριμένα ενδιαφέροντα. Στο «Φιλολογικό Ἡμερολόγιο Μπομπιάνι»³ τοῦ 1933 (σελ. 360 - 61) ἀναφέρονται τὰ βασικά προγράμματα ἑξι ἐπιθεωρήσεων νέων, πού θάπρεπε νά ἀντιπροσωπεύουν τίς κινητήριες δυνάμεις τῆς παιδείας μας: «Ἴλ Σατζιατόρε», «Ὀκτώβρης», «Ἴλ Βεντούνο», «Λ' Ἰτάλια διβέντε», «Λ' Ὀρτο», «Ἐσπερος»⁴, πού δὲν εἶναι πολὺ ξεκαθαρισμένα, ἐκτός ἴσως ἀπὸ ἕνα. Ὁ «Ἐσπερος» λόγου χάρη «προκειμένου γιὰ τὴ Φιλοσοφία ἔχει τὴν πρόθεση νά φιλοξενήσει τοὺς «μετα - ἰδεαλιστές» πού ἐπεξεργάζονται μιὰ προσεχτικὴ κριτικὴ τοῦ ἰδεαλισμοῦ καὶ ἀπὸ τοὺς ἰδεαλιστές ἐκείνους, μονάχα, πού ξέρουν νά λαβαίνουν ὑπόψη τους μιὰ τέτοια κριτικὴ». Ὁ διευθυντὴς τοῦ «Ἐσπερου» εἶναι ὁ Ἄλντο Καπάσο, καὶ πού ὄντας μετα - ἰδεαλιστῆς εἶναι κάτι σὰ νά εἶναι «σύγχρονος»*, δηλαδή τίποτα τὸ ἰδιαιτέρο. Πιὸ καθαρὸ, ἴσως μάλιστα τὸ μόνο καθαρὸ, εἶναι τὸ πρόγραμμα τοῦ «Ὀκτώβρη». Ἐντούτοις δὲλα αὐτὰ τὰ κινήματα θάπρεπε νά ἐξεταστούν, πέρα ἀπὸ σομμισμούς.

Νά γίνει διάκριση ἀνάμεσα σὲ «στρατευμένα» κινήματα, πού εἶναι καὶ τὰ πιὸ σημαντικὰ καὶ κινήματα «ὀπισθοφυλακῆς» ἢ τῶν καταξιωμένων ἰδεῶν, δηλαδή τῶν ἰδεῶν πού ἔχουν ἐπικρατήσει καὶ εἶναι τοῦ συρμοῦ. Ἀνάμεσα σ' αὐτὰ τὰ κινήματα, πού πρέπει, λοιπόν, νά τοποθετήσουμε τὴ «φιλολογικὴ Ἰταλία»; Γιατί δὲν εἶναι βέβαια στρατευμένη, οὔτε καὶ κλασικὴ! Μοῦ φαίνεται πὺς ὁ πιὸ ἀκριβὴς καὶ ξεχωριστὸς ὀρισμὸς τῆς εἶναι: Τσουβάλι μὲ πατάτες.

ΤΟ ΤΕΛΙΚΟ ΕΞΕΛΙΧΤΙΚΟ ΕΙΝΑΙ 5

Ἀνέκδοτο γιὰ τὸ μάθημα τῆς ἱστορίας τῆς φιλοσοφίας τοῦ καθηγητῆ Ντ' Ἐρκολε καὶ «τὸ τελικὸ ἐξελιχτικὸ εἶναι».

* Ὁ συγγραφέας ὑπαινίσσεται ἕνα ἀνέκδοτο, πού τὸ ἔχει ἀναφέρει ὁ ἴδιος σὲ ἄλλο σημεῖο, γιὰ κάποιον κ. Τάδε πού, μὴ μπορώντας νά καυχηθεῖ γιὰ ἄλλους τίτλους, ἔγραφε στὰ ἐπισκεπτήριά του: «Σύγχρονος» (Σημ. τῆς ἰταλικῆς ἐκδόσεως τῶν Editori Riuniti).

Γιὰ σαράντα ὀλόκληρα χρόνια δὲ μίλησε γιὰ τίποτα ἄλλο ἔκτος ἀπὸ κινέζικη φιλοσοφία καὶ Λάο - Τσέ: κάθε χρόνο ὑπῆρχαν «καινούργιοι μαθητές» πού δὲν εἶχαν ἀκούσει τὰ μαθήματα τοῦ προηγούμενου χρόνου καὶ κατὰ συνέπεια ἔπρεπε ν' ἀρχίσει πάλι ἀπὸ τὴν ἀρχή. Ἔτσι ἀνάμεσα στὶς γενεές τῶν μαθητῶν «τὸ τελικὸ ἐξελιχτικὸ εἶναι» κατάντησε θρόλος.

Ὅρισμένα πολιτιστικὰ κινήματα, (πού τὰ μέλη τους κατατάσσονται ἀνάμεσα σὲ ἐκείνους πού μόλις καὶ μετὰ βίας ἔχουν μιὰ προσωπικὴ πολιτιστικὴ ζωὴ), δὲ φαίνεται ὅτι εἶναι δυνατὸ νὰ προχωρήσουν ποτὲ πρὸς πέρα ἀπὸ τὸ ἄλφα - βῆτα, ἐξαιτίας τῆς γρήγορης ἐξάπλωσης τοῦ ἴδιου τοῦ κινήματος, πού ἀποχτᾶ ὀλοένα καὶ νέους ὁπαδούς, καὶ ἐπειδὴ αὐτοὶ πού ἔχουν προηγουμένως προσχωρήσει δὲν ἔχουν μιὰ δική τους πολιτιστικὴ πρωτοβουλία. Αὐτὸ τὸ γεγονός ἔχει σοβαροὺς ἀντίκτυπους στὴν καθημερινή, ἐβδομαδιαία καὶ ἐπιθεωρησιακὴ δημοσιογραφικὴ δραστηριότητα, γενικὰ: μοιάζει σὰ νὰ μὴν τοὺς χρειάζεται νὰ ξεπεράσουν ποτὲ ἓνα ὀρισμένο ἐπίπεδο. Ἐξάλλου, τὸ ὅτι δὲν παίρνουνε ὑπόψη τους τέτοιου εἶδους ἀπαιτήσεις, ἐξηγεῖ τὴ δουλειὰ τοῦ Σισύφου τῶν λεγομένων «μικρῶν ἐπιθεωρήσεων», πού ἀπευθύνονται σὲ δλους καὶ σὲ κανένα καὶ πού ἀπὸ ἓνα σημεῖο καὶ πέρα καταντοῦν ὀλότελα ἀχρηστες. Τὸ πιὸ τυπικὸ παράδειγμα αὐτοῦ τοῦ πράγματος ἦταν τὸ «βότσε» πού ἀπὸ ἓνα ὀρισμένο σημεῖο καὶ μετὰ διασπάστηκε σὲ «Λατσέρμπα», «Λὰ βότσε» καὶ «Λ' Οὐνιτὰ»⁶ μὲ τὴν τάση κάθε μιὰ ἀπὸ αὐτὲς νὰ διασπαστεῖ ἀκόμη περισσότερο. Οἱ σχέσεις ἂν δὲν συνδέονται μ' ἓνα πειθαρχημένο κίνημα βάσης, τείνουν ἢ νὰ καταστήσουν κλίκες «ἀφοπλισμένων προφητῶν» ἢ νὰ διαιροῦνται σὲ ἀποσυντιθέμενα καὶ χαοτικὰ κινήματα, πού περιορίζονται ἀνάμεσα στὶς διάφορες ομάδες καὶ στρώματα τῶν ἀναγνωστῶν.

Πρέπει λοιπὸν νὰ ἀναγνωρίσουμε ὅτι οἱ ἐπιθεωρήσεις αὐτὲς εἶναι στεῖρες, ἂν δὲ γίνουν κινήτρια καὶ διαμορφωτικὴ δύναμη μορφωτικῶν ἰδρυμάτων μαζικοῦ συλλογικοῦ χαρακτήρα, δηλαδή ὄχι κλειστῶν πλαισίων. Πράγμα πού πρέπει νὰ ποῦμε ἀκόμα καὶ γιὰ τὶς ἐπιθεωρήσεις τοῦ κόμμα-

τος δὲν εἶναι ἀνάγκη νὰ πιστεύουμε ὅτι τὸ κόμμα συνιστᾷ ἀπὸ μόνο τὸ μαζικὸ πολιτιστικὸ «θεσμὸ» τῆς ἐπιθεώρησης. Τὸ κόμμα εἶναι βασικὰ πολιτικὸ καὶ ἡ μορφωτικὴ δραστηριότητά του, ἐπομένως, εἶναι δραστηριότητα πολιτικῆς ἐπιμόρφωσης. Οἱ μορφωτικοὶ «θεσμοὶ» πρέπει νὰ ἔχουν ὄχι μόνον «μορφωτικὴ πολιτικὴ», ἀλλὰ καὶ «μορφωτικὴ τεχνικὴ». Παράδειγμα: Σ' ἓνα κόμμα ὑπάρχουν ἀναλφάβητοι ἐνῶ ἡ μορφωτικὴ πολιτικὴ τοῦ κόμματος εἶναι ὁ ἀγῶνας ἐνάντια στὸν ἀναλφαβητισμὸ. Μιὰ ομάδα γιὰ τὴν πάλη ἐνάντια στὸν ἀναλφαβητισμὸ δὲν εἶναι, ἀκόμη, τὸ ἴδιο μὲ «ἓνα σχολεῖο γιὰ τοὺς ἀναλφάβητους». Σ' ἓνα σχολεῖο γιὰ τοὺς ἀναλφάβητους, οἱ τελευταῖοι διδάσκονται νὰ διαβάζουν καὶ νὰ γράφουν. Μιὰ ομάδα γιὰ τὴν πάλη ἐνάντια στὸν ἀναλφαβητισμὸ προετοιμάζει ὅλα τὰ ἀποτελεσματικὰ μέσα γιὰ νὰ ἐγάλουν ἀπὸ τὸν ἀναλφαβητισμὸ τὶς μεγάλες μάζες τοῦ πληθυσμοῦ μιᾶς χώρας, κ.λ.π.

ΕΡΑΣΙΤΕΧΝΙΣΜΟΣ ΚΑΙ ΠΕΙΘΑΡΧΙΑ ⁷

(Γιὰ τὴν) ἀναγκαιότητα μιᾶς σοβαρῆς καὶ ρωμαλέας ἐσωτερικῆς κριτικῆς, χωρὶς συμβατικότητες καὶ ἡμίμετρα. Ὑπάρχει μιὰ τάση τοῦ ἱστορικοῦ ὕλισμοῦ ποὺ εὐνοεῖ καὶ δυναμώνει ὅλες τὶς κακὲς παραδόσεις τῆς μέσης ἰταλικῆς κουλτούρας καὶ ποὺ μοιάζει νὰ στέργει μερικὲς ἐκδηλώσεις τοῦ ἰταλικοῦ χαρακτήρα: τὸν αὐτοσχεδιασμὸ, τὸν «ταλεντισμὸ» ⁸, τὴ μοιρολατρικὴ νωθρότητα, τὸν ἀνόητο ἐρασιτεχνισμὸ, τὴν ἀπουσία πνευματικῆς πειθαρχίας, τὴν ἀνευθυνότητα καὶ τὴν ἠθικὴ καὶ πνευματικὴ ἀπιστία. Ὁ ἱστορικὸς ὕλισμὸς ἱφάνιζει μιὰν ὀλόκληρη σειρά προλήψεων καὶ συμβατικοτήτων, λαθεμένων καθηκόντων καὶ ὑποκριτικῶν ὑποχρεώσεων: ἀλλὰ δὲν δικαιολογεῖται, γι' αὐτό, νὰ πέσουμε στὸ σχετικισμὸ καὶ στὸ νομοπίστικο κυνισμὸ. Τὸ ἴδιο ἀποτελέσμα εἶχαμε καὶ μὲ τὸ Μακιαβελισμὸ, ἐξαιτίας μιᾶς αὐθαίρετης ἐπέκτασης καὶ σύγχισης ἀνάμεσα στὴν πολιτικὴ «ἠθικὴ» καὶ στὴν ἰδιωτικὴ «ἠθικὴ» — δηλαδὴ ἀνάμεσα στὴν Πολιτικὴ καὶ στὴν Ἠθικὴ ⁹ — σύγχιση ποὺ κάθε ἄλλο βέ-

βαια παρά ύπήρχε στο Μακιαβέλι, αφού μάλιστα τὸ μεγαλειὸ τοῦ Μακιαβέλι βρίσκεται στὸ ὅτι ἔχει διακρίνει τὴν Πολιτικὴ ἀπὸ τὴν Ἠθικὴ.

Δὲν μπορεῖ νὰ ὑπάρξει μόνιμη ἔνωση ἀνθρώπων, πού νὰ ἔχει τὴν ἱκανότητα νὰ ἀναπτυχτεῖ, ἀν δὲν στηρίζεται σὲ ὀρισμένες ἀρχές «Ἠθικῆς» πού ἡ ἴδια ἢ ἔνωση νὰ θέτει στὰ μέλη της, ἀν πάρουμε ὑπόψη μας τὴν ἐσωτερικὴ συνοχὴ καὶ τὴν ὁμοιογένεια πού τῆς χρειάζονται γιὰ νὰ φτάσει στὸ σκοπὸ της. Γι' αὐτὸ τὸ λόγο οἱ ἀρχές αὐτές δὲν στεροῦνται καθολικοῦ χαραχτήρα. Πράγμα πού θὰ συνέβαινε ἀν ἡ ἔνωση εἶχε σκοπὸ τὸν ἑαυτὸ της, ἦταν δηλαδὴ μιὰ ἀίρεση ἢ μιὰ ἐγκληματοικὴ ὀργάνωση (μόνο σ' αὐτὴ τὴν περίπτωση μποροῦμε νὰ ποῦμε ὅτι ἡ πολιτικὴ καὶ ἡ Ἠθικὴ συγγέονται, ἐπειδὴ ἀκριβῶς τὸ «μερικὸ» ἔχει ἀναχθεῖ σὲ «καθολικὸ»). Μιὰ κανονικὴ, ὁμως, ὀργάνωση θεωρεῖ τὸν ἑαυτὸ της σὰ μιὰ ἐ λ ί τ, μιὰ πρωτοπορία δηλαδὴ θεωρεῖ τὸν ἑαυτὸ της δεμένο μ' ἑκατομμύρια νήματα μὲ ἕνα ὀρισμένο κοινωνικὸ σχηματισμὸ καὶ διὰ μέσου αὐτοῦ μὲ ὅλη τὴν ἀνθρωπότητα. Ὅσοσο αὐτὴ ἡ ὀργάνωση δὲν παίρνεται σὰν κάτι τὸ ὀριστικὸ καὶ ἀκαμπτο, ἀλλὰ σὰν κάτι πού τείνει νὰ διευρυνθεῖ ὀλότελα σὲ κοινωνικὸ σχηματισμὸ, πού ἐπίσης κι' αὐτὸς θεωρεῖται σὰν κάτι πού τείνει νὰ ἐνώσει ὅλη τὴν ἀνθρωπότητα. Ὅλες αὐτές οἱ ἀναλογίες δίνουν καθολικὸ χαραχτήρα πιθανότατα στὴν Ἠθικὴ τῆς ομάδας, πού πρέπει νὰ τὴν ἀντιλαμβανόμαστε σὰν ἱκανὴ νὰ γίνεῖ πρότυπο συμπεριφορᾶς γιὰ ὅλη τὴν ἀνθρωπότητα. Ἡ πολιτικὴ θεωρεῖται σὰ μιὰ διαδικασία πού ἐγάζει στὴν ἠθικὴ, δηλαδὴ σὰν κάτι πού τείνει νὰ ὀδηγήσει σὲ μιὰ μορφή συμβίωσης, ὅπου ἡ πολιτικὴ καὶ κατὰ συνέπεια καὶ ἡ ἠθικὴ νὰ ξεπεραστοῦν καὶ οἱ δύο. Ἀπ' αὐτὴ τὴν ἱστορικιστικὴ ἄποψη μπορεῖ μόνο νὰ ἐξηγηθεῖ τὸ ἀγχος πολλῶν ἀνθρώπων γιὰ τὴν ἀντίθεση ἀνάμεσα στὴν ἰδιωτικὴ ἠθικὴ καὶ στὴ δημοσία - πολιτικὴ ἠθικὴ: αὐτὴ εἶναι μιὰ ἀσυνείδητη καὶ συναισθηματικὰ μὴ κριτικὴ ἀντανάκλαση τῶν ἀντιφάσεων τῆς τωρινῆς κοινωνίας, δηλαδὴ τῆς ἔλλειψης ἰσότητος τῶν ἠθικῶν ὑποκειμένων.

Ἄλλὰ δὲν μποροῦμε νὰ μιλάμε γιὰ ἐλίτ - ἀριστοκρατία

και πρωτοπορία σα μιὰ συγκεχυμένη κι άσαφή συλλογικό-τητα, στην όποια, χάρη σ' ένα μυστηριώδες άγιο πνεύμα ή μιὰ άλλη μυστηριώδη και μεταφυσική άγνωστη θεότητα, εισάγεται τó χάρισμα τής εύφυας, τής Ικανότητας, τής μόρφωσης, τής τεχνικής προετοιμασίας κ.λ.π. — άν και αυτός είναι ó συνηθισμένος τρόπος νά αντιλαμβανόμαστε τά πράγματα. Είναι μιὰ αντανάκλαση μέ λίγα λόγια εκείνου πού συνέβαινε σέ έθνική κλίμακα, όταν τó κράτος τó αντιλαμβάνονταν σα μιὰ άφηρημένη έννοια τής συλλογικότητας τών πολιτών, σαν ένα αιώνιο πατέρα πού σκεφτότανε για δλους, φρόντιζε για δλους κ.λ.π. από έδω πηγάζει και ή άπουσία μιās πραγματικής δημοκρατίας, μιās πραγματικής συλλογικής θέλησης και, κατά συνέπεια, ή αναγκαιότητα ενός δεσποτισμού, περισσότερο ή λιγότερο μ α σ κ α ρ ε μ έ ν ο υ από τή γραφειοκρατία, σ' αυτή την παθητικότητα τών ατόμων. Τή σ υ λ λ ο γ ι κ ό τ η τ α πρέπει νά την αντιλαμβανόμαστε σαν προϊόν μιās επεξεργασίας τής συλλογικής θέλησης και σκέψης, πού παράγεται διά μέσου τής συγκεκριμένης ατομικής προσπάθειας, και όχι χάρη σέ μιὰ αναπόφευκτη διαδικασία πού είναι ξένη στά άτομα: κατ'ά συνέπεια ύπάρχει ύποχρέωση για την έσωτερική πειθαρχία και όχι μονάχα για την έξωτερική και μηχανική. "Αν λοιπόν είναι αναγκαίο νά ύπάρξουν πολεμικές κι άποσχίσεις, δέν πρέπει νά φοβόμαστε νά τις αντιμετώπισουμε και νά τις περάσουμε: αυτές είναι αναπόφευκτες σέ τέτοιες διαδικασίες και τó νά τις άποφεύγεις σημαίνει νά τις αφήνεις, μονάχα, ώσóτου νά γίνουν δλότελα επικίνδυνες ή άπόλυτα καταστροφικές, κ.λ.π.

ΤΥΠΟΙ ΕΠΙΘΕΩΡΗΣΕΩΝ

Χοντρικά θά μπορούσαμε νά καθορίσουμε τρεις βασικούς τύπους επιθεωρήσεων, πού χαρακτηρίζονται: α) από τόν τρόπο μέ τόν όποίο συντάσσονται, β) από τόν τύπο τών άναγνωστών στους όποιους σκοπεύουν νά άπευθυνθούν και γ) από τούς μορφωτικούς σκοπούς πού επιδιώκουν. Ό πρώτος

τύπος μᾶς προσφέρεται ἀπ' τὸ συνδυασμὸ τῶν καθοδηγητικῶν στοιχείων πού συναντᾶμε μὲ εἰδικὸ τρόπο στὴν «Κριτικά» τοῦ Μπ. Κρότσε στὴν «Πολίτικα» τοῦ Φ. Κόπολα καὶ στὴ «Νουόβα Ριβίστα Στόρικα» τοῦ Τσ. Μπάρμπα γκάλο¹⁰. Ὁ δεύτερος «Κριτικο - ἱστορικο - διβλιογραφικὸς» τύπος μᾶς δίνεται ἀπὸ τὸ συνδυασμὸ τῶν στοιχείων πού χαρακτηρίζαν τὰ πιὸ ἐπιτυχημένα τεύχη τοῦ «Λεονάρντο» τοῦ Λ. Ροῦσο, τὴν «Οὐνιτὰ» τοῦ «Ρέρουμ Σκρίπτορ» καὶ τὴ «Βότσε» τοῦ Πρετζολίνι¹¹. Ὁ τρίτος τύπος μᾶς δίνεται ἀπὸ τὸ συνδυασμὸ μερικῶν στοιχείων τοῦ δευτέρου τύπου καὶ τοῦ ἀγγλικοῦ ἑβδομαδιαίου τύπου ὅπως τὸ «Μάντσεστερ Γκάρτιαν Γουόκλυ»¹² ἢ τὸ «Τάϊμς Γουόκλυ»*. Καθένας ἀπ' αὐτοὺς τοὺς τύπους θὰ μπορούσε νὰ χαρακτηρίζεται, ἀπὸ μιὰ πνευματικὴ κατεύθυνση πολὺ ἐνιαία καὶ ὄχι ἀνθολογικὴ, δηλαδὴ θὰ μπορούσε νὰ ἔχει μιὰ ὁμοιογενὴ καὶ πειθαρχημένη σύνταξη ἢ πράγμα πού σημαίνει λίγους «βασικοὺς» συνεργάτες πού θάπρεπε νὰ γράφουν τὴν κύρια ὄλη κάθε τεύχους. Ἡ διεύθυνση τῆς σύνταξης θάπρεπε νὰ εἶναι καλὰ ὀργανωμένη ὥστε νὰ παράγει μιάν ἐργασία διανοητικὰ ὁμοιογενὴ ἀλλὰ καὶ μὲ τὴν ἀναγκαίαν διαφοροποίηση στὸ στυλ καὶ στὸ λογοτεχνικὸ ὕφος. Ἡ σύνταξη θάπρεπε νὰ ἔχει ἓνα γραμμένο καταστατικὸ, πού μπορεῖ νὰ ἐξυπηρετεῖ στὸ νὰ ἀποφεύγονται οἱ περιπλανήσεις, οἱ ἀνταγωνισμοὶ καὶ οἱ ἀντιφάσεις (γιὰ παράδειγμα τὸ περιεχόμενον κάθε τεύχους θάπρεπε νὰ ἐγκρίνεται πρὶν νὰ δημοσιευτεῖ ἀπὸ τὴν πλειοψηφία τῶν μελῶν τῆς σύνταξης).

Ἕνας ἐνιαίος ὀργανισμὸς κουλτούρας πού θὰ πρόσφερε στὰ διάφορα στρώματα τοῦ κοινοῦ καὶ τοὺς τρεῖς τύπους ἐπιθεωρήσεων πού ὑποδείξαμε (καὶ ἐξάλλου ἀνάμεσα στοὺς τρεῖς τύπους ἐπιθεωρήσεων θὰ πρέπει νὰ ὑπάρχει ἓνα κοινὸ πνεῦμα), βοηθούμενος κι ἀπὸ τίς κατάλληλες σειρὲς διβλί-

* Γιὰ μιὰ γενικὴ ἔκθεση τῶν κύριων τύπων ἐπιθεωρήσεων πρέπει νὰ ὑπενθυμίσουμε τὴ δημοσιογραφικὴ δραστηριότητα τοῦ Κάρολο Κατάνεο. Τὸ «Ἀρκάδιο Τριενάλε» καὶ τὸ «Πολιτένικο» πρέπει νὰ μελετηθοῦν μὲ πολὺ προσοχὴ (καὶ κοντὰ στὸ «Πολιτένικο» καὶ ἡ ἐπιθεώρηση «Σιέντια» πού ἴδρυσεν ὁ Ρινιάνο).¹³

ων, θα ικανοποιούσε τις απαιτήσεις ενός ορισμένου συνόλου του κοινού, που είναι διανοητικά πιο ενεργό, (άλλα μονάχα εν δυνάμει) και που παρουσιάζει το μεγαλύτερο ενδιαφέρον για να το επεξεργαστούμε, να το κάνουμε να σκεφτεί συγκεκριμένα, να το αλλάξουμε και να το κάνουμε ομοιογενές μέσα από μια διαδικασία οργανικής ανάπτυξης, που να το οδηγεί από την άπλη συνηθισμένη γνώση στη σύνθετη και συστηματική σκέψη.

Κριτικό - Ιστορικό - βιβλιογραφικός τύπος: αναλυτική εξέταση έργων, που γίνεται από την άποψη των αναγνωστών της επιθεώρησης που δεν μπορούν γενικά να διαβάσουν τα ίδια τα έργα. Ένας μελετητής, που εξετάζει ένα ορισμένο ιστορικό φαινόμενο για να γράψει μια συνθετική μελέτη, πρέπει να πραγματοποιήσει μια δλόκληρη σειρά έρευνών και προκαταρκτικών διανοητικών εργασιών, που τελικά χρησιμοποιούνται κατά ένα μικρό μονάχα μέρος. Αυτή η δουλειά, αντίθετα, μπορεί να γίνει ωφέλιμη χάρη σ' αυτό το μέσο τύπο επιθεώρησης, που ασχολείται μ' έναν αναγνώστη, που έχει ανάγκη για να αναπτυχτεί διανοητικά να έχει μπροστά του, εκτός από τη συνθετική μελέτη, το σύνολο της αναλυτικής δραστηριότητας, που έχει οδηγήσει σ' εκείνο το συγκεκριμένο αποτέλεσμα. Ο κοινός αναγνώστης δεν έχει και δεν μπορεί να έχει, «επιστημονική» νοοτροπία, γιατί αυτή αποχτιέται μονάχα με την ειδικευμένη εργασία: χρειάζεται για αυτό να τον βοηθήσουμε, προμηθευόντάς του τη «γνώση» μαζί με μια κατάλληλη κριτική εργασία τουλάχιστον. Δεν αρκεί να του προσφέρουμε ιδέες που τις έχουμε κιόλας επεξεργαστεί και καθορίσει στην «οριστική» τους έκφραση. Ο συγκεκριμένος χαρακτήρας τους, αυτό που βρίσκεται δηλαδή στη διαδικασία που οδήγησε σ' αυτό το συμπέρασμα, του διαφεύγει: χρειάζεται για αυτό να του προσφέρουμε δλόκληρη τη σειρά των συλλογισμών και των ενδιάμεσων σχέσεων καλά ξεχωρισμένες τη μία από την άλλη και όχι μονάχα με νύξεις. Για παράδειγμα: ένα σύνθετο ιστορικό κίνημα αναλύεται σε τόπο και σε χρόνο, αλλά πέρα απ' αυτό μπορεί να αναλυθεί (άκόμη περισσότερο) σε διάφορα επίπεδα: έτσι η Καθολική Δρά-

ση ¹⁴, μολονότι ἔχει ἀπὸ παλιὰ μὴν ἐνιαίᾳ καὶ συγκεντρωτική κατεύθυνση, ἐμφανίζει μεγάλες διαφορὲς (ἀκόμη καὶ ἀντιθέσεις) στὶς τοπικὲς ἐκδηλώσεις τῆς, στὶς διάφορες ἐποχὲς κι ἀνάλογα μὲ τὰ εἰδικὰ προβλήματα (λόγου χάρη στὸ ἀγροτικὸ ζήτημα, στὴ συνδικαλιστικὴ καθοδήγησι καὶ λ.π.).

Στὶς ἐπιθεωρήσεις αὐτοῦ τοῦ τύπου εἶναι ἀπαραίτητες καὶ χρήσιμες μερικὲς στήλες (ρουμπρίκες) :

1) Ἔνα ἐγκυκλοπαιδικὸ πολιτικὸ - ἐπιστημονικὸ - φιλοσοφικὸ λεξικόν, μὲ τὴν ἐξῆς ἔννοια: σὲ κάθε τεῦχος πρέπει νὰ δημοσιεύεται μὴ ἢ περισσότερες μικρὲς μονογραφίες, ἐγκυκλοπαιδικῶν χαρακτήρα, πάνω σὲ πολιτικὲς, ἐπιστημονικὲς καὶ φιλοσοφικὲς ἔννοιες ποὺ κάθε τόσο κάνουν τὴν ἐμφάνισή τους στὶς ἐφημερίδες καὶ στὶς ἐπιθεωρήσεις καὶ ποὺ ὁ μέσος ἀναγνώστης ἢ δύσκολα καταλαβαίνει ἢ τίς διαστρεβλώνει ὀλότελα. Στὴν πραγματικότητα κάθε πολιτιστικὸ ρεῦμα δημιουργεῖ μὴ δὴ δική του «γλώσσα» ¹⁵. Δηλαδή, συμμετέχει στὴ γενικὴ ἀνάπτυξη μιᾶς συγκεκριμένης ἐθνικῆς γλώσσας, εἰσάγοντας νέους δρους, πλουτίζοντας μὲ νέο περιχόμενον τοὺς παλιούς δρους ποὺ χρησιμοποιοῦνται ἀκόμη, δημιουργώντας μεταφορὲς, χρησιμοποιώντας ἱστορικὰ ὀνόματα γιὰ νὰ μᾶς διευκολύνει νὰ καταλάβουμε καὶ νὰ κρίνουμε ὀρισμένες σημερινὲς καταστάσεις κ.λ.π. κ.λ.π. Οἱ πραγματείες αὐτὲς πρέπει νὰ εἶναι «πραχτικὲς», δηλαδή νὰ συνδέονται μὲ τίς πραγματικὰ ὑπάρχουσες ἀπαιτήσεις καὶ νὰ εἶναι χάρη στὴ μορφή τῆς γραφῆς τους, προσαρμοσμένες σὰ μέτρα τῶν ἀναγνώστων. Οἱ συντάχτες πρέπει νὰ εἶναι ὄσο τὸ δυνατό καλύτερα πληροφορημένοι γιὰ τὰ πιδ συνηθισμένα λάθη καὶ νὰ ἀναφέρονται στὶς ἴδιες τίς ρίζες τῶν λαθῶν, ποὺ εἶναι οἱ δημοσιεύσεις ἐπιστημονικῆς σκαρταδούρας τύπου «Λαϊκῆς Βιβλιοθήκης Σοντζόνιο» ἢ ἐγκυκλοπαιδικῶν λεξικῶν (Μέλτσι, Πρέμολι, Μπονάτσι κ.λ.π.) ἢ καὶ τῶν πιδ διαδεδομένων λαϊκῶν ἐγκυκλοπαιδειῶν (σάν τοῦ Σοντζόνιο κ.λ.π.) ¹⁵. Αὐτὲς οἱ πραγματείες δὲν θὰ πρέπει νὰ παρουσιάζονται μὲ ὀργανικὴ μορφή (λόγου χάρη, μὲ ἀλφαβητικὴ σειρὰ ἢ συγκεντρωμένες κατὰ θέμα), ὄστε σύντομα μὲ μὴ προκαθορισμένη ὀικονομία χώρου, σὰ νὰ εἶχαμε

κίβλας ὑπόφει μας ἓνα συνολικὸ ἔργο· ἀλλὰ ἀντίθετα θὰ πρέπει νὰ μπαίνουν σὲ ἄμεσο συνδυασμὸ μὲ τὰ θέματα ποὺ ἀναπτύσσει ἡ ἴδια ἡ ἐπιθεώρηση ἢ οἱ ἐπιθεωρήσεις μὲ τις ὁποῖες συνεργάζεται — ἀνώτερου ἢ κατώτερου τύπου: ἡ ἔκταση τῆς πραγματείας θὰ πρέπει νὰ καθορίζεται κάθε φορά συγκεκριμένα, ὄχι ἀπὸ τὴν καθαυτὴ σημασία τοῦ θέματος, ἀλλὰ ἀπὸ τὸ ἄμεσο δημοσιογραφικὸ ἐνδιαφέρον του (ὄλα αὐτὰ λέγονται πολὺ γενικὰ καὶ μὲ τὸ ἀπαραίτητο ἀλατοπίπερο). Μὲ λίγα λόγια ἡ στήλη (ρουμπρίκα) δὲν πρέπει νὰ φανεῖ σὰ βιβλίον σὲ συνέχειες, ἀλλὰ σὰν διαπραγμάτευση, κάθε φορά, θεμάτων αὐτοτελῶν ποὺ ἐνδιαφέρουν, ἀπὸ τὴν ὁποία διαπραγμάτευση θὰ μπορούσε νὰ προκύψει ἓνα βιβλίο, ἀλλὰ ὄχι ἀναγκαστικά.

2) Μὲ τὴν προηγούμενη στήλη συνδέεται καὶ ἡ στήλη τῶν βιογραφιῶν, ποὺ τὴν ἐννοοῦμε μὲ δύο τρόπους: εἴτε στὴν περίπτωση ποὺ ὀλόκληρη ἡ ζωὴ ἑνὸς ἀνθρώπου μπορεῖ νὰ ἐνδιαφέρει τὴ γενικὴ μὀρφωση ἑνὸς ὀρισμένου κοινωνικοῦ στρώματος, εἴτε στὴν περίπτωση ποὺ ἓνα ἱστορικὸ ὄνομα μπορεῖ νὰ μπεῖ σ' ἓνα ἐγκυκλοπαιδικὸ λεξικὸ μὲ μιὰν ὀρισμένη σημασία ἢ γιὰ νὰ ὑποδηλώσει ἓνα γεγονός. Ἔτσι, λόγου χάρη, μπορεῖ νὰ ἀποφασίσουμε ὅτι πρέπει νὰ μιλήσουμε γιὰ τὸ λόρδο Κάρσον¹⁷, γιὰ νὰ ἀναφερθοῦμε στὸ γεγονός ὅτι ἡ κρίση τοῦ κοινοβουλευτικοῦ καθεστῶτος ὑπῆρχε καὶ πρὶν ἀπὸ τὸν παγκόσμιον πόλεμον καὶ μάλιστα στὴν Ἀγγλία, στὴ χώρα δηλαδὴ ποὺ αὐτὸ τὸ καθεστῶς φαινόταν πιὸ ἀποτελεσματικὸ καὶ πιὸ οὐσιαστικὸ πρᾶγμα ποὺ σημαίνει ὅτι δὲ χρειάζεται νὰ γράψουμε ὀλόκληρη τὴ βιογραφία τοῦ λόρδου Κάρσον. Σ' ἓνα πρόσωπο μέσης μὀρφωσης ἐνδιαφέρον προκαλοῦν δυὸ μονάχα βιογραφικὰ δεδομένα: α) ὅτι ὁ λόρδος Κάρσον στὰ 1914, τὴν παραμονὴν δηλαδὴ τοῦ πολέμου, στρατολόγησε στὸ Ἔλστερ ἓνα πολυάριθμον ἔνοπλον σῶμα γιὰ νὰ ἀντιταχτεῖ ἐπαναστατικὰ στὴν ἐφαρμογὴ τοῦ νόμου γιὰ τὴν Ἰρλανδικὴ Αὐτοδιοίκηση¹⁸, ποὺ εἶχε ψηφιστεῖ ἀπὸ τὸ κοινοβούλιον καὶ ποὺ σύμφωνα μὲ μιὰ ἀγγλικὴ «ἔκφραση», «τὰ πάντα μποροῦν νὰ συμβοῦν ἐκτὸς ἀπὸ τὸ ἓνας ἄντρας νὰ γίνῃ γυναίκα»· β) ὅτι ὁ λόρδος Κάρσον ὄχι μονάχα δὲν τιμωρήθηκε γιὰ «ἐσχάτην προδοσίαν» ἀλλὰ ὁ-

στερα από λίγο έγινε ύπουργός, με τὸ ξέσπασμα τοῦ πολέμου. (Μπορεῖ νὰ εἶναι ὠφέλιμο οἱ ὀλοκληρωμένες βιογραφίες νὰ παρουσιαστοῦν σὲ ξεχωριστὴ στήλη) .

3) Μιὰ ἄλλη στήλη μπορεῖ νὰ εἶναι ἐκείνη τῶν αὐτοβιογραφιῶν πολιτικῶν καὶ διανοουμένων. Ἄν εἶναι καλογραμμένες μὲ εὐκρίνεια καὶ ἀπλότητα, αὐτὲς μποροῦν νὰ εἶναι πολὺ μεγάλου δημοσιογραφικοῦ ἐνδιαφέροντος καὶ μεγάλης μορφωτικῆς ἀποτελεσματικότητος. Τὸ διὰ μέσου ποιῶν ἐξωτερικῶν αἰτιῶν καὶ ἐσωτερικῶν ἀγώνων, δηλαδὴ μὲ ποιὸ τρόπο, κατάφερε κάποιος νὰ ξεφύγει ἀπὸ ἓνα ἐπαρχιακὸ ἢ συντεχνιακὸ περιβάλλον ὥστε νὰ φτάσει σὲ μιὰν ἀνώτερη, ἱστορικὰ, προσωπικότητα, μπορεῖ νὰ ὑποδείξει μὲ ζωντανὸ τρόπο μιὰν ἠθικὴ καὶ πνευματικὴ κατεύθυνση, πέρα ἀπὸ τὸ ὅτι ἀποτελεῖ ἓνα ντοκουμέντο τῆς μορφωτικῆς ἐξέλιξης σὲ ὀρισμένες ἐποχές.

4) Μιὰ ἄλλη βασικὴ στήλη μπορεῖ νὰ δημιουργηθεῖ ἀπὸ τὴν κριτικο - ἱστορικο - βιβλιογραφικὴ ἔρευνα τῶν συνηθικῶν στὶς διάφορες περιφέρειες (ἐννοῶντας σὰν περιφέρεια ἓνα διαφοροποιημένο γεω - οικονομικὸ ὄργανισμὸ) . Πολλοὶ θὰ ἠθελαν νὰ γνωρίζουν καὶ νὰ ξέρουν καλὰ τὶς τοπικὲς συνθήκες, πού ἐνδιαφέρουν πάρα πολλοὺς, ἀλλὰ δὲν ξέρουν πῶς νὰ τὸ πετύχουν καὶ ἀπὸ ποῦ ν' ἀρχίσουν: δὲν ξέρουν τὸ βιβλιογραφικὸ ὕλικό, δὲν ξέρουν νὰ κάνουν ἔρευνες στὶς βιβλιοθηκὲς κ.λ.π. Πρόκειται λοιπὸν νὰ δόσουμε, μὲ τὴ μορφὴ βιβλιογραφικῶν περιγραφῶν, τὴ γενικὴ ὕψη ἐνὸς συγκεκριμένου προβλήματος (ἢ ἐνὸς ἐπιστημονικοῦ θέματος), ὑποδείχοντας τὰ βιβλία πού τὸ διαπραγματεύονται καὶ τὰ ἄρθρα τῶν εἰδικευμένων ἐπιθεωρήσεων, πέρα ἀπὸ τὸ ἀκατέργαστο ἀκόμη ὕλικό (στατιστικὲς κ.λ.π.), καὶ μὲ εἰδικὴ παρουσίαση τῶν λιγότερο γνωστῶν, ἢ σὲ ξένη γλῶσσα, δημοσιεύσεων. Πέραν τούτου, αὐτὴ ἡ δουλειὰ γιὰ τὴν ἐπαρχία μπορεῖ νὰ πραγματοποιηθεῖ ἀπὸ διάφορες ἀπόψεις, γιὰ προβλήματα γενικά, μορφωτικὰ κ.λ.π.

5) Ἐνα συστηματικὸ ἀπάνθισμα ἐφημερίδων καὶ ἐπιθεωρήσεων γιὰ τὰ μέρη πού ἐνδιαφέρουν τὶς βασικὲς στήλες: μὲ ἀναφορὰ μονάχα τῶν συγγραφέων καὶ τῶν τίτλων καὶ μὲ σύντομες νύξεις γιὰ τὶς κατευθύνσεις τους. Αὐτὴ ἡ

βιβλιογραφική στήλη θά μπορούσε νά συντάσσεται γιά κά-
θε τεύχος καί γιά μερικά θέματα θά μπορούσε νά δημοσιευ-
τεί καί μιά αναδρομή στό παρελθόν ακόμη.

6) Κριτική τῶν βιβλίων. Ἰπάρχουν δυό εἶδη κριτικῆς
τῶν βιβλίων. Ἐνας κριτικό - πληροφοριακός τύπος: ὅπου
ὑποτίθεται ὅτι ὁ μέσος ἀναγνώστης δέν θά μπορέσει νά δια-
βάσει τὸ δοσμένο βιβλίον, ἀλλά ὅτι εἶναι ὠφέλιμο γι' αὐτόν
νά ξέρει τὸ περιεχόμενο καί τὰ συμπεράσματά του. Καί ἕ-
νας θεωρητικό - κριτικός τύπος: ὅπου ὑποτίθεται ὅτι ὁ ἀ-
ναγνώστης πρέπει νά διαβάσει τὸ δοσμένο βιβλίον καί κατὰ
συνέπεια αὐτὴ ἢ βιβλιοκριτικὴ δέν ἔρχεται ἀπλῶς νά κάνει
μιά περίληψη, ἀλλά ν' ἀναπτύξει κριτικά τίς ἀντιρῆσεις,
πού μπορεῖ ἐνδεχόμενα νά ὑπάρχουν, νά τονίσει τὰ πιδ ση-
μαντικά μέρη, ν' ἀναπτύξει κάποιο σημεῖο πού θυσιάστηκε
κ.λ.π. Αὐτός ὁ δεύτερος τύπος βιβλιοκριτικῆς υἱοθετήθηκε
περισσότερο ἀπὸ τίς ἐπιθεωρήσεις ἀνωτέρου ἐπιπέδου. 1

7) Ἐνα κριτικό βιβλιογραφικό ἀπάνθισμα (ταχτοποιη-
μένο κατὰ θέματα ἢ ομάδες προβλημάτων) τῆς Φιλολογίας
πού ἀφορᾷ τοὺς συγγραφεῖς καί τὰ βασικά ζητήματα τῆς κο-
σμοθεωρίας, πού θρῖσκονται στή βάση τῶν ἐκδιδομένων ἐπι-
θεωρήσεων: γιά τοὺς ἰταλοὺς συγγραφεῖς καί γιά τίς με-
ταφράσεις στά ἰταλικά ξένων συγγραφέων. Αὐτὸ τὸ ἀπάνθι-
σμα θά μπορούσε νά εἶναι πολὺ ἐξονυχιστικό καί λεπτομε-
ρειακό, ἀφοῦ χρειάζεται νά ἔχουμε ὑπόψη μας ὅτι μονάχα
διὰ μέσου αὐτῆς τῆς ἐργασίας κι αὐτῆς τῆς συστηματικῆς
ἐπεξεργασίας μπορούμε νά φτάσουμε στήν αὐθεντικὴ πηγὴ
μιάς ὀλόκληρης σειρᾶς λαθεμένων ἀντιλήψεων πού κυκλο-
φοροῦν ἀνάμεσά μας χωρὶς κανένα ἔλεγχο καί κριτικὴ. Χρει-
άζεται νά ἔχουμε συνέχεια ὑπόψη μας ὅτι σὲ κάθε ἰταλικὴ
περιοχὴ, δεδομένης τῆς πολὺ πλούσιας ποικιλίας τοπικῶν
παραδόσεων, ὑπάρχουν ομάδες καί ὁμαδοῦλες πού χαρακτη-
ρίζονται ἀπὸ ἰδιαίτερα ἰδεολογικά καί ψυχολογικά κίνητρα:
«κάθε τόπος ἔχει ἢ εἶχε τὸ δικό του ἄγιο, καί κατὰ συνέ-
πεια τὴ λατρεία του καί τὸ παρεκκλήσι του». 1

Ἡ ἐνιαία ἐθνικὴ ἐπεξεργασία μιάς ὁμοιογενοῦς συλλο-
γικῆς συνείδησης ἀπαιτεῖ σύνθετες προϋποθέσεις καί πρωτο-
βουλίες. Ἡ διάδοση ἀπὸ ἓνα ὁμοιογενὲς κέντρο ἑνὸς ὁμοιο-

γενοῦς τρόπου σκέψης καὶ ἐργασίας εἶναι ἡ κύρια προϋπόθεση, ἀλλὰ δὲν μπορεῖ καὶ δὲν πρέπει νὰ εἶναι ἡ μόνη. Ἐνα πολὺ συνηθισμένο λάθος εἶναι τὸ νὰ νομίζουμε ὅτι διὰ τὰ κοινωνικά στρώματα ἐπεξεργάζονται τὴ συνείδησή τους καὶ τὴν κουλτούρα τους μὲ τὸν ἴδιο τρόπο καὶ μὲ τὶς ἴδιες μεθόδους, δηλαδὴ μὲ τὶς μεθόδους τῶν ἐπαγγελματιῶν διανοουμένων. Ὁ διανοούμενος εἶναι ἓνας «ἐπαγγελματίας» (skilled), ποὺ γνωρίζει τὴ λειτουργία ὀρισμένων ἐιδικῶν «μηχανῶν» ἔχει τὴ «μαθητεία» του καὶ τὸ δικό του «σύστημα Ταίλφορ». Εἶναι παιδαριῶδες καὶ λαθεμένο ν' ἀποδίνουμε σ' ὅλους τοὺς ἀνθρώπους αὐτὴ τὴν ἀποχτημένη καὶ ὄχι ἐμφυτὴ ἱκανότητα, ὅπως ἐπίσης εἶναι παιδαριῶδες νὰ πιστεύουμε ὅτι κάθε χειρῶνακτας μπορεῖ νὰ κάνει τὸν ὁδηγὸ τραίνου. Εἶναι παιδαριῶδες νὰ νομίζουμε ὅτι μιὰ «λαμπρὴ ἰδέα», ἂν διαδοθεῖ μὲ κατάλληλο τρόπο, μπορεῖ νὰ εἰσαχθεῖ στὶς διάφορες συνειδήσεις μὲ τὰ ἴδια «ὀργανωτικά» ἀποτελέσματα διάχυτης διαύγειας. Αὐτὸ εἶναι ἓνα θεοσοφικὸ λάθος. Ἡ ἱκανότητα τοῦ ἐπαγγελματία διανοούμενου νὰ συνδυάζει μὲ ἐπιτήδειο τρόπο τὴν ἐπαγωγὴ καὶ τὴν ἀπαγωγὴ, νὰ γενικεύει χωρὶς νὰ ξεπέφτει στὸν κενὸ φορμαλισμὸ, νὰ μεταφέρει ἀπὸ μιὰ σφαῖρα κρίσης σὲ μιὰν ἄλλη ὀρισμένα κριτήρια διάκρισης προσαρμόζοντάς τα στὶς νέες συνθήκες κ.λ.π. εἶναι μιὰ «εἰδικότητα» καὶ μιὰ «ιδιότητα», καὶ δὲν εἶναι ἓνα δεδομένο στοιχεῖο τῆς κοινῆς λαϊκῆς συνείδησης. Νὰ λοιπὸν ποὺ δὲν ἀρκεῖ ἡ ὑπόθεση «τῆς ὀργανικῆς διάδοσης ἀπὸ ἓνα ὁμοιογενὲς κέντρο ἐνὸς ὁμοιογενοῦς τρόπου σκέψης καὶ ἐργασίας». Ἡ ἴδια ἡ ἀκτίνα τοῦ φωτὸς περνώντας ἀπὸ διαφορετικὰ πρίσματα δίνει διαφορετικὰ διαθλάσεις φωτός: ἂν κάποιος θέλει τὴν ἴδια διάθλαση πρέπει νὰ κάνει μιὰ δολόκληρη σειρὰ διευθετήσεις τῶν μεμονωμένων πρισμάτων.

Ἡ ὑπομονετικὴ καὶ συστηματικὴ «ἐπανάληψη» εἶναι μιὰ βασικὴ μεθοδικὴ ἀρχή, ἀλλὰ ὄχι ἡ μηχανικὴ «μανιακὴ» καὶ χονδροειδῆς ἐπανάληψη· μὰ ἡ προσαρμογὴ κάθε ἰδέας στὶς διαφορετικὰς ἰδιορυθμίες καὶ πολιτιστικὰς παραδόσεις — τὸ νὰ τὴν παρουσιάζεις καὶ νὰ τὴν ξαναπαρουσιάζεις ἀπὸ ὅλες τὶς θετικὰς πλευρὰς καὶ τὶς πατροπαράδοτες ἀρνήσεις, — ἐν-

τάσσοντας οργανικά συνεχώς κάθε μερική άποψη στην ολότητα. Τό να βρίσκεις την πραγματική ταυτότητα κάτω από τις φαινομενικές διαφοροποιήσεις και αντιφάσεις, και να βρίσκεις την ουσιαστική διαφορά κάτω από τη φαινομενική ταυτότητα, είναι: τό πιό γτελικάτο αλλά και δύσκολο και ουσιαστικό χάρισμα τοῦ κριτικοῦ τῶν ιδεῶν και τοῦ ιστορικοῦ τῆς ιστορικῆς εξέλιξης. Ἡ εκπαιδευτική — (δια)μορφωτική ἐργασία πρὸ ἑνα ὁμοιογενές πολιτιστικό κέντρο ἀναπτύσσει, ἢ ἐπεξεργασία μιᾶς κριτικῆς συνείδησης πού αὐτό προάγει και εἴνοει πάνω σέ μιᾶ ὀρισμένη ιστορική βάση, πού νά περιέχει τίς συγκεκριμένες προϋποθέσεις γιά τέτοια διεργασία, δέν μπορεί νά περιοριστοῦν στήν ἀπλή θεωρητική διατύπωση «καθαρῶν» ἀρχῶν μεθόδου· αὐτό θά ἦταν σέ-τη δραστηριότητα «φιλοσόφων» τοῦ 1700. Ἡ δουλειά πού χρειάζεται εἶναι σύνθετη και πρέπει νά εἶναι ἀρθρωμένη και κλιμακωμένη: μᾶς χρειάζεται ὁ συνδυασμός ἐπαγωγῆς και ἀφαίρεσης, ἢ τυπική και ἢ διαλεχτική λογική, ἢ ταύτιση και ἢ διάκριση, ἢ θετική ἀπόδειξη και ἢ καταστροφή τοῦ παλιοῦ. Ὅμως ὄχι ἀφηρημένα, ἀλλά συγκεκριμένα, πάνω στή βάση τῆς πραγματικότητας και τῆς ὑπαρκτῆς πείρας.

Ἄλλά πῶς θά ξέρουμε ποιά εἶναι τὰ πιό συνηθισμένα και πιό ριζωμένα λάθη; Προφανῶς εἶναι ἀδύνατη μιᾶ «στατιστική» τῶν τρόπων σκέψης και τῶν μεμονωμένων προσωπικῶν ἀντιλήψεων, σέ ὄλους τοὺς συνδυασμούς πού προκύπτουν γιά ὀμάδες και ὀμαδοῦλες, πού νά δίνει ἑνα ὀργανικό και συστηματικό πλαίσιο τῆς πραγματικῆς πολιτιστικῆς κατάστασης και τῶν τρόπων πού ἐμφανίζεται πραγματικά ὁ «κοινός νοῦς». Κατά συνέπεια δέν ἀπομένει ἄλλο ἀπό τό συστηματικό ἔλεγχο τῆς περισσότερο διαδεδομένης και ἀποδεχτῆς ἀπό τό λαό, φιλολογίας, σέ συνδυασμό μὲ τῆ μελέτη και τὴν κριτική τῶν ιδεολογικῶν ρευμάτων τοῦ παρελθόντος, καθένα ἀπό τὰ ὀποῖα «μπορεῖ» νά ἔχει ἀφήσει ἑνα κατακάθι, πού νά συνδυάζεται μὲ διαφορετικό τρόπο μὲ τὰ προηγούμενα και τὰ ἐπόμενα.

Σ' αὐτή τὴν ἴδια σειρά παρατηρήσεων εἰσάγεται ἑνα πιό γενικό κριτήριο: οἱ ἀλλαγές στοὺς τρόπους, σκέψης, στίς πεποιθήσεις και στίς ἀντιλήψεις δέν συμβαίνουν μὲ ξαφνι-

κές «ἐκρήξεις», ταυτόχρονες και γενικές, συμβαίνουν ίσως, αντίθετα, με «διαδοχικούς συνδυασμούς», σύμφωνα με «τύπους ἀρχῶν», πού είναι δλότελα ἀνόμοιοι και μὴ ἐλεγχόμενοι. Ἡ αὐταπάτη τῆς «ἐκρήξης» γεννιέται ἀπὸ τὴν ἀπουσία κριτικοῦ πνεύματος. Ὅπως δὲν περάσαμε, προκειμένου γιὰ τὶς μεθόδους συγκοινωνίας, ἀπὸ τὴν ἀμαξα πὸ τὴν σέρνουν τὰ ζῶα κατευθεῖσαν στὶς σύγχρονες ἠλεκτρικὲς ὑπερταχεῖες, ἀλλὰ φτάσαμε στὶς τελευταῖες διὰ μέσου μιᾶς σειρᾶς ἐνδιάμεσων συνδυασμῶν, πὸ ἐν μέρει ὑπάρχουν ἀκόμη (λόγου χάρη, ἡ συγκοινωνία με ἀμαξες πὸ σέρνουν τὰ ζῶα πάνω σὲ σιδηροτροχιὰς κ.λ.π. κ.λ.π.) και ὅπως συμβαίνει με τὸ παλιὸ σιδηροδρομικὸ ὕλικὸ τῶν Ἠνωμένων Πολιτειῶν, πὸ χρησιμοποιεῖται γιὰ πολλὰ χρόνια κατόπιν στὴν Κίνα, ὅπου ἀντιπροσωπεύει μιὰ τεχνικὴ πρόοδο, ἔτσι και στὴ σφαῖρα τῆς κουλτούρας, τὰ διάφορα ἰδεολογικὰ στρώματα συνδυάζονται με διαφορετικὸς τρόπους· κι αὐτὸ πὸ κατάντησε «παλιοσιδερικὸ» στὴν πόλη εἶναι ἀκόμη «ἐργαλεῖο» στὴν ἐπαρχία. Στὴ σφαῖρα τῆς κουλτούρας, μάλιστα, οἱ «ἐκρήξεις» εἶναι ἀκόμη πὸ σπάνιες και λιγότερο ἔντονες ἀπ' ὅ,τι στὴ σφαῖρα τῆς τεχνικῆς, ὅπου μιὰ καινοτομία διαδίδεται (τουλάχιστο στὸ πὸ ἀνεβασμένο ἐπίπεδο) με σχετικὴ ταχύτητα ἢ και τὴν ἴδια στιγμή. Συγχέουμε τὴν «ἐκρήξη» πολιτικῶν παθῶν, πὸ ἔχουν συσσωρευτεῖ σὲ μιὰ περίοδο τεχνικῶν ἀλλαγῶν, ὅπου δὲν ἀντιστοιχοῦν νέες μορφές μιᾶς ἀλλόκοτης δικαικῆς ὀργάνωσης, ἀλλὰ, κατευθεῖαν, ἕνας ὀρισμένος βαθμὸς ἀμεσου και ἔμμεσου ἐξαναγκασμοῦ, με τὶς πολιτιστικὲς ἀλλαγές πὸ συμβαίνουν ἀργὰ και βαθμαῖα. Ἐπειδὴ, ἐνῶ τὸ πάθος εἶναι ἐνστιχτώδικο, ἡ παιδεία παράγεται ἀπὸ μιὰ πλήρη ἐπεξεργασία. (Ὁ ὑπαινιγμὸς γιὰ τὸ γεγονὸς ὅτι συχνὰ αὐτὸ πὸ στὴν πόλη κατάντησε «παλιοσίδερο» στὴν ἐπαρχία εἶναι ἀκόμη «ἐργαλεῖο» μπορεῖ νὰ ἀναπτυχτεῖ με χρῆσιμο τρόπο).

Σ η μ ε ί ω σ η :

Ὁ τύπος τῆς ἐπιθεώρησης «Πολίτικα - Κρίτικα» ἀπαιτεῖ ἀμεσα ἕνα σῶμα εἰδικευμένων συνταχτῶν, σὲ βαθμὸ πὸ νὰ ἐφοδιάζουν (με μιὰ ὀρισμένη περιοδικότητα) τὴν ἐπιθεώρη-

ση με ύλιχό επιστημονικά έπεξεργασμένο και έπιλεγμένο. Ή ύπαρξη αυτού του σώματος συνταχτών, που έχουν φτάσει σ' ένα όρισμένο βαθμό πολιτιστικής (μορφωτικής) όμοιογένειας άναμεταξύ τους, είναι ένα πράγμα κάθε άλλο παρά εύκολο και άντιπροσωπεύει ένα σταθμό στην άνάπτυξη ενός πολιτιστικού - μορφωτικού κινήματος. Αυτός ό τύπος έπιθεώρησης μπορεί νά άντικατασταθεί (ή νά άκολουθήσει) άπό την έκδοση μιás «Έπετηρίδας». Αυτή ή «Έπετηρίδα» δέ θά πρέπει νά μοιάζει σέ τίποτα μέ τό κοινό λαϊκό «Άλμανάκ» (που ή σύνταξή του έχει συνδεθεί ποιοτικά μέ τόν καθημερινό τύπο, δηλαδή θεωρείται έξαρχής ότι κλείνει πρός την θεώρηση που έχει ό μέσος άναγνώστης του καθημερινού τύπου)· ούτε πρέπει, άκόμη, νά είναι μιá τυχαία άνθολογία γραφτών πάρα πολύ μεγάλων ώστε νά φιλοξενούνται κι άπό άλλο τύπο περιοδικού. Θάπρεπε άντίθετα νά προετοιμάζονται κατά τρόπο όργανικό, σύμφωνα μέ ένα γενικό σχέδιο, ώστε νά είναι σαν άνακεφαλαίωση ενός συγκεκριμένου προγράμματος της έπιθεώρησης. Θά μπορούσε νά είναι άφιερωμένη σ' ένα μονάχα θέμα ή νά διαιρείται σέ τμήματα και νά διαπραγματεύεται μιá όργανική σειρά βασικών προβλημάτων (ή σύσταση του κράτους, ή διεθνής πολιτική, τό άγροτικό πρόβλημα κλπ.). Κάθε «Έπετηρίδα» θά πρέπει νά είναι άυτότελης (δέ θά πρέπει νά έχει γραφτά σέ συνέχειες) και νά είναι έφοδιασμένη μέ βιβλιογραφίες, άναλυτικούς πίνακες κλπ. Νά μελετηθούν οι διάφοροι τύποι λαϊκών «Άλμανάκ» που είναι, όταν είναι προσεγμένα, σά μικρές έγκυκλοπαίδειες της έπικαιρότητας.

Η ΕΞΩΤΕΡΙΚΗ ΕΜΦΑΝΙΣΗ

Άνάμεσα στο πρώτο φύλλο της έπιθεώρησης «Λεονάρντο», που έξγαλε ό Σανσόνι της Φλωρεντίας και τά φύλλα που έξγαλε ό οίκος Τρέβες¹⁹, ή διαφορά είναι σημαντική, μολοντί ό οίκος Τρέβες τυπογραφικά δέν είναι άπό τούς χειρότερους. Ή μεγάλη σημασία που έχει ή έξωτερική έμφάνιση ενός περιοδικού για νά έξασφαλίσει είτε έμπορικά

είτε «ιδεολογικά» τήν ἐμπιστοσύνη καί τήν προτίμηση. Στήν πραγματικότητα σ' αὐτή τήν περίπτωση εἶναι δύσκολο νά ξεχωρίσει κανείς τὸ ἐμπορικὸ ἀπὸ τὸ ἰδεολογικὸ γεγονός. Παράγοντες: ἡ σελίδα, πού ἀποτελεῖται ἀπὸ περιθώρια ἐσωτερικὰ καὶ ἐξωτερικὰ, ἀπὸ τὸ πλάτος τῶν στηλῶν (μῆκος ἀράδας), ἀπὸ τήν πυκνότητα τῆς στήλης, δηλαδή ἀπὸ τὸν ἀριθμὸ τῶν γραμμάτων κάθε ἀράδας καὶ ἀπὸ τὸ μέγεθος κάθε γράμματος, ἀπὸ τὸ χαρτί καὶ τὸ μελάνι (ὁμορφιά τῶν τίτλων, καθαρότητα τῶν στοιχείων πού ὀφείλεται στὴ μεγαλύτερη ἢ μικρότερη φθορὰ τῆς μῆτρας ἢ τῶν γραμμάτων κάσας κ.λ.π.). Αὐτὰ τὰ στοιχεῖα δὲν ἔχουν σημασία μονάχα γιὰ τὶς ἐπιθεωρήσεις ἀλλὰ καὶ γιὰ τὶς ἐφημερίδες.

Τὸ βασικὸ πρόβλημα τοῦ περιοδικοῦ τύπου (ἡμερήσιου ἢ ὄχι) εἶναι: τὸ νά ἐξασφαλίσαι μιὰ σταθερὴ πώληση (ἐνδεχόμενα μὲ συνεχῆ αὐξηση), πράγμα πού σημαίνει, κατόπιν, τὴ δυνατότητα νά οἰκοδομήσεις ἕναν ἐμπορικὸ χῶρο (σὲ ἀνάπτυξη, κ.λ.π.). Βέβαια τὸ βασικὸ περιουσιακὸ στοιχεῖο ἐνὸς περιοδικοῦ εἶναι ἰδεολογικὸ, δηλαδή τὸ γεγονός ἂν ἱκανοποιεῖ ἢ ὄχι συγκεκριμένους πνευματικὰς καὶ πολιτικὰς ἀνάγκες. Ἀλλὰ θὰ ἦταν μεγάλο λάθος νά πιστεύουμε ὅτι αὐτὸ εἶναι τὸ μοναδικὸ στοιχεῖο καὶ εἰδικὰ ὅτι αὐτὸ εἶναι δυνατὸ νά παρθεῖ «ἀπομονωμένα». Μόνον σὲ ἐξαιρετικὰς συνθήκες, σὲ ὀρισμένες περιόδους μ π ο ὀ μ (Σ.μ. ἔκρηξης) τῆς κοινῆς γνώμης, συμβαίνει μιὰ ἀντίληψη νά ἔχει τύχη, ὅποιαδήποτε καὶ ἂν εἶναι ἡ ἐξωτερικὴ μορφή μὲ τήν ὁποία παρουσιάζεται. Συνήθως ὁ τρόπος πού παρουσιάζεται ἔχει μεγάλη σημασία γιὰ τὴ σταθερότητα τῆς ἐπιχείρησης, καὶ ἡ σημασία αὐτὴ μπορεῖ νά εἶναι καὶ θετικὴ καὶ ἀρνητικὴ. Νά διαθέτεις τζάμπα ἢ κάτω ἀπὸ τὸ κόστος δὲν εἶναι πάντα μιὰ καλὴ ἐπιχειρηματικὴ πράξη, ὅπως δὲν εἶναι καλὴ ἐπιχειρηματικὴ πράξη γιὰ τὴν «περιουσία σου» τὸ νά πουλᾷς πάρα πολὺ ἀκριδὰ ἢ πολὺ «φτηνά». Αὐτὸ τουλάχιστο σὰν πολιτικὴ.

Γιὰ κάθε γνώμη πού ἡ δημοσίευσή της δὲ στοιχίζει τίποτα, τὸ κοινὸ δυσπιστεῖ καὶ βλέπει πίσω ἀπ' αὐτὴν τὴν παγίδα. Καὶ τὸ ἀντίθετο: δυσπιστεῖ «πολιτικὰ» γιὰ ὅποιον δὲν ξέρει νά διαχειρίζεται καλὰ τὰ μέσα πού τὸ ἴδιο τὸ κοινὸ

διαθέτει. Πώς θα μπορούσε να θεωρείται ικανό να διαχειρίζεται την κρατική εξουσία ένα κόμμα που δεν έχει, ή δεν ξέρει να διαλέγει (πράγμα που είναι το ίδιο), τα στοιχεία για να διαχειρίζεται καλά μιάν εφημερίδα ή μιάν επιθεώρηση; Αντίστροφα: μιá ομάδα που με ελάχιστα μέσα ξέρει να πετυχαίνει πολύτιμα δημοσιογραφικά αποτελέσματα, δείχνει μ' αυτό, ή και μ' αυτό, ότι θα ξέρει να διαχειριστεί καλά και τους πιο μεγάλους οργανισμούς κ.λ.π. Νά γιατί το «έξωτερικό» μιás έκδοσης πρέπει να είναι επιμελημένο με την ίδια προσοχή που είναι και το ιδεολογικό και πνευματικό περιεχόμενο. Στην πραγματικότητα τα δυο αυτά πράγματα είναι άξεχώριστα, και αυτό είναι σωστό. Μιá καλή άρχη (άλλα όχι πάντα) είναι: να δίνεις στο έξωτερικό μιás έκδοσης ένα χαρακτηριστικό που από μόνο του εξαναγκάζει να το προσέχουν και να το θυμούνται. Είναι μιá διαφήμιση τζάμπα, άς πούμε. Όχι πάντα, γιατί εξαρτάται από την ψυχολογία του ιδιαίτερου κοινού που θέλουμε να κατακτήσουμε.

ΚΡΙΤΙΚΗ ΠΛΗΡΟΦΟΡΗΣΗ

Κανείς δεν μπορεί να παρακολουθήσει μοναχός του δλητή φιλολογία που δημοσιεύεται πάνω σ' ένα σύνολο θεμάτων, αλλά ούτε και πάνω σ' ένα μονάχα θέμα. Ή υπηρεσία κριτικής πληροφόρησης, για ένα κοινό μέσης παιδείας ή που μόλις μπαίνει στην πολιτιστική ζωή, για όλες τις δημοσιεύσεις πάνω σέ μιá ομάδα θεμάτων που μπορεί να το ενδιαφέρουν περισσότερο, είναι μιá υπηρεσία υποχρεωτική. Όπως οι κυβερνώντες έχουν μιá γραμματεία ή ένα γραφείο τύπου, που, περιοδικά και καθημερινά, τους κρατά ε-νήμερους για κάθε τί που δημοσιεύεται γι' αυτούς και που πρέπει να το ξέρουν, έτσι κάνει και μιá επιθεώρηση για το κοινό της. Θα καθορίσει ποιό είναι το καθήκον της θα το περιορίσει, αλλά αυτό θα είναι το καθήκον της, πράγμα που απαιτεί όμως να δίνει ένα οργανικό και ολοκληρωμένο σύνολο πληροφοριών: περιορισμένο αλλά οργανικό και ολο-

κληρωμένο. Οι βιβλιοκρισίες δὲν πρέπει νὰ εἶναι τυχαῖες καὶ συμπτωματικές, ἀλλὰ συστηματικές καὶ δὲν μποροῦν νὰ μὴ συνοδεύονται ἀπὸ ἀναδρομικὲς «περιληπτικὲς περιγραφές» γιὰ τὰ πιὸ οὐσιαστικὰ θέματα.

Μιὰ ἐπιθεώρηση, ὅπως καὶ μιὰ ἐφημερίδα, ὅπως κι ἔνα βιβλίο, ὅπως κι ὅποιοσδήποτε ἄλλος τρόπος διδαχτικῆς ἔκφρασης (πὺ ὑποτίθεται πὺς ἔχει γιὰ στόχο τῆς ἔναν ὀρισμένο μέσο ὄρο ἀναγνωστῶν, ἀκροατῶν κλπ. τοῦ κοινού) δὲν μπορεῖ νὰ τοὺς ἱκανοποιήσει ὄλους στὸν ἴδιο βαθμὸ καὶ νὰ εἶναι ὠφέλιμος σὲ ὄλους μὲ τὸν ἴδιο τρόπο κλπ: Τὸ σημαντικό εἶναι ὅτι ἀποτελεῖ ἔναν ἐρεθισμὸ γιὰ ὄλους, ἀφοῦ κανένα ἔντυπο δὲν μπορεῖ νὰ ἀντικαταστήσει τὸ μυαλό πὺ σκέφτεται ἢ νὰ καθορίσει ἔ κ γ ἔ ο υ^{ρο} πνευματικὰ κι ἐπιστημονικὰ ἐνδιαφέροντα ὄπου ὑπάρχει ἐνδιαφέρον μονάχα γιὰ συζήτηση τοῦ καφενεῖου ἢ ἢ ἀντίληψη ὅτι ζοῦμε γιὰ νὰ διασκεδάζουμε καὶ νὰ καλοπερνᾶμε. Γι' αὐτὸ δὲ χρειάζεται ν' ἀνησυχοῦμε ἀπὸ τὸ πλῆθος τῶν κριτικῶν: ἀντίθετα τὸ πλῆθος τῶν κριτικῶν εἶναι ἢ ἀπόδειξη ὅτι εἴμαστε στὸ σωστὸ δρόμο· ὅταν ἀντίθετα ὁ τρόπος κριτικῆς εἶναι ἐνιαῖος τότε χρειάζεται νὰ τὸ σκεφτοῦμε: 1) γιὰτι μπορεῖ νὰ πρόκειται γιὰ μιὰ πραγματικὴ ἀνεπάρκεια 2) γιὰτι μπορεῖ νὰ ἔχουμε κάνει λάθος στὸ «μέσο ὄρο» τῶν ἀναγνωστῶν στοὺς ὄποῖους ἀπευθυνόμαστε καὶ κατὰ συνέπεια δουλεύουμε τζάμπα - «γιὰ τὴν αἰωνιότητα».

ΠΡΩΤΟΤΥΠΕΣ ΜΕΛΕΤΕΣ ΚΑΙ ΜΕΤΑΦΡΑΣΕΙΣ

Τὸ πρόβλημα ἀφορᾶ εἰδικὰ τῆς ἐπιθεωρήσεως μέσου καὶ κατωτέρου τύπου, πὺ θὰ ἤθελαν κι αὐτὲς ἀκόμη νὰ περιέχουν κυρίως πρωτότυπα γραφτά. Πρέπει νὰ ἀντιδράσουμε ἐνάντια στὴν πατροπαράδοτη συνήθεια νὰ γεμίζουμε τῆς ἐπιθεωρήσεως μὲ μεταφράσεις καὶ γραφτά «ἐγκύρων» προσώπων. Ἐν τούτοις ἢ συνεργασία τῶν ξένων συγγραφέων δὲν μπορεῖ νὰ καταργηθεῖ: ἔχει κι αὐτὴ τὴ μορφωτικὴ σημασία τῆς, ὅαν ἀντίδραση ἐνάντια στὸν ἐπαρχιωτισμὸ καὶ τὴν ἀθλιότητα. Ἔπάρχουν διάφορες λύσεις γιὰ τὸ πρόβλη-

μα: 1) νά πετύχουμε μίαν πρωτότυπη συνεργασία. 2) Νά συγκεντρώνουμε τὰ κυριώτερα κείμενα τοῦ διεθνoῦς τύπου, δημιουργώντας μιά στήλη σάν κι ἐκείνη τῶν «περιθωρίων» τοῦ «Μαρτζόκο»²¹. 3) Νά συγκεντρώνουμε περιοδικά συμπληρώματα μεμονομένων μεταφράσεων, κάτω ἀπό ἓνα τίτλο κάπως ἀνεξάρτητο, μέ τήν ἀρίθμηση τῶν σελίδων τους, πού νά ἀποτελεῖ μίαν ὀργανική ἐπιλογή - (κριτικό - πληροφοριακή) ἀπό τὰ ξένα θεωρητικά δημοσιεύματα. (Πρέπει νά μελετηθεῖ ὁ τύπος λαϊκή «Μινέρβα» καί ὁ τύπος «Ἐπισκόπηση τοῦ ξένου τύπου»²² πού δημοσιεύει τὸ Ὑπουργεῖο τῶν Ἐξωτερικῶν).

ΞΕΝΗ ΣΥΝΕΡΓΑΣΙΑ

Δέν μποροῦμε νά κάνουμε χωρὶς καθόλου ξένους συνεργάτες, ἀλλὰ ἀκόμη καί ἡ ξένη συνεργασία πρέπει νά εἶναι ὀργανική καί νά μὴ γίνεται μέ τρόπο ἀνθολογικό, σποραδικό καί συμπτωματικό. Γιὰ νά εἶναι ὀργανική ἡ ξένη συνεργασία πρέπει οἱ ξένοι συνεργάτες, ὄχι μόνο νά ξέρουν τὰ πνευματικά ρεύματα στή χώρα τους, ἀλλὰ καί νά εἶναι ἱκανοί «νά τὰ ἀντιπαραβάουν» μέ τὰ ἀνάλογα ρεύματα τῆς χώρας ὅπου θά τυπωθεῖ ἡ ἐπιθεώρηση, δηλαδή νά γνωρίζουν ἐξίσου τὰ πνευματικά ρεύματα αὐτῆς τῆς χώρας καί νά καταλαβαίνουν τήν «εἰδική ἐθνική γλῶσσα» αὐτῶν τῶν ρευμάτων. Ἡ ἐπιθεώρηση (ἢ ὁ διευθυντής τῆς ἐπιθεώρησης), κατὰ συνέπεια, πρέπει νά διαμορφώνει καί τοὺς ξένους συνεργάτες τῆς ἔτσι ὥστε νά φτάσουν σέ ὀργανικότητα.

Στὸ Ριζορτζιμέντο (Σ.μ. Ἰταλικὴ Παλλιγενεσία) αὐτὸ συνέβη πολὺ σπάνια καί γι' αὐτὸ ἡ ἰταλικὴ κουλτούρα συνεχίζει νά παραμένει ἀρκετὰ ἐπαρχιακή. Ἄλλωστε ὀργανικότητα στὴ διεθνή συνεργασία ὑπῆρξε μονάχα στὴ Γαλλία, ἐπειδὴ ἡ γαλλικὴ παιδεία εἶχε ἀσκήσει ἡγεμονία στὴν Εὐρώπη πρὶν ἀκόμη φτάσει στὴν φιλελεύθερη ἐποχὴ τῆς: ἦταν σχετικὰ πολυάριθμοι οἱ γερμανοί, ἀγγλοὶ καί λοιποὶ διανοούμενοι πού ἤξεραν νά δίνουν πληροφορίες γιὰ τὸν πολι-

τισμό τῶν χωρῶν τους, χρησιμοποιώντας μιὰ «γλῶσσα» γαλλική. Πράγματι δὲν ἄρκοῦσε νὰ δημοσιεύει ἡ «Ἀνθολογία» τοῦ Βιεσέ²³ ἄρθρα «φιλελευθέρων» γάλλων ἢ γερμανῶν ἢ ἀγγλῶν γιὰ νὰ μπορέσουν αὐτὰ τὰ ἄρθρα νὰ δώσουν χρήσιμες πληροφορίες στοὺς Ἰταλοὺς φιλελευθέρους καὶ γιὰ νὰ μπορέσουν οἱ τέτοιες πληροφορίες νὰ προκαλέσουν ἢ νὰ δυναμώσουν τὰ Ἰταλικά ἰδεολογικά ρεύματα: ἡ σκέψη παρέμενε γενική, ἀφηρημένη καὶ κοσμοπολίτικη. Θὰ εἶναι ἀναγκαῖο νὰ δημιουργήσουμε συνεργάτες πού νὰ ἔχουν εἰδικὴ γνώση τῆς Ἰταλίας, τῶν πνευματικῶν ρευμάτων της καὶ τῶν προβλημάτων της, δηλαδὴ συνεργάτες ἱκανοὺς νὰ πληροφορήσουν τὴν Ἰταλία γιὰ τὴ Γαλλία, στὸν ἴδιο βαθμὸ πού θὰ ἦταν ἱκανοὶ νὰ πληροφορήσουν τὴ Γαλλία γιὰ τὴν Ἰταλία.

Τέτοιου εἶδους συνεργάτες δὲ δημιουργοῦνται «αὐθόρμητα», πρέπει νὰ ἀναδειχτοῦν καὶ νὰ διαμορφωθοῦν. Σ' αὐτὸ τὸ λογικὸ τρόπο ἀντίληψης τῆς συνεργασίας παρεμβαίνει ἡ πρόληψη τοῦ νὰ ἔχουμε ἀνάμεσα στοὺς ἐξωτερικοὺς συνεργάτες μας τοὺς ἰδρυτὲς σχολῶν, τοὺς μεγάλους θεωρητικοὺς κλπ. Δὲν ἀρνιόμαστε τὴν ὠφέλεια (εἰδικὰ τὴν ἐμπορικὴ) τοῦ νὰ ἔχουμε μεγάλα ὀνόματα. Ἀλλὰ ἀπὸ τὴν πραχτικὴ ἀποψη τῆς προώθησης τῆς παιδείας εἶναι πιὸ σημαντικὸς ὁ τύπος τοῦ συνεργάτη πού συμφωνεῖ μὲ τὴν ἐπιθεώρηση, πού ξέρεي νὰ μεταφέρει τὸν κόσμον τοῦ πολιτισμοῦ στὴ «γλῶσσα» ἑνὸς ἄλλου κόσμου πολιτισμοῦ, ἐπειδὴ ξέρει νὰ βρῖσκει τίς ὁμοιότητες κι ἐκεῖ ἀκόμη ὅπου αὐτὲς φαίνεται σὰ νὰ μὴν ὑπάρχουν καὶ νὰ βρῖσκει τίς διαφορὰς κι ἐκεῖ ὅπου φαίνεται νὰ ὑπάρχουν μονάχα ὁμοιότητες κλπ.

ΟΙ ΒΙΒΛΙΟΚΡΙΤΙΚΕΣ

Ἔχω ὑπαινιχτεῖ κιόλας διάφορους τύπους βιβλιοκριτικῆς, βλέποντάς τες ἀπὸ τὴν ἀποψη τῶν μορφωτικῶν ἀπαιτήσεων ἑνὸς κοινοῦ καλὰ καθορισμένου καὶ ἑνὸς μορφωτικοῦ κινήματος ἐπίσης καλὰ καθορισμένου, πράγματα πού θέλουμε νὰ ἐπιτύχουμε. Κατὰ συνέπεια, βιβλιοκριτικὲς πού νὰ

«ἀνακεφαλαιώονον περιληπτικά» τὰ βιβλία πού νομίζουμε ὅτι δὲ θὰ μπορέσουν νὰ διαβάσουν οἱ ἀναγνώστες καὶ «κριτικές» βιβλιοκρισίες γιὰ τὰ βιβλία πού θεωροῦμε ἀναγκαῖο νὰ τὰ ὑποδείξουμε στὸν ἀναγνώστη νὰ τὰ διαβάσει· ἀλλὰ ἔτσι, χωρὶς ἄλλην προεργασία, μὰ μονάχα ἀφοῦ θὰ ἔχουμε ὑποδείξει τὶς μερικές ἀνεπάρκειές τους, προσδιορίσει τοὺς περιορισμοὺς τους κλπ. Αὐτὸς ὁ δεῦτερος τύπος εἶναι ὁ περισσότερο σημαντικὸς καὶ ἐπιστημονικὰ ἀξιόλογος καὶ πρέπει νὰ τὸν ἀντιληφτοῦμε σὰ μὴ συνεργασία τοῦ κριτικοῦ τῶν βιβλίων πάνω στὸ θέμα πού πραγματεύεται τὸ κρινόμενο βιβλίον. Κατὰ συνέπεια ὑπάρχει ἀνάγκη γιὰ εἰδικευμένους βιβλιοκριτὲς καὶ ἀνάγκη ἀγῶνα ἐνάντια στὸν αὐτοσχεδιασμὸ καὶ τὴ γενικολογία τῶν κριτικῶν.

ΓΡΑΜΜΑΤΙΚΗ - ΓΛΩΣΣΟΛΟΓΙΚΗ ΣΤΗΛΗ

Ἡ στήλη «Γλωσσική Ἀντίλογοι» πού γράφει ὁ Ἀντρέ Τερῖβ στὰ «Φιλολογικά Νέα» (ὁ Ἀντρέ Τερῖβ εἶναι ὁ λογοτεχνικὸς κριτικὸς τῶν «Καιρῶν») ²⁴ μ' ἀνάγκασε νὰ σκεφτῶ στὴ χρησιμότητα πού θὰ εἶχε μὴ παρόμοια στήλη (ρουμπρίκα) στὶς ἰταλικές ἐφημερίδες καὶ ἐπιθεωρήσεις. Στὴν Ἰταλία μὴ τέτοια στήλη (ρουμπρίκα) θὰ ἦταν πολὺ πιὸ δύσκολο νὰ συνταχτεῖ ἐξαιτίας τῆς ἑλλείψεως μεγάλων σύγχρονων λεξικῶν καὶ εἰδικὰ μεγάλων ὀλοκληρωμένων ἔργων πάνω στὴν ἱστορία τῆς γλῶσσας (ὅπως τὰ βιβλία τοῦ Πιτρέ καὶ τοῦ Μπρυνό ²⁵ στὴ Γαλλία, καὶ ἄλλων ἀκόμη) πού θὰ μπορούσαν νὰ κάνουν ἰκανὸ ἕναν ὁποιοδήποτε μέσο φιλόλογο ἢ δημοσιογράφο νὰ τροφοδοτήσει αὐτὴ τὴ στήλη.

Τὸ μοναδικὸ παράδειγμα τέτοιου εἶδους φιλολογίας στὴν Ἰταλία εἶναι τὸ «εὐγενικὸ ἰδίωμα» τοῦ Ντέ Ἀμίτσι (ἐκτὸς ἀπὸ τὰ κεφάλαια γιὰ τὸ λεξιλόγιο στὶς «Σκόρπιες Σελίδες») πού ὅμως εἶχε χαραχτῆρα πάρα πολὺ σχολαστικὸ καὶ ρητορικὸ, πέρα ἀπὸ τὸν ἐξοργιστικὸ μαντονισμό του ²⁶. Σχολαστικὸ χαραχτῆρα καί, ἀκόμη περισσότερο, ναζιάρικα ἀνιαρὸ εἶχε ἡ στήλη (ρουμπρίκα) πού γιὰ πρώτη φορὰ ἀρ-

χισε ὁ Ἄλφρέντο Παντοίνι στὴν πρώτη «Φιέρα λετερά-
ρια»²⁷ τοῦ Οὐ Φράκια, πού γρήγορα σταμάτησε.

Γιὰ νὰ εἶναι σημαντικὴ ἡ στήλη, θὰ πρέπει νὰ ἔχει ἕνα
χαρακτήρα ἀπαλλαγμένο ἀπὸ προλήψεις ἢ κυρίως ἰδεολο-
γικὸ - ἱστορικὸ, δηλαδὴ ὄχι σχολαστικὸ καὶ γραμματικὸ:
Θὰ πρέπει νὰ μεταχειρίζομαστε τὴ γλῶσσα σὰ μιὰ κοσμο-
αντίληψη, σὰν τὴν ἔκφραση μιᾶς κοσμοαντίληψης. Ἡ τεχ-
νικὴ τελειοποίησις τῆς ἔκφρασης, εἴτε ποσοτικὴ εἶναι αὐτὴ
(κατάχρησις νέων μέσων ἔκφρασης) εἴτε ποιοτικὴ (κατάχ-
ρησις τῶν ἀποχρώσεων τῆς ἔννοιας καὶ μιᾶς συνταχτικῆς
καὶ ὑφολογικῆς διάταξης πιδὸ σύνθετης) σημαίνει πλάτεμα
καὶ βάθεμα τῆς κοσμοαντίληψης καὶ τῆς ἱστορίας της. Θὰ
μπορούσαμε νὰ ἀρχίσουμε μὲ πληροφορίες κάπως παράξε-
νες: τὴν προέλευσις τοῦ «κρετίνος» - τίς σημασίαι τοῦ χω-
ριάτης - τὴ διαστρωμάτωσις τῶν παλιῶν ἰδεολογιῶν (γιὰ
παράδειγμα: «συμφορὰ» ἀπὸ τὴν ἀστρολογία - «ἐπικυρῶ»
καὶ «ἐγκρίνω» - καθιστῶ ἱερὸ ἀπὸ τὴ θρησκευτικὴ ἱερατικὴ
ἀντίληψη περὶ κράτους κλπ.)²⁸. Θὰ μπορούσαμε ἔτσι νὰ
διορθώσουμε τὰ πιδὸ συνηθισμένα λάθη τοῦ Ἰταλικοῦ λαοῦ,
πού κατὰ μεγάλο μέρος μαθαίνει τὴ γλῶσσα ἀπὸ τὰ χαρτιά
(εἰδικὰ τίς ἔφημερίδες) καὶ γι' αὐτὸ δὲν ξέρει νὰ τονίσει
σωστὰ τίς λέξεις (γιὰ παράδειγμα: «προσφύγας» στὴ διάρ-
κεια τοῦ πολέμου· ἔχω ἀκούσει ἐπίσης ἕνα μιλιανέζο νὰ λέει
«ροδινὸς» ἀντὶ ρόδιος κλπ.). Λάθη πολὺ σοβαρὰ σὲ σημα-
σία (σημασία ἰδιαίτερης ἔκτασις ἢ τὸ ἀντίθετο). Λάθη
καὶ συνταχτικὴ καὶ μορφολογικὴ σύγκρισις πολὺ περιεργῆ
(οἱ ὑποταχτικὲς τῶν Σικελῶν: «νὰ βολέυεσαι», «νὰ ἔρχε-
σαι» ἀντὶ «βολέψου», «ἔλα» κλπ.)²⁹.

ΕΠΙΣΤΗΜΟΝΙΚΗ ΣΤΗΛΗ

Μιὰ μόνιμη στήλη γιὰ τὰ ἐπιστημονικὰ ρεύματα. Ἄλ-
λὰ ὄχι γιὰ νὰ ἐκλαϊκεύουμε τίς ἐπιστημονικὲς γνώσεις. Γιὰ
νὰ ἐκθέτουμε, κρίνουμε καὶ ἐντάσσουμε τίς «ἐπιστημονικὲς
ἰδέαι» καὶ τίς ἐπιδράσεις τους στίς ἰδεολογίας καὶ στίς κο-
σμοθεωρίας καὶ γιὰ νὰ προωθήσουμε τὴν παιδαγωγικὴ - δι-

δαχτική αρχή ότι ή «Ιστορία της επιστήμης και της τεχνικής αποτελεί τή βάση της (δια)μορφωτικής - Ιστορικής εκπαίδευσης στο νέο σχολείο».

ΟΙΚΟΝΟΜΙΑ — ΕΠΙΣΚΟΠΗΣΗ ΤΩΝ ΙΤΑΛΙΚΩΝ ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΩΝ ΣΠΟΥΔΩΝ

1) Η Ίταλία στην παγκόσμια οικονομία - Γενικά έργα όπου ή Ίταλία συγκρίνεται και εντάσσεται στην παγκόσμια οικονομία. Βιβλία του τύπου: Μορτάρα, «Οικονομικές προοπτικές», «Οικονομική Έπετηρίδα της κοινωνίας των Έθνών» εκδόσεις της «Ντρέσνγκερ Μπάνκ»³⁰ για τις παγκόσμιες οικονομικές δυνάμεις κλπ. - βιβλία για τó εμπορικό Ίσοζύγιο, για τις εξαγωγές και εισαγωγές, για τά διεθνή δάνεια, για τά έμβάσματα των μεταναστών (και κατά συνέπεια για τή μετανάστευση και τά χαρακτηριστικά της γνωρίσματα), για τó διεθνή Τουρισμό στην Ίταλία και για τήν οικονομική σημασία του, για τις εμπορικές συμβάσεις για τις παγκόσμιες οικονομικές κρίσεις και τις άντανακλάσεις τους στην Ίταλία, για τούς θαλάσσιους στόλους και τά έσοδα από ναύλα, για τούς «ελεύθερους λιμένες», για τόν προστατευτισμό και τó φιλελευθερισμό, για τó διαμετακομιστικό (τράνζιτο) έμπόριο και τις έπιπτώσεις του στην Ιταλική οικονομία, και κατά συνέπεια για τά λιμάνια και τήν «ένδοχώρα»³¹ τους τήν όχι Ιταλική (Γένοβα και Έλβετία, Τεργέστη και Βαλκάνια κλπ.). Άλιεία στις μη Ιταλικές θάλασσες· διεθνή καρτέλ και τράστ και έπιπτώσεις τους στην Ίταλία· τράπεζες και επέκτασή τους στο έξωτερικό (Έμπορική Τράπεζα στο έξωτερικό, Τράπεζα της Ρώμης στο έξωτερικό κλπ.)· ξένα κεφάλαια στην Ίταλία και κεφάλαια Ιταλικά στο έξωτερικό.

2) Οικονομικός έξοπλισμός και έθνική παραγωγή. Βιβλία συνολικά για τήν Ιταλική παραγωγή και για τήν Ιταλική οικονομική πολιτική· για τó φορολογικό καθεστώς για τή γεωγραφική κατανομή της βιομηχανίας, της γεωργίας και των μικρότερων οικονομικών δραστηριοτήτων· διάταξη

καὶ κατανομὴ τῶν μεγάλων ἐθνικῶν οἰκονομικῶν ζωνῶν καὶ τῶν χαρακτηριστικῶν τους: Βόρειος Ἰταλία, κεντρικὴ Ἰταλία, νότια Ἰταλία, Σικελία, Σαρδηνία.

3) Μελέτες γιὰ τὶς περιφερειακὲς οἰκονομίες (Πεδεμόντιο, Λομβαρδία κλπ.).

4) Μελέτες γιὰ τὶς ἐπαρχιακὲς οἰκονομίες ἢ ἐπαρχιακὲς ζῶνες. Δημοσιεύματα τῶν Ἐμπορικῶν Ἐπιμελητηρίων, τῶν Γεωργικῶν Συνεδρίων, τῶν ἐπαρχιακῶν οἰκονομικῶν συμβουλιῶν, δημοσιεύματα τῶν τοπικῶν τραπεζῶν, τὰ κοινοτικά δελτία γιὰ τὶς ἐπαρχιακὲς πρωτεύουσες, μελέτες μεμονωμένων μελετητῶν, δημοσιεύματα οἰκονομικῶν παρατηρητῶν, ὅπως τοῦ Παλέρμου γιὰ τὴ Σικελία ἢ τοῦ Μπάρι γιὰ τὴν Ἀπουλία.

Ἡ ἐπισκόπηση πρέπει νὰ ἔχει σύγχρονο χαραχτήρα, ἀλλὰ σὲ μεμονωμένες περιπτώσεις μπορεῖ νὰ ἔχει καὶ ἱστορικὸ χαραχτήρα, δηλαδὴ εἶναι καλὰ νὰ ὑπαινισσόμαστε στὸ ἐξῆς ἀνώτερες μελέτες κλπ. Αὐτὴ τὴν ἐπισκόπηση μπορεῖ νὰ τὴν ἀκολουθήσει ἢ καὶ νὰ προηγηθεῖ μιὰ ἄλλη ἐπισκόπηση γιὰ τὶς σπουδὲς καὶ τὶς σχολὲς τῆς οἰκονομικῆς ἐπιστήμης καὶ τὶς περιοδικὲς ἐκδόσεις οἰκονομίας καὶ οἰκονομικῆς πολιτικῆς καὶ γιὰ τὴν προσωπικότητα κάθε ἐπιστήμονα εἴτε ἔχει πεθάνει εἴτε ζεῖ ἀκόμη.

NOMIKA ΘΕΜΑΤΑ

Ἐπισκοπήσεις νομικῶν θεμάτων ποὺ παρουσιάζουν ἐνδιαφέρον γιὰ ὀρισμένα κινήματα. Γιὰ παράδειγμα: ἡ ἔννοια τοῦ «ὕπαλλῆλου» κατὰ τὴν Ἰταλικὴ νομοθεσία, ἡ ἔννοια τοῦ «μεσιακάρη» τοῦ «ἀρχιτεχνίτη» κλπ. πράγμα ποὺ σημαίνει: ποιά θέση ἔχουν στὴν Ἰταλικὴ νομοθεσία τὰ οἰκονομικὰ πρόσωπα τοῦ «ὕπαλλῆλου», τοῦ «μεσιακάρη», τοῦ «ἀρχιτεχνίτη», καὶ γιὰ ποιούς θεωρητικο-πρακτικὸς λόγους;

Οἱ συλλογὲς ἐπιθεωρήσεων ὅπως «Ἡ Ἰταλικὴ θέμις»³² κλπ. μὲ τὶς ἀποφάσεις ποὺ δημοσιεύουν καὶ τὰ ἀρθρα ποὺ γράφουν οἱ εἰδικοί ποὺ τὶς σχολιάζουν, θὰ πρεπε νὰ ἐρευνῶνται προσεχτικὰ, γιὰ νὰ δοῦμε πότε τίθενται ὀρισμένα ζητήματα καὶ γιὰ ποιούς λόγους, πῶς ἀναπτύσσονται σὲ ποιά συστηματικοποίηση φτάνουν (ἀν φτάνουν) κλπ. Στὸ βάθος

κι αυτό ακόμη είναι μιὰ δψη (καί πολύ σημαντική μάλι-
στα) τῆς ἱστορίας τῆς ἐργασίας, δηλαδή ἡ νομολογική - νο-
μοθετική ἀντανάκλαση τοῦ πραγματικοῦ ἱστορικοῦ κινήμα-
τος: νὰ δοῦμε πῶς αὐτὴ ἡ ἀντανάκλαση μοιάζει νὰ σημαί-
νει ὅτι μελετᾶμε μιὰν ἔψη τῆς κρατικῆς ἀντίδρασης στὸ ἴ-
διο τὸ κίνημα κλπ.

Κοντὰ στίς ἀποφάσεις καί τὰ ἄρθρα αὐτῶν τῶν τεχνι-
κῶν ἐπιθεωρήσεων θὰ πρέπει νὰ δοῦμε καί τὰ ἄλλα δημο-
σιεύματα γιά τὸ δίκαιο (βιβλία, ἐπιθεωρήσεις κλπ.), πού
αὐτὰ τὰ τελευταῖα χρόνια ἔχουν πολλαπλασιαστεῖ μέ τρόπο
ἐντυπωσιακό, ἀκόμη κι ἂν ἡ ποιότητά τους εἶναι πεσμένη.

ΟΔΗΓΟΙ ΚΑΙ ΕΓΧΕΙΡΙΔΙΑ

Σειρά ὁδηγῶν ἢ ἐγχειριδίων γιά τὸν ἀναγνώστη ἐφημε-
ρίδων (καί γενικότερα γιά τὸν ἀναγνώστη). Πῶς νὰ διαβά-
ζουμε ἓνα δελτίο χρηματιστηρίου, ἓναν ἀπολογισμό βιομη-
χανικῆς ἐταιρίας κ.λ.π., (ὄχι ἐκτεταμένα, καί μόνο τὰ βασι-
κὰ τυπικά στοιχεία). Ἡ ἀπόδοση θὰ πρέπει νὰ γίνεται γιά
τὸν μέσο ἰταλὸ ἀναγνώστη, πού γενικά εἶναι ἐλάχιστα πλη-
ροφορημένος γι' αὐτές τίς ἐννοιες κ.λ.π.

Τὸ σύνολο αὐτῶν τῶν ἐγχειριδίων θὰ μπορούσε νὰ σχη-
ματίσει μιὰ λαϊκὴ συλλογὴ «πρώτου βαθμοῦ» πού θὰ μπο-
ροῦσε νὰ ἐξελιχτεῖ σὲ μιὰ δεύτερη συλλογὴ «δευτέρου βα-
θμοῦ» μέ πιδὸ σύνθετα καί περιεκτικὰ κεφάλαια κ.λ.π. — καί
καί τὰ δύο σχολικοῦ καί συνοπτικοῦ τύπου, σὰν βοηθήματα
σὲ ὑποθετικά μαθήματα — καί οἱ δύο συλλογές θὰ μπορού-
σαν νὰ εἶναι ἓνα εἶδος εἰσαγωγῆς στίς συλλογές τῶν ἐπιστη-
μονικῶν κειμένων γενικῆς παιδείας καί στίς συλλογές γιά
εἰδικούς. Δηλαδή τέσσερις συλλογές: δύο σχολικῆς καί δύο
γενικῆς, πού διαβαθμίζονται σὲ περισσότερο καί λιγότερο
στοιχειώδεις κάθε μιὰ στὸ εἶδος τῆς.

ΠΑΡΑΡΤΗΜΑΤΑ

Κάθε τεῦχος ἐπιθεώρησης θὰ πρέπει νὰ ἔχει δύο παραρ-
τήματα, γιά νὰ εἶναι προσιτὸ στὴ μέση παιδεία τοῦ μέσου

ἀναγνώστη: 1) Μιά στήλη (ρουμπρίκα) όπου θα πρέπει να παρουσιάζονται σε μία φωνητική μεταγραφή (με τη μεγαλύτερη δυνατή ακρίβεια) στην ιταλική γλώσσα όλα τα ξένα ονόματα και οι λέξεις που μπορεί να χρησιμοποιούνται στα διάφορα άρθρα. Κατά συνέπεια υπάρχει ή ανάγκη να συντάξουμε με πρακτικά και ενιαία κριτήρια (με όσα επιτρέπει η δομή της ιταλικής γραφής) έναν πίνακα μεταφρασσιμότητας των ξένων φωνημάτων σε ιταλικά φωνήματα³³

2) Μιά στήλη (ρουμπρίκα), όπου θα δίνεται η σημασία των ειδικευμένων λέξεων στις διάφορες «γλώσσες» (φιλοσοφική, πολιτική, επιστημονική, θρησκευτική κ.λ.π.) ή οι ειδικές χρήσεις που κάνει ένας συγκεκριμένος συγγραφέας.

Ἡ σημασία αὐτῶν τῶν τεχνικῶν βοηθημάτων δὲν ἐκτιμῆται ὅσο πρέπει συνήθως, ἐπειδὴ δὲν παίρνουμε ὑπόψη μας τὸ τί ἐμπόδιο ἀποτελεῖ ἡ ἄγνοια τοῦ πῶς προφέρονται ὀρισμένα ὀνόματα καὶ τί σημασία ἔχουν ὀρισμένοι ὄροι, γιὰ νὰ ἀναφέρουμε καί, εἰδικά, νὰ ἐκφράσουμε τὴ δική μας γνώμη. Ὅταν ὁ ἀναγνώστης συναντᾷ πάρα πολλὰ «ἄγνωστα ὀνόματα»³⁴ σὲ προφορὰ καὶ σημασία, σταματᾷ, ἀμφιδάλει γιὰ τὶς δυνάμεις του καὶ τὶς ἱκανότητές του καὶ δὲν καταφέρνει νὰ ξεφύγει ἀπὸ μιὰ κατάσταση διανοητικῆς παθητικότητας, ὅπου τελματώνει τὸ μυαλό του.

ΕΙΔΗΣΕΟΓΡΑΦΙΚΕΣ ΚΑΙ ΙΔΕΟΛΟΓΙΚΕΣ ΕΦΗΜΕΡΙΔΕΣ³⁵

Νὰ πῶς περιγράφονται στὰ «Χρονικά τῆς Καθολικῆς Ἰταλίας»³⁶ τοῦ 1926 οἱ διάφοροι τύποι ἐφημερίδας ἀναφορικὰ μὲ τὸν καθολικὸ τύπο: «Μὲ τὴν πλατεῖα ἔγνοια «καθολικῆ» ἐφημερίδα (ἢ μᾶλλον ἐφημερίδα πού «γράφεται ἀπὸ καθολικοὺς») εἶναι ἐκείνη πού δὲν περιέχει τίποτα τὸ ἀντίθετο μὲ τὴν καθολικὴ διδασκαλία καὶ ἠθική, ἀλλὰ τὶς ἀκολουθεῖ καὶ διαδίδει τὶς ἀρχές τους. Μέσα σ' αὐτὰ τὰ ὄρια ἡ ἐφημερίδα μπορεῖ νὰ ἐπιδιώκει σκοποὺς πολιτικῶς, οἰκονομικο - κοινωνικῶς, ἐπιστημονικῶς κ.λ.π. Ἀντίθετα «καθολικῆ» ἐφημερίδα μὲ τὴ στενὴ ἔγνοια εἶναι ἐκείνη πού συμ-

φωνει με την 'Εκκλησιαστική 'Αρχή και έχει για άμεσο στόχο της μίαν αποτελεσματική κοινωνικο - χριστιανική αποστολή, για να εξυπηρετήσει την 'Εκκλησία και να βοηθήσει την Καθολική Δράση. Αυτό συνεπάγεται, τουλάχιστο σιωπηρά, εϋθύνη της εκκλησιαστικής 'Αρχής και γι' αυτό η έφημερίδα πρέπει να συμμορφώνεται με τις αρχές και τις κατευθύνσεις της τελευταίας».

Διακρίνουμε τελικά την είδησιογραφική, ως πούμε, έφημερίδα η έφημερίδα που δέν «υπερασπίζει συγκεκριμένο κόμμα» και την ιδεολογική έφημερίδα δηλαδή το επίσημο όργανο ενός συγκεκριμένου κόμματος, την έφημερίδα λοιπόν για τις λαϊκές μάζες η «λαϊκή έφημερίδα και εκείνη που είναι αφιερωμένη σ' ένα περιορισμένο αναγκαστικά κοινό.

Στην ιστορία της δημοσιογραφικής τεχνικής μπορεί να θεωρηθεί ύποδειγματικό, για μερικές πλευρές του, το «Πίκολο» της Τεργέστης, όπως τουλάχιστον μάς το παρουσιάζει στο βιβλίο που αφιέρωσε στην ιστορία αυτής της έφημερίδας ο Σιλβίο Μπένκο³⁷ (αναφορικά: με την αυστριακή νομοθεσία για τον τύπο όταν η 'Ιστρία βρισκόταν ακόμη στην περιοχή της αλύτρωτης 'Ιταλίας, με την τυπική νομιμοσύνη στην αυτοκρατορική και βασιλική έξουσία, με τους έσωτερικούς αγώνες ανάμεσα στα διάφορα κόμματα των αλυτρώτων, με τη σχέση ανάμεσα στην έθνική λαϊκή μάζα και την πολιτική καθοδήγηση του Ιταλικού έθνικισμού κ.λ.π.).

'Από μερικές απόψεις παρουσιάζει μεγάλο ενδιαφέρον η «Κοριέρε ντέλα Σέρα» στην Τζιολιτάνικη³⁸ η φιλελεύθερη περίοδό της, γενικά, αν πάρουμε υπόψη μας τη δημοσιογραφική και πολιτικο - μορφωτική κατάσταση στην 'Ιταλία που ήταν αρκετά διαφορετική από την κατάσταση στη Γαλλία και στις άλλες ευρωπαϊκές χώρες γενικά. Η καθαρή διάκριση που υπάρχει στη Γαλλία ανάμεσα στις λαϊκές και τις ιδεολογικές έφημερίδες, δέν μπορεί να υπάρξει στην 'Ιταλία, όπου λείπει ένα κέντρο που να είναι πολυάνθρωπο και να υπερέχει πολιτιστικά όπως το Παρίσι (και όπου υπάρχει μικρότερη «αναγκαιότητα» των πολιτικών έφημερίδων, ακόμη και στις ανώτερες τάξεις τις λεγόμενες μορφω-

μένες). Πρέπει να σημειωθεί ακόμη πέρα απ' αυτά ότι η «Κοριέρε ντελα Σέρα» όντας ή πιό διαδεδομένη εφημερίδα της χώρας δέν υπήρξε ποτέ καθαρά κυβερνητική, έκτός από σύντομα χρονικά διαστήματα, και πάλι με τό δικό της τρόπο: για να είναι «κρατική», όφειλε αντίθετα να είναι όπωσ πάντα αντικυβερνητική, εκφράζοντας έτσι μία από τις πιό σοβαρές αντιφάσεις της έθνικής ζωής.

Θά ήταν γρήσιμο να αναζητήσουμε στην ιστορία της Ιταλικής δημοσιογραφίας τους τεχνικούς και πολιτικο - μορφωτικούς λόγους της επιτυχίας που είχε για ένα όρισμένο διάστημα τό παλιό «Σέκολο»³⁹ του Μιλάνου. Φαίνεται ότι στην ιστορία της Ιταλικής δημοσιογραφίας μπορούμε να διακρίνουμε δυό περιόδους: την πρωτόγονη περίοδο της γενικής πολιτικής και μορφωτικής ασάφειας που έκανε δυνατή τη μεγάλη διάδοση του «Σέκολο» μ' ένα πρόγραμμα για έναν άκαθόριστο «λαϊκισμό» (έναντια στην έπιρροή των κληρικών) κι ένα άκαθόριστο «δημοκρατικισμό» (έναντια στην έπιρροή που έχουν οι δυνάμεις της Δεξιάς στην κρατική ζωή): Τό «Σέκολο» πάνω από όλα υπήρξε ή πρώτη σύγχρονη εφημερίδα της Ιταλίας με «ιδιαιτέρα ύψηροσία» στο έξωτερικό με πλούσια ειδησεογραφία και χρονικά από την Εύρώπη και μία έπόμενη περίοδο, όπου διαμέσου του μεταμορφισμού⁴⁰ οι δυνάμεις της Δεξιάς «έθνικοποιούνται» (με τη λαϊκή σημασία της λέξης) και ή «Κοριέρε ντελα Σέρα» αντικαθιστά τό «Σέκολο» στη μεγάλη κυκλοφορία: ό άκαθόριστος δημοκρατικός λαϊκισμός του «Σέκολο» γίνεται στην «Κοριέρε ντελα Σέρα» πιό συγκεκριμένος έθνικός ένωτισμός: δηλαδή ό λαϊκισμός είναι λιγότερο πληθεις και «ξεβράκωτος» κι ό έθνικισμός λιγότερο λαϊκός και δημοκρατικός.

Πρέπει να σημειώσουμε ότι κανένα από τά κόμματα που ξεχώρισαν από τον άμορφο λαϊκισμό του «Σέκολο» δέν δοκίμασε να ξαναδημιουργήσει τη δημοκρατική ένότητα πάνω σ' ένα πολιτικο - μορφωτικό επίπεδο περισσότερο άνεθασμένο και συγκεκριμένο από τό προηγούμενο και αρχικό, αλλά αυτό τό καθήκον έγκαταλείφθηκε σχεδόν χωρίς άγώνα στους συντηρητικούς της «Κοριέρε ντελα Σέρα». Και όμως αυτό

θάπρεπε νάχουν γιά καθήκον τους, ύστερα από κάθε διαδικασία διευκρίνησης και διάκρισης: νά ξαναδημιουργοϋν τήν ένότητα τοϋ προοδευτικοϋ κινήματος σ' ένα ανώτερο επίπεδο, κι αυτό έπρεπε νά τó κάνει ή έλίτ, ώστε μέσα από τή γενική σύγχιση νά πετύχει νά καταχτήσει μιá πιό συγκεκριμένη προσωπικότητα, ασκώντας μιá καθοδηγητική λειτουργία πάνω στο παλιό σώμα, άπ' όπου αύτή είχε ξεδιαλεχτεί και ξεχωρίσει. Ή ίδια διαδικασία επαναλείφτηκε στον καθολικό κόσμο, ύστερα από τó σχηματισμό τοϋ Λαϊκοϋ Κόμματος, — δημοκρατική «διάκριση» πού οί δεξιοί κατάφεραν νά ύποτάξουν στα δικά τους προγράμματα. Και στή μιá και στήν άλλη περίπτωση οί μικροαστοί, όντας ή πλειοψηφία, λοιπόν, άνάμεσα στους καθοδηγητικούς διανοούμενους νικήθηκαν από τά στοιχεία τής βασικής τάξης: στο κοσμικό πεδίο οί βιομήχανοι τής «Κοριέρε ντελα Σέρα» και στο καθολικό πεδίο ή άγροτική αστική τάξη μαζί με τούς μεγάλους ιδιοκτήτες νίκησαν τούς επαγγελματίες πολιτικούς τοϋ «Σέκολο» και τοϋ Λαϊκοϋ Κόμματος, πού όμως παρ' όλα αύτά αντιπροσωπεϋουν τίς μεγάλες μάζες τών δύο πεδίων: τούς μισοπρολετάρειους και τούς μικροαστούς τής πόλης και τής έπαρχίας.

ΕΒΔΟΜΑΔΙΑΙΑ ΣΥΜΠΛΗΡΩΜΑΤΑ

Ποιές Ιταλικές έφημερίδες έχουν δημοσιεύσει συμπληρώματα τοϋ τύπου τών άγγλικών και γερμανικών έφημερίδων; Κλασικό παράδειγμα άποτελεί τó «Φανφούλα ντελα Ντομένικα»⁴¹ τοϋ «Φανφούλα» — και λέω κλασικό γιατί τó συμπλήρωμα έχει μιá δική του προσωπικότητα και βαρύτητα. Οί τύποι συμπληρωμάτων όπως εκείνα τής «Ντομένικα ντέλ Κοριέρε» και τής «Τριμπούνα Ίλουστράτα» είναι άλλο πράγμα και με τó ζόρι μπορούμε νά τά ποϋμε συμπληρώματα. Ή «Γκαζέτα ντέλ Πόπολο» έκανε άπόπειρες γιά «τελίδες» άφιερωμένες σ' ένα μονάχα θέμα και είχε τήν «Γκαζέτα λετεράρια» και σήμερα τó «Ίλουστρατσιόνε ντέλ Πόπολο»⁴². Ή πιό οργανική δοκιμή έγινε με τó «Τέμπο» τής Ρώμης στα 1919 - 20 με πραγματικά και ιδιαίτερα

συμπληρώματα όπως τὰ ἀρκετὰ καλοφτιαγμένα γιὰ τὴν Ἰταλία συμπληρώματα τοῦ «οἰκονομικοῦ» καὶ τοῦ «συνδικαλιστικοῦ». Ἔτσι εἶχε ἐπιτυχία καὶ τὸ «Τζιορνάλε ντ' Ἰτάλια Ἀγροκόλο»⁴³.

Μιὰ καθημερινὴ ἐφημερίδα καλοφτιαγμένη καὶ πού ταυτόχρονα τείνει νὰ εἰσχωρήσει, διὰ μέσου τῶν συμπληρωμάτων, ἀκόμη καὶ ἐκεῖ ὅπου δύσκολα θὰ μπορούσε νὰ διεισδύσει σὰν καθημερινή, θάπρεπε νὰ ἔχει μιὰ σειρά μηνιαίων συμπληρωμάτων, πού νὰ ἔχουν διαφορετικὸ σχῆμα ἀπὸ τὴν καθημερινή, ἀλλὰ μὲ τὸν τίτλο τῶν καθημερινῶν φύλλων πού νὰ περιέχει τὴν εἰδικὴ ὕλη πού θέλει νὰ διαπραγματευτεῖ. Τὰ κύρια συμπληρώματα θάπρεπε νὰ εἶναι: τουλάχιστον τὰ ἑξῆς: 1) φιλολογικόν, 2) οἰκονομικόν, βιομηχανικόν, συνδικαλιστικόν καὶ 3) ἀγροτικόν. Στὸ φιλολογικόν θὰ πρέπει νὰ ὑπάρχει ἐπίσης φιλοσοφία, τέχνη καὶ θέατρο. Τὸ πιὸ δύσκολο ἀπ' ὅλα εἶναι τὸ ἀγροτικόν, γιὰτὶ μπαίνει τὸ ἐρώτημα: θὰ εἶναι τεχνικὸ - ἀγροτικὸ ἢ πολιτικὸ - ἀγροτικὸ γιὰ τοὺς πιὸ διανοούμενους χωρικοὺς; Αὐτὸς ὁ δεῦτερος τύπος πρέπει νὰ εἶναι πιὸ κοντὰ σ' ἓνα ἑβδομαδιαῖο πολιτικὸ φύλλο, δηλαδὴ νὰ ἀνακεφαλαιώνει ὅλη τὴν πολιτικὴ τῆς ἑβδομάδας, κι ἀκόμη περισσότερο, νὰ ἔχει ἓνα τμῆμα ἐξειδικευμένα ἀγροτικὸ (ὄχι τοῦ τύπου τῆς «Ντομένικα ντέλ Ἀγκροκόλο») ⁴⁴. Θὰ εἶναι ἀγροτικὸ μονάχα μὲ τὴν ἔννοια ὅτι κυρίως θὰ ἀπευθύνεται στοὺς χωρικοὺς, πού δὲν διαβάζουν τὸν καθημερινὸν τύπον καὶ κατὰ συνέπεια θὰ εἶναι τοῦ τύπου «Ἀμικό ντέλε Φαμίλιε», ἀλλὰ σὺν ἓνα τμῆμα ἀγροτικὸ - τεχνικὸ καὶ πιὸ ἐκλαϊκωμένον. Συμπλήρωμα ἀθλητικὸ κ.λ.π.

Στὸ Φιλολογικόν - Λογοτεχνικόν συμπλήρωμα θὰ πρέπει νὰ ὑπάρχει καὶ τμῆμα γιὰ τὴν ἐκπαίδευση κ.λ.π. Ὅλα διαφορετικοῦ σχήματος, σύμφωνα μὲ τὸ περιεχόμενό τους, καὶ θὰ εἶναι μηνιαῖα. (Τὸ Φιλολογικόν σὰν τὸ ἑβδομαδιαῖο «Ὀρντινε Νουόβο», τὸ ἀγροτικόν σὰν τὸ «Ἀμικό ντέλε Φαμίλιε», τὸ οἰκονομικόν σὰν τοὺς λογοτεχνικοὺς «Τάϊμς» κ.λ.π.) ⁴⁵.

ΚΡΑΤΙΚΕΣ ΕΦΗΜΕΡΙΔΕΣ

Γύρω ἀπ' ἐκεῖνο πού εἶπε ὁ Ναπολέων Γ' στὸν ἀγγλο

δημοσιογράφο Μέλ Γκόν* για τη δημοσιογραφία όταν ήταν αιχμάλωτος στη Γερμανία. Ο Ναπολέων ήθελε να κάνει την «έπίσημη» εφημερίδα ένα πρότυπο φύλλο, με τη συνεργασία των καλύτερων δημοσιογράφων της εποχής και με τις πιο σίγουρες και ξεακριδωμένες ειδήσεις, για να στέλνεται ζάμπα σε κάθε εκλογέα.. Η πολεμική θα αποκλειόταν απ' αυτό το φύλλο και θα περιοριζότανε μονάχα στις άλλες επί μέρους εφημερίδες κ.λ.π.

Η ιδέα της εφημερίδας του κράτους έχει συνδεθεί λογικά με τις ανελεύθερες κυβερνητικές δομές (δηλαδή με εκείνες που η αστική κοινωνία συγγέεται με την πολιτική κοινωνία ή με εκείνες που η ολιγαρχική μειοψηφία ισχυρίζεται ότι είναι ολόκληρη ή κοινωνία ή με εκείνες που ο λαός βρίσκεται σε σύγχυση και ισχυρίζεται και πιστεύει ότι αυτός είναι το πραγματικό κράτος) είτε δεσποτικές είναι αυτές είτε δημοκρατικές. Όταν είναι κρατικά τα σχολεία γιατί να μην είναι κρατικός και ο τύπος που είναι το σχολείο των αγγέλων;

Ο Ναπολέων ξεκινώντας από τη σκέψη ότι εφόσον ισχύει, πραγματικά, το νομικό αξίωμα ότι άγνοια νόμου δεν επιτρέπεται προκειμένου να (μην) καταλογιστούν ευθύνες, έφτασε στο συμπέρασμα ότι το κράτος οφείλει να κρατά ενήμερους τους πολίτες για κάθε δραστηριότητά του δωρεάν, δηλαδή οφείλει να τους μορφώνει. Συλλογισμός δημοκρατικός που όμως κατάληξε να δικαιώνει τις ολιγαρχικές ενέργειες. Έξαιτίας αυτού του πράγματος, όμως, ο συλλογισμός δεν χάνει την αξία του: Όσοσο αυτή η πράξη μπορεί να γίνει «δημοκρατική» μονάχα στην κοινωνία εκείνη όπου η ιστορική ένότητα ανάμεσα στην αστική κοινωνία και στην πολιτική κοινωνία νοείται διαλεκτικά (με την πραγματική και όχι μονάχα με την έννοιολογική σημασία της διαλεκτικής) και το κράτος το θεωρούμε σαν κάτι που πρέπει να ξεπεραστεί από την «κανονική κοινωνία»: σ' αυτή την

* Πρβλ. Πάβ Γκνεριό, «Η αιχμαλωσία του Ναπολέοντα Γ' στη Γερμανία», σελ. 250, Παρίσι, Περίν 46.

κοινωνία τὸ κόμμα πού κυριαρχεῖ δὲ συγγέεται ὀργανικά μὲ τὴν κυβέρνησι, ἀλλὰ εἶναι μέσο γιὰ τὸ πέρασμα ἀπὸ τὴν ἀστική πολιτική κοινωνία στὴν «κανονική κοινωνία»⁴⁷ στὸ βαθμὸ πού ἡ τελευταία τίς ἀποροφᾷ γιὰ νὰ τίς ξεπεράσει (καὶ ὄχι γιὰ νὰ διαιωνίσει τὴν ἀντίθεσή τους) κ.λ.π.

Σχετικὰ μὲ τὸ καθεστῶς τοῦ τύπου τὸν καιρὸ τοῦ Ναπολέοντα Γ', ἄς θυμηθοῦμε τὸ ἐπεισόδιο μὲ τὸν διευθυντὴ τῆς ἀστυνομίας πού προειδοποίησε μιὰν ἐφημερίδα ἐπειδὴ σ' ἕνα ἄρθρο τῆς γιὰ τὰ λιπάσματα δὲν εἶχε ὀρίσει μὲ σαφήνεια ποιὸ λίπασμα ἦταν τὸ καλύτερο, πράγμα πού κατὰ τὸν διευθυντὴ τῆς ἀστυνομίας συνέβαλε στὸ νὰ μείνει σὲ ἀβεβαιότητα ὁ λαός, καὶ γι' αὐτὸ κατέκρινε τὴν ἐφημερίδα καὶ τὴ θεωροῦσε ἄξια νὰ ἀνακληθεῖ στὴν τάξη ἀπὸ τὴν πλευρὰ τῆς ἀστυνομίας.

ΣΧΟΛΕΣ ΔΗΜΟΣΙΟΓΡΑΦΙΑΣ \

Στὴ «Νέα Ἀνθολογία»⁴⁸ τῆς 1ης Ἰούλη 1928 δημοσιεύθηκε μὲ τὸν παραπάνω τίτλο ἕνα ἄρθρο τοῦ Ἑρμάνο Ἀμικούτσι πού πιθανόν στὴ συνέχεια τυπώθηκε σὲ βιβλίο μαζι μὲ ἄλλα κομμάτια. Τὸ ἄρθρο εἶναι ἐνδιαφέρον γιὰ τίς πληροφορίες καὶ τίς περιγραφές πού δίνει. Πρέπει νὰ καταλάβουμε ἐντούτοις ὅτι στὴν Ἰταλία τὸ πρόβλημα εἶναι πολὺ πιὸ σύνθετο, γιὰ νὰ λυθεῖ, ἀπ' ὅσο φαίνεται ὅταν διαβάσουμε αὐτὸ τὸ ἄρθρο καὶ πρέπει νὰ κατανοήσουμε ὅτι τὰ ἀποτελέσματα τῶν διαφόρων πρωτοβουλιῶν δὲν μπορεῖ νὰ εἶναι πολὺ σημαντικά (τουλάχιστον γι' αὐτὸ πού μελετᾷ τὴν δημοσιογραφία καὶ τὴν τεχνική πλευρά: τὰ σχολεῖα δημοσιογραφίας θὰ γίνουν σχολεῖα γενικῆς πολιτικῆς προπαγάνδας). Ἡ ἀρχὴ ὅμως ὅτι ἡ δημοσιογραφία θὰ πρέπει νὰ διδάσκεται καὶ ὅτι εἶναι παράλογο νὰ ἀφήσουμε νὰ διαμορφωθεῖ ὁ δημοσιογράφος, μόνος του καὶ συμπτωματικά, διὰ μέσου τῆς πρακτικῆς μονάχα, εἶναι πολὺ ζωτικὴ καὶ λίγο-λίγο θὰ ἐπιβάλλεται ὀλοένα καὶ περισσότερο ὅτι ἡ δημοσιογραφία καὶ στὴν Ἰταλία ἐπίσης θὰ γίνῃ μιὰ βιομηχανία

πιό σύνθετη κι ένας άστικός οργανισμός περισσότερο υπεύθυνος.

Τò ζήτημα στην 'Ιταλία περιορίζεται από τò γεγονός ότι δέν υπάρχουν μεγάλα δημοσιογραφικά συγκροτήματα, εξαιτίας τής αποκέντρωσης τής εθνικής πολιτιστικής ζωής, έτσι πού οι έφημερίδες νά είναι πολύ λίγες και ή μάζα τών αναγνωστών ανεπαρκής. Τò δημοσιογραφικό προσωπικό είναι πολύ περιορισμένο και κατά συνέπεια τροφοδοτείται από τις ίδιες του τις κλίμακες σπουδαιότητας: οι λιγότερο σημαντικές έφημερίδες (και οι εβδομαδιαίες) χρησιμοποιούνται σχολεία τών πιο σημαντικών έφημερίδων και τò αντίστροφο. Ένας συντάχτης δεύτερης κατηγορίας τής «Κοριέρε ντέλα Σέρα» γίνεται διευθυντής κι αρχισυντάχτης μιάς έπαρχιακής έφημερίδας, όπως κι ένας πού αποδείχεται πρώτης τάξης σε μιάν έπαρχιακή ή σε μιάν εβδομαδιαία έφημερίδα προσλαμβάνεται από μιά μεγάλη έφημερίδα κ.λ.π. Δέν υπάρχουν στην 'Ιταλία κέντρα σαν τò Παρίσι, τò Λονδίνο, τò Βερολίνο κ.λ.π. με χιλιάδες δημοσιογράφους πού αποτελούν μιά πλατειά επαγγελματική κατηγορία πολύ διαδεδομένη και οικονομικά εύρωστη. Έκτος απ' αυτό, οι άμοιβές στην 'Ιταλία είναι πολύ χαμηλές στο μέσο όρο τους*. Σε άλλες χώρες (όπως οι γερμανικές) ή αριθμός τών έφημερίδων πού εκδίδονται σε όλη τή χώρα είναι επιβλητικός και στο συγκεντρωτισμό τού Βερολίνου αντίστοιχεί μιά πλατειά διαστρωμάτωση στην έπαρχια.

* Αναφορικά με τόν αριθμό τών 'Ιταλών δημοσιογράφων, ή «Φιλολογική 'Ιταλία» τής 24 Αυγούστου 1930 αναφέρει τά στοιχεία μιάς απογραφής πού έκανε ή Γραμματεία τού Έθνικου Συνδικάτου Δημοσιογράφων: Στις 30 'Ιούνη είχαν καταγραφεί 1960 δημοσιογράφοι, από τούς όποιους 800 όπαδοί τού φασιστικού κόμματος, πού ήσαν ως έξης κατανεμημένοι: Συνδικάτο τού Μπάρι 30 και 26, Μπολώνια 108 και 40, Φλωρεντία 108 και 43, Γένοβα 113 και 39, Μιλάνο 348 και 143, Νάπολη 106 και 45, Παλέρμο 50 και 17, Ρώμη 716 και 259, Τουρίνο 144 και 59, Τεργέστη 90 και 62, Βενετία 147 και 59.

Τὸ πρόβλημα τῶν τοπικῶν ἀναποκριτῶν: Σπάνια (μόναχα στὶς μεγάλες πόλεις καὶ γενικὰ σὲ ἐκείνες ὅπου ἐκδίδονται σημαντικὲς ἐβδομαδιαῖες ἐφημερίδες) μποροῦν νὰ εἶναι ἐπαγγελματίες δημοσιογράφοι.

Γιὰ ὀρισμένους τύπους ἐφημερίδων τὸ πρόβλημα τοῦ ἐπαγγελματικοῦ σχολείου πρέπει νὰ ρυθμιστεῖ στὰ πλαίσια τῆς ἴδιας τῆς σύνταξης τῆς ἐφημερίδας, μεταμορφώνοντας ἢ δλοκληρώνοντας τὶς περιοδικὲς συνελεύσεις τῆς σύνταξης σὲ ὀργανικὰ σχολεῖα δημοσιογραφίας· γιὰ βοήθεια στὰ ὅποια-δήποτε μαθήματα θὰ πρέπει νὰ προσκληθοῦν ξένα (μὲ τὴ στενὴ ἔννοια) πρὸς τὴ σύνταξη στοιχεῖα: νέοι καὶ σπουδαστές· μέχρις ὅτου ἀνέβει τὸ ἐπίπεδο τῶν πραγματικῶν πολιτικο - δημοσιογραφικῶν σχολείων, μὲ μαθήματα γενικῆς παιδείας (ἱστορίας, οἰκονομίας, συνταγματικοῦ δικαίου κ.λ.π.) πού θὰ ἀνατεθοῦν, ἐπίσης, καὶ σὲ ἱκανοὺς ξένους καὶ σὲ ἀνθρώπους πού νὰ εἶναι σὲ θέση νὰ ἀντιμετωπίσουν τὶς ἀνάγκες τῆς ἐφημερίδας.

Θὰ πρέπει νὰ ἔχουμε γιὰ ἀφετηρία τὴν ἀρχὴ ὅτι κάθε συντάχτης ἢ ρεπόρτερ θὰ πρέπει νὰ εἶναι σὲ θέση νὰ συντάσσει καὶ νὰ διευθύνει ὅλα τὰ τμήματα τῆς ἐφημερίδας, ὅπως ἀκριβῶς κάθε συντάχτης θὰ πρεπε νὰ ἀποχτήσῃ ἀμέσως τὴν ἰδιότητα τοῦ ρεπόρτερ, δηλαδὴ νὰ ἀφιερῶναι ὅλη τὴ δραστηριότητά του στὴν ἐφημερίδα κ.λ.π.

ΟΙ ΕΦΗΜΕΡΙΔΕΣ ΤΩΝ ΜΕΓΑΛΩΝ ΠΡΩΤΕΓΟΥΣΩΝ

Μία σειρά μελέτες γιὰ τὴ δημοσιογραφία στὶς πιὸ σημαντικὲς πρωτεύουσες τῶν κρατῶν ὅλου τοῦ κόσμου, μὲ τὰ παρακάτω κριτήρια:

1) Μελέτη τῶν καθημερινῶν ἐφημερίδων πού σὲ μιὰ ὀρισμένη μέρα (δηλαδὴ μιὰ μέρα πού δὲ διαλέχτηκε στὴν τύχη, ἀλλὰ μιὰ μέρα πού οἱ ἐφημερίδες καταχωρήσαν κάποιο σημαντικό γεγονός γιὰ τὸ κράτος πού σ' αὐτὸ ἀνήκουν) θγαίνουν σὲ μιὰ πρωτεύουσα — Λονδίνο, Παρίσι, Μαδρίτη, Βερολίνο, Ρώμη κ.λ.π. — ὥστε νὰ ἔχουμε ἕναν ὄρο, ὅσο τὸ δυνατὸ πιὸ ὁμοιογενή, γιὰ σύγκριση, δηλαδὴ τὸ κυρίαρ-

χο γεγονός και τή σχετική ομοιότητα τῶν ἄλλων, ἔτσι ὥστε νά υπάρξει ἕνα πλαίσιο τοῦ διαφορετικοῦ τρόπου μέ τόν ὁποῖο τά κόμματα και οἱ τάσεις ἐκφράζουν τίς ἀντιλήψεις τους και διαμορφώνουν τή λεγόμενη κοινή γνώμη. Ἀλλά ἐπειδή καμιά καθημερινή ἐφημερίδα (εἰδικά σ' ὀρισμένες χώρες) δέν εἶναι: (ή) ἴδια κάθε μέρα ἀπό τεχνική ἀποψη, θά χρειαστεῖ νά ἐφοδιαστοῦμε ἀπό κάθε μιᾶ μέ δείγματα μιᾶς ὀλόκληρης ἐβδομάδας ἢ γιά μιᾶ περίοδο ὅπου ὑπάρχει ὀλόκληρος ὁ κύκλος ὀρισμένων εἰδικευμένων στηλῶν και ὀρισμένων συμπληρωμάτων πού τὸ σύνολό τους μᾶς ἐπιτρέπει νά καταλάβουμε ποιά τύχη ἔχουν στοὺς φανατικούς ἀναγνώστες.

2) Μελέτη ὅλου τοῦ περιοδικοῦ τύπου, κάθε εἴδους, (ἀπό τὸν ἀθλητικό ἕως τὰ ἐνοριακά δελτία εἰδήσεων) πού νά συμπληρώνει τή μελέτη τῶν καθημερινῶν ἐφημερίδων.

3) Στοιχεῖα γιά τὸ τράθηγμα (τιράζ), τὸ προσωπικό, τή διεύθυνση, τοὺς ὑπαλλήλους, τή δημοσιότητα. Μὲ λίγα λόγια, θά μπορούσαμε νά ἀποτυπώσουμε τὸ σύνολο τοῦ περιοδικοῦ ἐκδοτικοῦ μηχανισμοῦ κάθε πρωτεύουσας, τοῦ μηχανισμοῦ πού διαδίδει τίς ἰδεολογικές τάσεις πού δροῦν συνέχεια και ταυτόχρονα πάνω στὸν πληθυσμό.

4) Νά καθορίσουμε τή σχέση τοῦ τύπου τῆς πρωτεύουσας μέ τὸν τύπο τῆς ἐπαρχίας· αὐτή ἡ σχέση διαφέρει ἀπό χώρα σέ χώρα. Στὴν Ἰταλία ἡ κυκλοφορία τῶν ἐφημερίδων τῆς Ρώμης εἶναι πολὺ κατώτερη ἀπὸ τὴν κυκλοφορία τῶν ἐφημερίδων τοῦ Μιλάνου. Ἡ ἐδαφική ὀργάνωση τοῦ γαλλικοῦ τύπου εἶναι πολὺ διαφορετική ἀπὸ ἐκείνη τοῦ γερμανικοῦ κ.λ.π. Ὁ ἐβδομαδιαῖος πολιτικός τύπος τῆς Ἰταλίας εἶναι ἴσως μοναδικός στὸν κόσμο και ἀντιστοιχεῖ σ' ἕνα ὀρισμένο εἶδος ἀναγνώστη.

5) Γιά ὀρισμένες χώρες χρειάζεται νά λάβουμε ὑπόψη μας τὴν ὑπαρξη ἄλλων, ἐκτὸς ἀπὸ τὴν πρωτεύουσα, κυρί-αρχων κέντρων, ὅπως τὸ Μιλάνο στὴν Ἰταλία, ἡ Βαρκελώνη στὴν Ἰσπανία τὸ Μόναχο στὴ Γερμανία, τὸ Μάντσεστερ και ἡ Γλασκώθη στὴν Ἀγγλία κ.λ.π.

6) Γιά τὴν Ἰταλία ἡ μελέτη θά μπορούσε νά ἐπεκταθεῖ σ' ὅλη τὴ χώρα και σέ ὅλο τὸν περιοδικό τύπο, κλιμα-

κάνοντας την ανάπτυξη ανάλογα με τη σημασία των κέντρων. Για παράδειγμα: α) Ρώμη, Μιλάνο, β) Τουρίνο, Γένοβα γ) Τεργέστη, Μπολώνια, Νάπολη, Παλέρμο, Φλωρεντία κ.λ.π. δ) εβδομαδιαίος πολιτικός τύπος, ε) πολιτικές επιθεωρήσεις, λογοτεχνία, επιστήμη, θρησκεία κ.λ.π.

ΕΒΔΟΜΑΔΙΑΙΟΣ ΕΠΑΡΧΙΑΚΟΣ ΤΥΠΟΣ

Ο εβδομαδιαίος επαρχιακός τύπος που κατά παράδοση κυκλοφορούσε στην Ίταλία και που είχε καλλιεργηθεί ειδικά από τους καθολικούς και τους σοσιαλιστές, εκπροσωπούσε έπαρκώς τις μορφωτικές συνθήκες της επαρχίας (χωριό και μικρή πόλη). Κανένα ενδιαφέρον για τη διεθνή ζωή (έκτός σαν περιέργεια και παραξενιά), μικρό ενδιαφέρον και για την ίδια την εθνική ζωή, εκτός κι αν συνδεόταν με τα τοπικά ενδιαφέροντα και ειδικά τα εκλογικά. "Όλο τὸ ἐνδιαφέρον (περιοριζόταν) στην τοπική ζωή και στὰ κουτσομπολιά και τὰ μικροπράγματα. Μεγάλη σημασία στην προσωπική πολεμική (με χαρακτήρα ταπεινό κι επαρχιώτικο: λ.χ. νὰ ἐμφανίσουν ἡλίθιο, γελοῖο κι ἀνέντιμο τὸν ἀντίπαλο κλπ.). Ἡ ἐνημέρωση περιοριζόταν μονάχα στις ἀνταποκρίσεις ἀπὸ τὰ διάφορα χωριά. Γενικά πολιτικά σχόλια πὸν προϋπόθεταν τὴν ἐνημέρωση ἀπὸ τις καθημερινές ἐφημερίδες, πὸν οἱ ἀναγνώστες τοῦ ἐβδομαδιαίου τύπου δὲ διάβαζαν και πὸν ἀκριβῶς ὑποτίθετο ὅτι δὲ θὰ διάβαζαν (γι' αὐτὸ ἐξάλου ἐβγαίνει ἡ ἐβδομαδιαία ἐφημερίδα γι' αὐτούς).

Ο συντάχτης αὐτῶν τῶν ἐβδομαδιαίων φύλλων, ἦταν συνήθως, ἕνας μέτριος, φαντασμένος κι ἀνώνυμος διανοούμενος γεμάτο σοφιστείες και κοινότυπη σοφία. Τὸ νὰ ἀνακεφαλαιώσῃ τὸν καθημερινὸ τύπο θὰ ἦταν γι' αὐτὸν «ντροπή»: ἐπιδίωκε νὰ κάνει μιὰ δλόκληρη ἐφημερίδα με κύρια ἄρθρα και «φανταχτερά» κομμάτια και νὰ ἐπινοεῖ θεωρίες πὸν νὰ ἔχουν τὴν ἴδια ἀξία στην οἰκονομία, στην πολιτική και στὴ φιλοσοφία.

Εἰδικά στὴ Ίταλία με δεδομένη τὴν ἀτυχὴ γεωγραφική διάταξη και τὴν ἀπουσία ἐνὸς ἐθνικοῦ πολιτικοῦ και

πνευματικού κέντρου θάπρεπε αντίθετα να έχει επιτυχία ο εβδομαδιαίος αγγλικός τύπος («Όμπσέρβερ», «κυριακάτικοι Τάιμς» κλπ.)⁴⁹ που συντασσότανε στο μοντέλλο της καθημερινής εφημερίδας, δηλαδή ο τύπος που ενημερώνει κάθε εβδομάδα τους αναγνώστες εκείνους που δε διαβάζουν καθημερινές εφημερίδες ή που θέλουν να έχουν μια συνοπτική εικόνα της ζωής όλης της εβδομάδας. Αυτός ο αγγλικός τύπος πρέπει να μελετηθεί και να προσαρμοστεί τεχνικά στις ιταλικές συνθήκες. Θά πρέπει (εβδομαδιαίος και δισεβδομαδιαίος τύπος) να αντικαταστήσει σε μεγάλες περιοχές τον καθημερινό τύπο όπου αυτός δεν έχει τις απαραίτητες προϋποθέσεις ύπαρξης (Νάπολη, Φλωρεντία, Παλέρμο κλπ.): γενικά στις πρωτεύουσες των περιφερειών, ακόμη και στις μη βιομηχανικές επαρχιακές πρωτεύουσες. "Ας θυμηθούμε παραδείγματα σαν την Μπιέλα, το Κόμο, την Τορτόνα, που ήθελαν τον εβδομαδιαίο τύπο μολονότι ήσαν βιομηχανικές ζώνες και καταναλώτριες καθημερινού τύπου - ζύως και ή Αλεξάνδρεια, το Κούνεο, το Φοσάνο κλπ. "Ας συντασσότανε μ' αυτό το πνεύμα ο εβδομαδιαίος τύπος, θά είχε στην Ίταλία την ίδια αποστολή, αποστολή που έχουν οι τόσες μικρές καθημερινές εφημερίδες της επαρχίας στη Γερμανία και στην Έλβετία.

ΟΙ ΤΙΤΛΟΙ

Τάση για κραυγαλέους και σχολαστικούς τίτλους σαν αντίδραση κι αντίθεση με τους τίτλους που λέμε «δημοσιογραφικούς», δηλαδή τους άνωδυνους κι άσημαντους. Η δυσκολία της τέχνης των τίτλων που θάπρεπε να ανταποκρίνονται σε μερικές απαιτήσεις: να υποδηλώνουν με σύνθετο τρόπο το κεντρικό θέμα που διαπραγματεύονται, να προκαλούν το ενδιαφέρον και την περιέργεια ώστε να σπρώχνουν στο διάβασμα. Έπίσης, και οι τίτλοι καθορίζονται από το κοινό στο οποίο απευθύνεται ή εφημερίδα και από τη στάση της εφημερίδας απέναντι στο κοινό της: στάση δημαγωγική — έμπορική, όταν πρόκειται να εκμεταλλευτούμε τις πιό

ταπεινές κλίσεις του και στάση μορφωτική - διδαχτική, αλλά χωρίς σχολαστικότητα, όταν θέλουμε να εκμεταλλευτούμε το αίσθημα που επικρατεί στο κοινό για παραπέρα ανέβασμά του. Ο τίτλος «Σύντομες σκέψεις για τον κόσμο» σαν καρικατούρα του σχολαστικού και φαντασμένου τίτλου.

ΑΡΧΙΣΧΟΛΙΑΣΤΗΣ 50

(Για τή) δυσκολία να δημιουργήσουμε καλούς αρχισχολιαστές, δηλαδή δημοσιογράφους που να είναι τεχνικά προετοιμασμένοι να κατανοούν και να αναλύουν την οργανική ζωή μιας μεγάλης πόλης, εντάσσοντας μέσα σ' αυτό το πλαίσιο (χωρίς σχολαστικότητα, αλλά και χωρίς επιπολαιότητα και «φανταχτερούς» αυτοσχεδιασμούς) κάθε μεμονωμένο πρόβλημα μόλις περάσει στην επικαιρότητα. Ό,τι λέμε για τον αρχισχολιαστή μπορεί να επεκταθεί σε μια δόκληρη σειρά δημοσίων δραστηριοτήτων: Ένας καλός αρχισχολιαστής θα πρέπει να έχει την κατάλληλη κι αναγκαία προπαρασκευή για να γίνει δήμαρχος ή και νομάρχης ή πρόεδρος (έκτελεστικός) ενός επαρχιακού οικονομικού Συμβουλίου, σημερινού τύπου. Από τη δημοσιογραφική άποψη θα πρέπει να αντιστοιχεί με τον τοπικό ανταποκριτή μιας μεγάλης πόλης (και βαθμιαία, ανάλογα με τις Ικανότητες και στο μέτρο που τα προβλήματα των μεσαίων και μικρών πόλεων και των χωριών, είναι πιο περιορισμένα).

Γενικά οι λειτουργίες μιας έφημερίδας θα πρέπει να παρομοιαστούν με τις διευθυντικές λειτουργίες της ζωής στη διοίκηση, κι απ' αυτή την άποψη θα πρέπει να αντιμετωπιστεί ή οργάνωση σχολείων δημοσιογραφίας, αν θέλουμε ένα τέτοιο επάγγελμα να βγει από το πρωτόγονο κι έρασι-τεχνικό στάδιο, όπου βρίσκεται σήμερα, να γίνει ποιότητας και να έχει μιάν ύπολογίσιμη ανεξαρτησία. Δηλαδή ή έφημερίδα να είναι σε θέση να προσφέρει στο κοινό πληροφορίες και γνώμες, που να μην εξαρτώνται από ιδιαίτερα συμφέροντα. Εάν ένας αρχισχολιαστής πληροφορεί το κοινό «δημοσιογραφικά», όπως λένε, αυτό σημαίνει ότι ο αρχισχολιαστής δέχεται χωρίς κριτική και χωρίς ανεξαρτησία

γνώμης πληροφορίες και κρίσεις, διά μέσου συνεντεύξεων και «άγωγών»⁵¹, προσώπων που θέλουν να μεταχειριστούν την έφημερίδα για να προωθήσουν κάποια ιδιαίτερα συμφέροντα.

Θά πρέπει να υπάρχουν δυο είδη σχολιασμού⁵²: 1) ο οργανικός σχολιασμός και 2) ο σχολιασμός πύ άμεσης επικαιρότητας. Για να μπορέσουμε να δόσουμε με τον οργανικό σχολιασμό μιá κατανοητή άποψη, πρέπει να είναι δυνατό να συντάσσουμε τόμους δλόκληρους για τις πύ γενικές και σταθερές πλευρές τής ζωής μιás πόλης, άφου θά έχουμε ξεκαθαρίσει τά άρθρα άπό τά στοιχεία επικαιρότητας, που πρέπει να υπάρχουν πάντα σέ κάθε δημοσιογραφικό δημοσίευμα. Άλλά, για να καταλάβουμε καλύτερα, σ' αυτά τά «όργανικά» άρθρα τó στοιχείο τής επικαιρότητας πρέπει να είναι επικουρικό και όχι βασικό. Γι' αυτό τέτοια άρθρα δέν πρέπει να μπαίνουν πολύ συχνά. Ο άρχισχολιαστής μελετά τόν οργανισμό μιás πόλης στή συνθετότητά του και στή γενικότητά του, για να άποχτήσσει επαγγελματική ειδικότητα (μονάχα κάτω άπό όρισμένους όρους ο άρχισχολιαστής μπορεί να μετατεθεί σέ άλλη πόλη: ή άνώτερη ειδικότητά του δέν μπορεί να συνδεθεί δλότελα με μιá όρισμένη πόλη): Τά πρωτότυπα, ή ώφέλιμα γενικά, άποτελέσματα αύτης τής όργανικής μελέτης είναι σωστό να μήν είναι δλότελα άνιδιοτελή, να μήν παραμείνουν μονάχα προϋποθέσεις, αλλά να εκδηλωθούν και άμεσα, με τήν εύκαιρία μιás στιγμής επικαιρότητας.

Ή άλήθεια είναι ότι ή δουλειά ένός άρχισχολιαστή είναι έξίσου πλατειά με τή δουλειά ένός άρχισυντάχτη, ή ένός προϊσταμένου ύπηρεσίας σ' ένα δημοσιογραφικό οργανισμό με καταμερισμό τής όργανικής δουλειάς. Σέ μιá δημοσιογραφική σχολή θάπρεπε να έχουμε μιá σειρά μονογραφιών για μεγάλες πόλεις και για τή σύνθετη ζωή τους. Και μόνο τó πρόβλημα τού έπισιτισμού μιás μεγάλης πόλης είναι τέτοιο που να άποροφά πολύ δουλειά και μεγάλη δραστηριότητα*.

* Πρβλ. τó διδλίο τού Ού. Π. Χέντεν, «Ο έπισιτισμός τών

ΑΝΤΑΠΟΚΡΙΤΕΣ ΕΞΩΤΕΡΙΚΟΥ

Σε κάποιο άλλο σημείωμα μιλήσαμε για τους ξένους συνεργάτες Ιταλικών επιθεωρήσεων. "Αν και ο τύπος του «άνταποκριτή του έξωτερικού» μιὰς καθημερινής εφημερίδας είναι κάτι διαφορετικό, εντούτοις μερικές παρατηρήσεις του προηγουμένου σημειώματος ισχύουν και γι' αυτή τη δραστηριότητα. Στο μεταξύ δὲν πρέπει νὰ θεωροῦμε τὸν ἀνταποκριτὴ τοῦ ἔξωτερικοῦ ὡς ἀνκαθαρὸ «ρεπόρτερ»⁵⁴ ἢ ἀποστολέα τῶν εἰδήσεων τῆς ἡμέρας τηλεγραφικὰ ἢ τηλεφωνικὰ, δηλαδὴ ἕνα συμπλήρωμα τῶν τηλεγραφικῶν πρακτορείων. Ὁ πρὸς ὀλοκληρωμένους σύγχρονος τύπος ἀνταποκριτὴ τοῦ ἔξωτερικοῦ εἶναι ὁ δημοσιολόγος, ὁ πολιτικὸς σχολιαστὴς ποὺ παρατηρεῖ καὶ σχολιάζει τὰ πρὸς ζωντανὰ πολιτικὰ ρεύματα μιὰς χώρας καὶ τείνει νὰ γίνῃ ἕνας «εἰδικὸς» πάνω στὰ ζητήματα αὐτῆς τῆς χώρας (γι' αὐτὸ οἱ μεγάλες εφημερίδες ἔχουν «γραφεῖα ἀνταποκριτῶν» στὶς διάφορες χώρες καὶ ὁ ὑπεύθυνος τοῦ γραφείου εἶναι ὁ «πολιτικὸς συντάχτης», δηλαδὴ ὁ διευθυντὴς τοῦ γραφείου). Γιὰ νὰ μπορεῖ νὰ μείνῃ ἐκεῖ μόνιμα, ὁ ἀνταποκριτὴς θὰ πρέπει νὰ εἶναι σὲ θέση νὰ μπορεῖ νὰ γράψῃ μέσα σὲ περιορισμένο χρόνο ἕνα βιβλίο γιὰ τὴ χώρα, ὅπου εἶναι ἀπεσταλμένος, δηλαδὴ μιὰν ὀλοκληρωμένη ἐργασία γιὰ ὅλες τὶς ζωτικὲς πλευρὲς τῆς ἐθνικῆς καὶ διεθνοῦς ζωῆς τῆς. ("Ἄλλο πράγμα εἶναι ὁ ἔκτακτος ἀπεσταλμένος ποὺ πάει σὲ μιὰ χώρα γιὰ νὰ δώσει πληροφορίες ὅσον ἀφορᾷ τὰ μεγάλα καὶ ἄμεσα γεγονότα ποὺ συμβαίνουν ἐκεῖ).

Κριτήρια γιὰ τὴν προετοιμασία καὶ τὴ (δια)μόρφωση ἐνὸς ἀνταποκριτῆ: 1) Νὰ κρίνει τὰ γεγονότα στὸ ἱστορικὸ πλαίσιο τῆς ἴδιας τῆς χώρας καὶ ὄχι μόνον σὲ σχέση μὲ

μεγάλων πόλεων» Ἐκδ. Χήθ, Βοστώνη, 1929, δολ. 2,80, ποὺ διδλοκρίθηκε στὴν «Ἐφημερίδα τῶν Οἰκονομολόγων»⁵³ τοῦ Γενάρη 1981. Ὁ Χέντεν παίρνει γιὰ παράδειγμα τὸν ἐπαιτισμὸ μερικῶν μεγάλων πόλεων τῶν Ἠνωμένων Πολιτειῶν καὶ εἰδικὰ τὴ Νέα Ἰνγκρη.

τῆ χώρα τῆς καταγωγῆς του. Πράγμα πού σημαίνει ὅτι ἡ κατάσταση μιᾶς χώρας πρέπει νά ἐκτιμῆται ἀπό τίς πρὸδους καί ὀπισθοδρομήσεις πού συμβαίνουν σ' αὐτὴ τὴν ἴδια τὴ χώρα καί δὲν μπορεῖ νά παραβάλλεται μηχανικὰ μὲ τὴν κατάσταση ἄλλων χωρῶν ἐκείνη τὴ στιγμή. Ἡ σύγκριση ἀνάμεσα σὲ κράτη ἔχει σημασία, γιατί μᾶς δίνει τὴ σχετικὴ κατάσταση τοῦ καθενὸς ἀπὸ αὐτά: Πραγματικά, μιὰ χώρα μπορεῖ νά προοδεύει, ἀλλὰ ἂν στίς ἄλλες χώρες ἡ πρόοδος εἶναι μεγαλύτερη ἢ μικρότερη, ἡ σχετικὴ κατάστασή της ἀλλάζει καί ἀλλάζει καί ἡ διεθνὴς ἐπιρροή τῆς δοσμένης χώρας. Ἄν κρίνουμε τὴν Ἀγγλία ἀπ' αὐτὸ πού ἦταν πρὶν τὸν πόλεμο κι ὄχι ἀπ' αὐτὸ πού εἶναι σήμερα σὲ σύγκριση μὲ τὴ Γερμανία, ἡ κρίση ἀλλάζει, μολονότι καί ἡ κρίση πού προκύπτει ἀπὸ τὴ σύγκριση ἔχει μεγάλη σημασία. 2) Τὰ κόμματα σὲ κάθε χώρα ἔχουν ἕναν ἐθνικὸ χαραχτήρα, πέρα ἀπὸ τὸ διεθνή χαραχτήρα τους: ὁ ἀγγλικὸς φιλελευθερισμὸς δὲ μοιάζει μὲ τὸ γαλλικὸ καί τὸ γερμανικὸ, μολονότι ἔχουν πολλὰ κοινὰ σημεῖα κλπ. 3) Εἶναι οἱ νέες γενιὲς σὲ διαμάχη μὲ τίς παλιὲς στὴ συνηθισμένη ἔκταση πού οἱ νέοι ἀντιμάχονται τοὺς γέροντες ἢ οἱ γέροντες ἔχουν τὸ μορφωτικὸ μονοπώλιο πού ἔχει καταστρεῖ τεχνητὸ κι ἐπιζήμιο; Τὰ κόμματα ἀνταποκρίνονται στὰ νέα προβλήματα ἢ ἔχουν ξεπεραστεῖ καί ὑπάρχει κρίση; κλπ. Ἀλλὰ τὸ πιὸ μεγάλο καί συνηθισμένον λάθος εἶναι τὸ νά μὴν ξέρομε νά θυγοῦμε ἀπὸ τὸ πολιτιστικὸ μας καθούκι καί νά κρίνουμε τὸ ἐξωτερικὸ μὲ ἕνα μέτρο πού δὲν εἶναι τὸ δικό του: νά μὴ βλέπουμε τίς διαφορὲς κάτω ἀπὸ τίς ὁμοιὲς ὄψεις καί νά μὴ βλέπουμε τὴν ταυτότητα κάτω ἀπὸ τίς διαφορετικὰς ὄψεις.

Η ΕΠΙΣΚΟΠΗΣΗ ΤΟΥ ΤΥΠΟΥ 55

Στὴν παραδοσιακὴ ἰταλικὴ δημοσιογραφία ἡ στήλη τῆς «ἐπισκόπησης τοῦ τύπου» ἦταν πάντα ἐλάχιστα ἀναπτυγμένη, ἂν καί σ' αὐτὴν ἡ πολεμικὴ εἶχε ἀπὸ πάντα μιὰ λειτουργία συχνὰ ὑπερβολικὴ: ἀλλὰ ἀκριβῶς ἐπρόκειτο γιὰ μιὰ πολεμικὴ ἐπιπόλαιη, συμπτωματικὴ, ἐξαρτημένη περισσότε-

ρο από τὸ ἐριστικὸ ταμπεραμέντο τοῦ ἰταλικοῦ ἀτομισμοῦ, παρὰ ἀπὸ ἕνα προγραμματικὸ σχέδιο νὰ προσφέρει ὑπηρεσία στὸ κοινὸ τῶν ἀναγνωστῶν.

Χρειαζέται νὰ κάνουμε διάκριση ἀνάμεσα στὴν ἐπισκόπηση τοῦ τύπου τῶν εἰδησιογραφικῶν ἐφημερίδων καὶ τὴν ἐπισκόπηση τύπου τῶν ἰδεολογικῶν ἐφημερίδων: στὴν πρώτη περίπτωση ἀκόμη κι αὐτὴ ἢ στήλη εἶναι μιὰ ὑπηρεσία ἐνημέρωσης, δηλαδὴ ἡ δοσμένη ἐφημερίδα προσφέρει καθημερινὰ στοὺς ἀναγνώστες τῆς, ταχτοποιημένες καὶ ταξινομημένες, τίς κρίσεις γιὰ τὰ γεγονότα ποὺ θρῖσκονται ἐν ἐξελίξει, ποὺ δημοσιεύουν οἱ ἄλλες ἐφημερίδες (ἔτσι κάνουν πολλές γαλλικὲς ἐφημερίδες· οἱ ἰταλικὲς ἐφημερίδες δίνουν αὐτὲς τίς πληροφορίες στὶς ὑπηρεσίες ἀπὸ τὴ Ρώμη, σὲ δ,τι ἀφορᾶ τίς ἐφημερίδες τῆς πρωτεύουσας κ.λ.π. δηλαδὴ στὴν ὅλη τῆς ἴδιας τῆς ἐφημερίδας καὶ σὰν αὐτοτελεῖς εἰδήσεις δικῆς τῆς) — στὶς ἰδεολογικὲς ἐφημερίδες αὐτὴ ἢ στήλη ἔχει μιὰ ἄλλη λειτουργία: Χρησιμεύει γιὰ νὰ ἐνισχύσει, νὰ ἐκθέσει λεπτομερειακά, καὶ νὰ παρουσιάσει σ' ἀντιπαράθεση ὅλες τίς πλευρὲς καὶ τίς περιπτώσεις τῶν δικῶν τῆς ἀπόψεων. Φαίνεται νὰ εἶναι ὠφέλιμος ἀπὸ «διδαχτικὴ ἀποψη», αὐτὸς ὁ τρόπος νὰ «ἐπαναλαμβάνουν», τίς γνώμες τους: ἡ «ἐπανάληψη» ἀποχτᾶ ἕνα χαρακτηριστὸν σχεδὸν «δραματικὸ» καὶ ἐπίκαιρο, σὰν ὑποχρέωση νὰ ἀπαντήσεις σ' ἕναν ἀντίπαλο. Κατὰ τὴ γνώμη μου, ἡ καλύτερη «ἐπισκόπηση τοῦ τύπου» εἶναι ἐκείνη τῆς «Γαλλικῆς Δράσης»⁵⁶, τόσο περισσότερο ἂν θεωρεῖται σὰν ἐπισκόπηση τύπου (ὅπως καὶ εἶναι στὴν πραγματικότητά) καὶ τὸ καθημερινὸ ἀρθρο τοῦ Μωρᾶ. Φαίνεται ὅτι ἀνάμεσα στὸ γραφτὸ τοῦ Μωρᾶ, καὶ τὴν «ἐπισκόπηση τύπου», ὅπως τὴ λένε ἰδιαίτερα στὴ «Γαλλικὴ Δράση», ὑπάρχει μιὰ διαφορὰ ἐργασίας: ὁ Μωρᾶ ἀσχολεῖται μὲ τὰ «κομμάτια» τῆς πολεμικῆς ποὺ ἔχουν μεγαλύτερη θεωρητικὴ σημασία.

Πρέπει νὰ παρατηρήσουμε πῶς ἡ ἐπισκόπηση τοῦ τύπου δὲν μπορεῖ νὰ ἀφεθεῖ σ' ἕναν ὁποιοδήποτε ἀτζαμὴ συντάχτη, ὅπως κάνουν συχνὰ μερικὲς ἐφημερίδες: αὐτὴ ἀπαιτεῖ τὴ μεγαλύτερη δυνατὴ πολιτικὴ καὶ πνευματικὴ εὐθύνη καὶ τὸ μᾶξιμουμ τῆς λογοτεχνικῆς ἱκανότητος κι ἐ-

πινοητικότητας στά άρχινίσματα και στους τιτλάκους κ.λ.π., επειδή οί έπαναλήψεις πού είναι άναγκαίες θά πρέπει νά παρουσιάζονται μέ τή μεγαλύτερη μορφική κι έξωτερική ποικιλία. (Γιά παράδειγμα ή στήλη τά «Ρετάλια» του Τζ. Μ. Σεράτι⁵⁷, πού μέ τόν τρόπο της ήταν μιá επισκόπηση του τύπου: πού διαβαζότανε πολύ, ίσως τό πρώτο πράγμα πού ό άναγνώστης άναζητούσε κάθε πρωί, μολοντί δέν ήταν συστηματική και δέν ήταν πάντα ύψηλου επιπέδου. Οί «Γνώμες» του Μισίρολι στο «Ρέστο ντέλ Καρλίνο» και στή «Στάμπα» [σέ τόμο], τό ίδιο και ή στήλη του «Σφεντονιστή» της «Πόπολο νι' Ιτάλια», ή «Ντογκάνα» στην «Κρίτικα Φασίστα», ή «Επισκόπηση του τύπου» στή «Φιλολογική Ιταλία») ⁵⁸.

ΤΟ ΔΙΚΑΣΤΙΚΟ ΧΡΟΝΙΚΟ

Μπορεί κανείς νά παρατηρήσει ότι τό δικαστικό χρονικό των μεγάλων έφημερίδων κληρονομήθηκε σάν μιá ατέλειωτη «χίλιες και μιá νύχτες», πού τό θεωρούμε παρόμοιο μέ τό μυθιστόρημα της επιφυλλίδας. Υπάρχει ή ίδια ποικιλία συναισθηματικών σχημάτων και μοτιβών: ή τραγωδία, τό ψυχολογικό δράμα, ή επιδέξια και έξυπνη πλοκή, ή φάρσα. Ή «Κοριέρε ντέλα Σέρα» δέ δημοσιεύει μυθιστορήματα επιφυλλίδας, αλλά ή δικαστική σελίδα της έχει όλα τά θέληγητρά τους, κι επί πλέον τή συνείδηση διαρκώς ότι πρόκειται γιά άληθινά γεγονότα.

ΕΠΙΣΤΗΜΟΝΙΚΕΣ ΣΤΗΛΕΣ

Ό τύπος της Ιταλικής καθημερινής έφημερίδας καθορίζεται από τό σύνολο των οργανωτικών δρων της πολιτιστικής ζωής της χώρας: άπουσία μιáς πλατειάς έκλαίκευτικής φιλολογίας πού νά πραγματοποιείται τόσο μέ τό διδύλο όσο και μέ τήν επιθεώρηση. Γι' αυτό ό άναγνώστης της έφημερίδας θέλει νά βρει στο φύλλο του μιá άπάντηση όλων

τῶν ὄψεων τῆς σύνθετης κοινωνικῆς ζωῆς ἑνὸς σύγχρονου ἔθνους. Πρέπει νὰ τονιστεῖ τὸ γεγονός ὅτι ἡ ἰταλικὴ ἐφημερίδα, ποῦ εἶναι σχετικὰ καλύτερα φτιαγμένη καὶ πιὸ σοβαρὴ ἀπὸ τίς ἐφημερίδες ἄλλων χωρῶν, ἔχει παραμελήσει τὴν ἐπιστημονικὴ ἐνημέρωση, ἐνῶ ὑπάρχει ἕνα ἀξιόλογο σῶμα δημοσιογράφων γιὰ τὴν οἰκονομικὴ καὶ καλλιτεχνικὴ φιλολογοῦσα. Ἀκόμη καὶ στίς πιὸ σημαντικὰς ἐπιθεωρήσεις (ὅπως ἡ «Νέα Ἀνθολογία» καὶ ἡ «Ριβίστα ντ' Ἰτάλια») τὸ μέρος ποῦ ἀφιερωνόταν στίς ἐπιστῆμες ἦταν σχεδὸν τίποτα (σήμερα οἱ συνθήκες ἔχουν ἀλλάξει ἀπ' αὐτὴ τὴν ἀποψη καὶ ἡ «Κοριέρε ντέλα Σέρα» ἔχει μιὰ σειρὰ πιὸ ἀξιόλογων συνεργατῶν, εἰδικευμένων στὰ ἐπιστημονικὰ ζητήματα). Ὑπῆρχαν ἀπὸ πάντα εἰδικευμένες ἐπιστημονικὰς ἐπιθεωρήσεις, ἀλλὰ ἔλειπαν οἱ ἐκλαϊκευτικὰς ἐπιθεωρήσεις (πρέπει νὰ δοῦμε τὸ «Ἄρντονο», ποῦ θγαίνει στὴ Μπόλωνια καὶ διευθύνει ὁ Σεβαστιανὸς Τιμπανάρο· πολὺ διαδεδομένη εἶναι ἡ «Ἐπιστῆμη γιὰ ὄλους» τοῦ ἐκδοτικοῦ οἴκου Σοντζόνιο, ἀλλὰ γιὰ νὰ τὴν κρίνουμε ἀρκεῖ νὰ θυμηθοῦμε ὅτι διευθυνότανε γιὰ πολλὰ χρόνια ἀπὸ τό... Μάξιμο Ρόχα) ⁵⁹.

Ἡ ἐπιστημονικὴ ἐνημέρωση θὰ ἔπρεπε νὰ ἀποτελεῖ τμημα ὁλοκληρωμένο ὁποιασδήποτε ἰταλικῆς ἐφημερίδας, εἴτε σὰν στήλη ἐπιστημονικο - τεχνολογικῶν εἰδήσεων εἴτε σὰν κριτικὴ ἔκθεσις τῶν πιὸ σημαντικῶν ἐπιστημονικῶν ὑποθέσεων καὶ ἰδεῶν (τὸ ὑγειονομικὸ - ὑγειονομικὸ τμημα θὰ πρέπει νὰ ἔχει μιὰ ξεχωριστὴ στήλη. Μιὰ λαϊκὴ ἐφημερίδα —περισσότερο ἀπὸ κάθε ἄλλη— θὰ ἔπρεπε νὰ ἔχει ἐπιστημονικὸ τμημα γιὰ νὰ ἐλέγχει καὶ νὰ καθοδηγεῖ τὴν παιδεία τῶν ἀναγνωστῶν τῆς, ποῦ συχνὰ εἶναι «μαγικὴ» ἢ φανταστικὴ, καὶ γιὰ νὰ θγάλει ἀπὸ τὸν ἐπαρχιωτισμὸ τους τίς τρέχουσες γνώσεις.

(Γιὰ τὴ) δυσκολία νὰ ἔχουμε εἰδικούς ποῦ νὰ ξέρουν νὰ γράφουν λαϊκὰ: θὰ μπορούσαμε νὰ κάνουμε τὴ συστηματικὴ ἀποδελτίωση τῶν γενικῶν καὶ τῶν εἰδικευμένων στὴν ἐπαγγελματικὴ παιδεία ἐπιθεωρήσεων, τῶν Πρακτικῶν τῶν Ἀκαδημιῶν καὶ τῶν ξένων δημοσιευμάτων καὶ νὰ συγκεντρώνουμε ἀποσπάσματα καὶ περιλήψεις, ξεδιαλέγοντας, μὲ ἐ-

πιμέλεια και με γνώση τῶν μορφωτικῶν ἀπαιτήσεων τοῦ λαοῦ, τὰ θέματα και τὸ ὕλικό.

ΗΜΕΡΟΛΟΓΙΑ 60

Ἄφου ἡ δημοσιογραφία θεωρήθηκε στὰ σημειώματα πού ἀφιερῶσαμε σ' αὐτήν, σὺν ἔκφραση μιᾶς ομάδας πού θέλει, διὰ μέσου διάφορων ἐκδοτικῶν δραστηριοτήτων, νὰ διαδόσει μιὰ ολοκληρωμένη κοσμοθεωρία, μπορούμε νὰ παραβλέψουμε τὴν ἔκδοση ἑνὸς ἡμερολογίου; Τὸ ἡμερολόγιο εἶναι, στὸ βάθος, μιὰ περιοδικὴ ἐτήσια ἔκδοση, ὅπου χρόνο τὸ χρόνο ἐξετάζεται ἡ σύνθετη ἱστορικὴ δραστηριότητα μιᾶς χρονιᾶς ἀπὸ μιὰ ὀρισμένη ἀποψη. Τὸ ἡμερολόγιο εἶναι τὸ «ἐλάχιστο» περιοδικῆς «δημοσιότητας» πού μπορεῖ νὰ δώσει κανεὶς στὶς ἰδέες του και στὶς γνώμες του γιὰ τὸν κόσμο και ἡ ποικιλία του δείχνει πόσο στὴν ομάδα θὰ ἐξειδικευότανε κάθε μεμονωμένη στιγμὴ μιᾶς τέτοιας ἱστορίας, ἔτσι καθὼς ἡ ὀργανικότητά του δείχνει τὸ βαθμὸ ὁμοιογένειας πού ἡ ομάδα κατάχτησε. Βέβαια, γιὰ τὴν κυκλοφορία, τὸ ἡμερολόγιο θὰ πρέπει νὰ ὑπολογίσει ὀρισμένες ἀνάγκες τῆς ομάδας τῶν ἀγοραστῶν πού ἀπευθύνεται, ομάδα πού δὲν μπορεῖ, συχνά, νὰ ξοδέφει δυὸ φορές γιὰ τὴν ἴδια ἀνάγκη. Θὰ χρειαστεῖ κατὰ συνέπεια νὰ ἐπιλέξουμε τὰ περιεχόμενα: 1) Ἐκεῖνα τὰ κομμάτια πού κάνουν ἀχρηστὴ τὴν ἀπόχτηση ἑνὸς ἄλλου ἡμερολογίου 2) ἐκεῖνα τὰ κομμάτια, πού μ' αὐτὰ θέλουμε νὰ ἐπιδράσουμε στοὺς ἀναγνώστες γιὰ νὰ τοὺς κατευθύνουμε πρὸς μιὰ καθορισμένη ἀντίληψη. Τὸ πρῶτο μέρος θὰ περιοριστεῖ στὸ ἐλάχιστο, τόσο μόνο ὅσο χρειάζεται γιὰ νὰ ἱκανοποιηθεῖ ἡ ἀνάγκη. Τὸ δεύτερο μέρος θὰ ἐπιμένει πάνω σ' ἐκεῖνα τὰ θέματα πού θεωροῦνται ὅτι ἔχουν τὴ μεγαλύτερη παιδευτικὴ και μορφωτικὴ βαρύτητα.

ΔΗΜΟΣΙΟΓΡΑΦΙΑ

Ὁ Μάρκ Τουαίν, δταν ἦταν διευθυντὴς μιᾶς ἐφημερίδας

στην Καλιφόρνια, δημοσίεψε μιὰ Βινιέτα, πού παρίστανε ἓνα γάιδαρο πεθαμένο στὸ βάθος ἑνὸς πηγαδιοῦ, μὲ τὴν ἐξῆς λεζάντα: «Αὐτὸς ὁ γάιδαρος πέθανε ἐπειδὴ δὲν γκάριζε». Ὁ Τουαίν ἤθελε μ' αὐτὸ νὰ καταδείξει τὴ χρησιμότητα τῆς δημοσιογραφικῆς ρεκλάμας, ἀλλὰ ἡ Βινιέτα μπορεῖ νὰ ἔχει καὶ ἄλλες σημασίες.

ΕΝΑ ΕΓΧΕΙΡΙΔΙΟ ΔΗΜΟΣΙΟΓΡΑΦΙΑΣ

Πρὸβλ. Ἄλμπέρ Ριθάλ, «Ἡ Δημοσιογραφία σὲ 18 μαθήματα», Ἄλμπεν Μισέλ ⁶¹, 1931, Φρ. 3,50. Σὲ 4 μέρη:

- 1) «Ἱστορία τῆς δημοσιογραφίας»: Καταγωγή τῆς δημοσιογραφίας. Μεγάλοι δημοσιογράφοι.
- 2) «Πῶς γίνεται μιὰ ἐφημερίδα»: Σύνταξη — Τύπωνμα: στοιχειοθέτηση, διόρθωση, σελιδοποίηση, κλισάρισμα, ἐκτύπωση.
- 3) «Προσόντα πού πρέπει νὰ ἔχει ἓνας δημοσιογράφος»: Τί εἶναι δημοσιογράφος; ἀπαιτούμενες ἰκανότητες. Ἀπαιτούμενα προσόντα. Ἡ γυναίκα μπορεῖ νὰ ἀποβλέπει στὴ δημοσιογραφία;
- 4) «Τὸ στυλ τοῦ δημοσιογράφου»: Τὸ στυλ γενικά. Εἶδη στυλ — Σύνθεση. Πῶς δὲν πρέπει νὰ γράφουμε. Τὸ ἄρθρο ἐνημέρωσης. Τὸ μεγάλο «ρεπορτάζ»: Πῶς γίνεται. Τὸ κύριο ἄρθρο. Τὸ ἄρθρο πολεμικῆς. Ὁργάνωση μιᾶς ἐφημερίδας.

Διάγραμμα στοιχειῶδες καὶ ἀτελές. Λείπει τὸ κεφάλαιο γιὰ τοὺς διάφορους τύπους ἐφημερίδας κ.λ.π.

ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ ΚΑΙ ΣΧΟΛΙΑ ΣΤΗΝ ΟΡΓΑΝΩΣΗ ΤΗΣ ΚΟΥΛΤΟΥΡΑΣ

Η ΟΡΓΑΝΩΣΗ ΤΟΥ ΣΧΟΛΕΙΟΥ ΚΑΙ ΤΗΣ ΠΑΙΔΕΙΑΣ

1. Στο κείμενο *indifferenziata*. Έννοεί την ενιαία εκπαίδευση που λαβαίνουν έξισον όλα τα παιδιά στην πρώτη βαθμίδα του σχολείου ανεξάρτητα από το αν θα ακολουθήσουν μετά ανώτερες σπουδές ή θα πάνε στο εργοστάσιο, στο χωράφι ή στο γραφείο για δουλειά.
2. Έκτος από το γενικό νόημα που μπορεί να έχει η φράση έχει ταυτόχρονα και ένα ειδικό περιεχόμενο που πηγάζει από την αναταραχή που δημιούργησε στην Ιταλική κοινωνία ή σχολική μεταρρύθμιση που επέβαλε ο Τζεντίλε σαν ύπουργός Παιδείας στην κυβέρνηση Μουσολίνι.
3. Στο κείμενο *gli organi deliberanti*. Προτίμησα την περιφραση από το συμβατικό και ακατάλληλο για την περίπτωση επίθετο «έκτελεστικά», αφού θα περιόριζε και θα υπονόμει το πραγματικό νόημα της φράσης, όσο κι αν υποτίθεται ότι η έννοια «του όργανου που παίρνει αποφάσεις» περιέχεται στο επίθετο «έκτελεστικός», εξαιτίας της πραγματικότητας που αντιπροσωπεύει το τελευταίο. Ακριβώς για να διευκρινίσουμε καλύτερα την πραγματική δύναμη των διευθυντικών οργάνων και να αποφύγουμε τη λεκτική προσήλωση σε δάρος του πραγματικού νοήματος της φράσης χρησιμοποιούμε την περιφραση αυτή έστω κι αν είναι λίγο περιγραφική.
4. Στο κείμενο *anziani di Santa Zita*. Πρόκειται για τους ανώτατους άρχοντες μερικών Ιταλικών δημοκρατιών. (Βλ. και Dante: «*ecco nn de li anzian di Santa Zita*»). Francis de Sanctis (1817—1883): Πολιτικός, δημοσιογράφος και ιστορικός της Ιταλικής λογοτεχνίας.

5. Μέθοδος ή σύστημα Dalton. Βλ. λεπτομέρειες στο Γ' Κεφάλαιο, «Σκόρπιες Σημειώσεις», στο άρθρο «Προοδευτικά Σχολεία» (3η παράγραφος από την αρχή).
6. Στο κείμενο γερμανικά «Sturm und Drang». Το μεταφράζουμε ελεύθερα «δρμητικότητα κι έπιθητικότητα», ενώ κατά λέξη θά πεί «θύελλα και σπρώξιμο», πού είναι και ό τίτλος ενός δράματος του γερμανού δραματούργου του 18ου αιώνα Κλίνκερ. 'Ο Κλίνκερ ήταν ό κυριότερος εκπρόσωπος ενός λογοτεχνικού κινήματος νέων πού άνθισε στη δεκαετία του 1770 και ύστερα, και τό όποιο κίνημα πήρε τό όνομά του από τό παραπάνω έργο του Κλίνκερ. Τό κίνημα αυτό αποτελούσε μιá ρήξη και μιá επανάσταση στα λογοτεχνικά και φιλολογικά καθιερωμένα της έποχής και στρεφόταν έναντια στο ροκοκό και τόν ακαδημαϊσμό. 'Αργότερα αυτό χρησιμοποιήθηκε από τό ναζισμό σάν ιδεολογική άναφορά για νά αποδείξει ό τελευταίος «ότι πραγματικά ήταν ή έκφραση της δρμητικής και δημιουργικής γερμανικής ψυχής και του έθνικου επαναστατικου πνεύματος». 'Ο Γκράμσι χρησιμοποιεί αυτή την έκφραση για νά χαρακτηρίσει την πρώτη (δρμητική και είκονοκλαστική) περίοδο του Φουτουρισμού.

ΑΝΑΖΗΤΩΝΤΑΣ ΜΙΑΝ ΕΚΠΑΙΔΕΥΤΙΚΗ ΑΡΧΗ

1. Στο κείμενο *hmbus* από τό λατινικό *hmbus*, πού σημαίνει τόν πρώτο από τούς έννιά κύκλους της Κόλασης, όπου περίμεναν τό Μεσία όι χωρίς ποιή ψυχές τών άθώων, πού είχαν ζήσει πριν γεννηθεί ό Χριστός. 'Επίσης σ' αυτό τό μέρος, σύμφωνα με την καθολική παράδοση, πηγαίνουν όι ψυχές τών παιδιών πού πεθαίνουν πριν νά βαπτιστούν. Είναι κάτι ανάλογο —όχι όμως τό ίδιο — με τό πουργατόριο.
2. Στο κείμενο λατινικά «*societas regum*», πού θά πεί φυσικός κόσμος ή κάτι τέτοιο.
3. Στο κείμενο *società civile*. (Βλ. και Α. Γκράμσι, *Οί Διανοούμενοι, Στοχαστής*, 'Αθήνα 1972, σελ. 62 και σημείωση 8 σελ. 166, όπου μεταφράσαμε *ιδιωτική κοινωνία*). Έχοντας ύπόψη τώρα την ξεκάθαρη γνώμη του 'Αλτουσαίρ ότι πρέπει νά δια-

κρίνουμε και να αντιδιαστέλουμε τους δρους *società civile* και *società borghese* μεταξύ τους, γιατί έχουν ολότελα διαφορετικό περιεχόμενο, έπιμένουμε να μη μεταφράζουμε τὸ *società civile* σὲ ἀστική κοινωνία, ἀφοῦ ὁ τελευταῖος ἀποδίνει τὸ *società borghese* καὶ μόνο. Ὁ Ἄλτουσαίρ προτείνει τοὺς δρους «κοινωνία ἰδιωτῶν» καὶ «κοινωνία ἀναγκῶν», πὸν δπως βλέπει ὁ ἀναγνώστης τὸν πρῶτο χρησιμοποίησαμε στοὺς «Διανοοῦμενους» καὶ τὸ δεύτερο τώρα. Ὁ Πουλαντζᾶς, πὸν ὁ ἴδιος μεταφράζει ἢ μεταφέρει τὸ *società civile* σὲ ἀστική κοινωνία, χωρὶς νὰ διαφανεῖ γιὰ τὸ περιεχόμενό του μὲ τὸν Ἄλτουσαίρ, δίνει τὸν παρακάτω ὀρισμὸ τὸ *società civile*: «Αὐτὸς ὁ δρος δέδαια δὲν ἔχει ἐδῶ τὴ σημασία τοῦ "καπιταλιστικοῦ - ἀστικοῦ κοινωνικοῦ σχηματισμοῦ" τοῦ Μάρξ τῆς ὠριμότητος. Ἐῖναι μὰ ἔννοια δανεισμένη ἀπὸ τὴν πολιτικὴ οἰκονομία καὶ τὴν πολιτικὴ φιλοσοφία τοῦ 18ου αἰῶνα, σημαίνει τὸν "κόσμο τῶν ἀναγκῶν", δηλ. τὴ σφαῖρα τῶν ὑλικῶν ἀναγκῶν, τῆς ὑλικῆς δράσης τῶν *μ ε λ ῶ ν τ ῆ ς κ ο ι ν ω ν ῖ α ς* τῆς ἐποχῆς τοῦ 18ου αἰῶνα». (Βλ. Θέματα τῆς Μαρξιστικῆς ἀντίληψης περὶ κράτους, Β' Ἑβδομάδα Σύγχρονης Σκέψης, σελ. 289 κλπ. Θεμέλιο, Ἀθήνα 1966).

4. Στὸ κείμενο *leggi civili e statali*.
5. Στὸ κείμενο *ordine legale*, πὸν σημαίνει κατὰ λέξη νομικὴ τάξη.
6. Στὸ κείμενο *intuizione del mondo* πὸν σημαίνει κατὰ λέξη διαίσθηση τοῦ κόσμου.
7. Οἱ ἀντίστοιχες λέξεις στὸ κείμενο εῖναι *istruzione* πὸν ἀπόδωσα ἐπαίδευση καὶ *educazione* πὸν ἀπόδωσα μόρφωση ἢ διαπαιδαγώγηση μερικὲς φορὲς, θέλοντας ἔτσι νὰ κάνω φανερὴ τὴ διάκριση πὸν ὑπάρχει στὸν Γκράμοι δσον ἀφορᾷ τὴ διαφορετικὴ σημασία αὐτῶν τῶν διαδικασιῶν. Μὲ τὸν πρῶτο, λοιπὸν, δρο μποροῦμε νὰ νοήσουμε τὴ διαδικασία τῆς μεταδίδας τῶν γνώσεων στὸ μαθητὴ μέσα ἀπὸ τὴ δραστηριότητα τοῦ δασκάλου, ἐνῶ μὲ τὸ δεύτερο δρο τὴν ἀνατροφή, τὴ μόρφωση ἢ τὴν παιδεία, πὸν γίνεται στοιχεῖο τῆς συνείδησης τοῦ μαθητῆ χωρὶς καὶ ὁ ἴδιος νὰ τὸ ἀνταλαμβάνεται, στὸ βαθμὸ πὸν ἀποδίδει ἢ παραπάνω διαδικασία.
8. Στὸ κείμενο *educatività*.
9. Ἡ μεταρρύθμιση Τζεντίλε γελοιοποίησε τὶς κλασικὲς σπουδὲς

- (Φιλολογία, Φιλοσοφία κλπ.) στη μέση εκπαίδευση, εισάγοντας τον έσθετισμό και τον άκρατο ιδεαλισμό στη διδασκαλία τους.
10. Στο κείμενο *cistruitis*.
 11. Στο κείμενο *legge Casati*.
 12. Στο κείμενο *scuola Berlitz*. 'Ιδιωτικός οργανισμός που έλεγχε ένα μεγάλο μέρος της διδασκαλίας των ξένων γλωσσών κατά το μεσοπόλεμο (άλλα και σήμερα άκούη) τόσο στην Εύρώπη όσο και στον υπόλοιπο κόσμο.
 13. 'Ο Κόιντος Ένιος (Ενπίο) (239 - 169 π.Χ.) είναι ποιητής ιδιαίτερης αγγλης ανάμεσα στους Ρωμαίους, όχι μονάχα για τὰ ποιήματά του, (που είναι όλων των ειδών: Τραγωδίες, κωμωδίες, έπη κλπ. κλπ.) αλλά και γιατί άνάπλασε τη λατινική της έποχής της Δημοκρατίας, δίνοντάς της νέα μορφή και δύναμη. Προετοίμασε έτσι το δρόμο για τον έρχομό του Λουκρήτιου, του 'Οράτιου και του Βιργίλιου, τόσο από την άποψη της ποιητικής μεθόδου και του γλωσσικού οργάνου όσο και από την άποψη της θεματολογίας και των ιδεών.
 14. 'Ο Φαίδρος (δούλος από τη Θράκη) μετάφρασε τους μύθους του Αισώπου στη λατινική, αλλά παρενέθε τόσο πολύ ο ίδιος στο κείμενο, πού, έκτός από το πρώτο βιβλίο, το έργο θεωρείται σαν προσωπική δουλειά. 'Η συμβολή του στη διαμόρφωση της λατινικής θεωρείται σημαντική. Με τον δοο έπίσης Χριστιανοί - λατίνοι ο Γκράμσι έννοεί εκείνη την πλειάδα των συγγραφέων που όντας χριστιανοί γράφανε στη λατινική και διαμορφώσανε έτσι στη γλώσσα ένα ιδιαίτερο κύκλο έννοιών και εκφράσεων που τελικά οδήγησαν στη μέση και μεσαιωνική λατινική. Οί συγγραφείς αυτοί εμφανίζονται στις άρχές του τρίτου αιώνα και συνεχίζουν στους επόμενους αιώνες όσότου όλόκληρη ή λατινική Φιλολογία γίνεται χριστιανική. Οί σημαντικότεροι άπ' αυτούς στις πρώτες εκατονταετηρίδες ήταν οί ποιητές Κομοδιανός, 'Ιουβέγκος, Πακτάντιος, 'Ιλάριος, Δάμανος, Άγιος 'Αμβρόσιος, ο Αδρήλιος Κλήμης Προυδέντις κ.ά.π., οί ιστορικοί Εδσέβιος, 'Ακουιτανός, Σουλπίκιος, Σεβήρος κλπ., ο Τερτυλιανός και άλλοι πολλοί.
 15. 'Η παρατήρηση αυτή, όπως και ή άμέσως παραπάνω, σκοπό έχει να σημειώσει ένδειχτικά και να φέρει για σύγκριση τίς διαφορετικές φάσεις που είχε ή λατινική στην άνέλιξή της

μέσα στο χρόνο. 'Επειδή για τους περισσότερους συγγραφείς μιλώ στην παραπάνω σημείωση ενώ ο Κικέρων είναι γνωστός στον αναγνώστη γι' αυτό σημειώνω μόνο δυο κουθέντες για τον Πλαύτο. 'Ο θεατρικός αυτός συγγραφέας έζησε στο δεύτερο μισό του τρίτου π.Χ. αιώνα, έγραψε και διασκεύασε πάνω από 130 έργα και με το κέφι του και το σφρίγος του ανέωσε την θεατρική και λογοτεχνική παράδοση στη λατινική γλώσσα.

16. Στο κείμενο *forme cinesi*. Με τη μεταφορά αυτή ο Γκράμισι έννοει τη σταθερότητα (άλλα και την πολυπλοκότητα ίσως) που έχουν οι μορφές του κινέζικου πολιτισμού και τέχνης αλλά και της κοινωνικής οργάνωσης, έξαιτίας της μακροχρόνιας ανάπτυξής τους μέσα στα ίδια (σταθερά) κοινωνικά πλαίσια. Βλέπε ένα τέτοιο παράδειγμα στα «Ποιήματα» του Μάο Τσέ Τούνγκ, έκδ. Φέξη, 'Αθήνα 1965, σελ. 49, σημείωση άρ. 1. 'Επίσης και παρακάτω.
17. Στο κείμενο *calibro* και *calibratura*, που μεταφράζουμε κάπως συμβατικά σε μέγεθος και μέτρηση.
18. Μνημονικές λέξεις στα λατινικά, με σκοπό την απομνημόνευση των τρόπων του πρώτου συστήματος του κατηγορικού συλλογισμού. 'Ο πρώτος που ανακάλυψε τις μνημονικές λέξεις είναι ο δυζαντίνος λόγιος και πολιτικός Μιχαήλ Ψελλός (11ος αιώνας).
19. Βλ. και 'Α. Γκράμισι, «Οί Διανοούμενοι», σελ. 65.

ΣΚΟΡΠΙΕΣ ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ

1. Στο κείμενο *scuola attiva*. 'Ανάλογο είναι και το σχολείο εργασίας. Βλ. Α.Π. Δελμούζου «Δημοτικισμός και Παιδεία» (σελ. 83 - 84), έκδ. ΕΚΙΝ, 'Αθήνα 1971 και Δ. Γληνού, «'Η Διακήρυξη της Διοικητικής 'Επιτροπής του 'Εκπαιδευτικού 'Ομίλου (σελ. 52) στις «'Εκλεκτές Σελίδες», τόμ. 8, Στοχαστής, 'Αθήνα 1972. Το ενεργό σχολείο βασίζεται στις αντίληψεις του Ζ. Ρουσσώ, Πιισταλότσι, Χέμπαρτ κλπ.
2. 'Ο Ζ. Ζ. Ρουσσώ (1712 - 1778) με την πραγματεία του «Αιμίλιος» είναι ο θεμελιωτής της σύγχρονης παιδαγωγικής με

βασικές αρχές ότι: α) το παιδί είναι παιδί και όχι ενήλικος
 β) το παιδί είναι άνθρωπος. Πού σημαίνει ότι πρέπει να αφή-
 νουμε τη φύση του παιδιού να διδαχτεί σιγά - σιγά και να μὴν
 τὴν ἐκδιώτουμε. Ἡ θεωρία του αὐτῆ ἦταν ἀνατρεπτικὴ τῆς
 παλαιᾶς παιδαγωγικῆς μὲ τὴ συμβατικότητα καὶ τὸ θερμοπαλι-
 σμό της. Πρὸβλ. καὶ Ἄ. Γκράμισι, Γράμματα ἀπὸ τὴ φυλακὴ,
 Ἡριδανός (σελ. 115 γρ. 41): «...ἀλλὰ μένω διστακτικῶς ἀνά-
 μεσα στίς δυὸ ἀνταλήψεις τοῦ κόσμου καὶ τῆς ἀγωγῆς: νὰ
 εἶμαι ὁπαδὸς τοῦ Ρουσσώ καὶ νὰ ἀφήσω ἀνενόχλητη τὴ φύ-
 ση, πού δὲ γελιέται ποτέ, πού εἶναι θεμελιωδῶς καλὴ ἢ νὰ
 εἶμαι δουλησιαρχικῶς καὶ νὰ παραδιᾶζω τὴ φύση εἰσάγοντας
 στὴν ἐξέλιξη τὸ εἰδικευμένο χέρι τοῦ ἀνθρώπου καὶ τὴν ἀρχὴ
 τῆς ἐξουσίας».

2. Ὁ Γ. Χ. Πεσταλότσι (1746 - 1827) ἔθεσε σ' ἐφαρμογὴ τὸ
 σύστημα τοῦ Ρουσσώ σὲ μιὰ σειρὰ σχολεῖα γιὰ φτωχὰ παιδιὰ
 πού ἴδρυνε στὴν Ἑλβετία καὶ γι' αὐτὸ θεωρεῖται ὁ πατριάρ-
 χης τῆς ἑλβετικῆς ἐκπαίδευσης. Ἐλεξεργάστηκε παραπέρα τίς
 ἀρχές τοῦ Ρουσσώ, κάνοντας πειράματα καὶ παρατηρήσεις στὰ
 σχολεῖα του, ὅσον ἀφορᾷ τὴν παιδικὴ ψυχολογία. Πίστευε στὴν
 ἐκπαίδευση διὰ μέσου τῆς ἐμπειρίας καὶ γι' αὐτὸ ἀπόφευγε
 τὴ στοματικὴ διδασκαλία πού ἐξαναγκάζει τὸ παιδί στὴν ἀπο-
 μνημόνευση. Ἔργα του «Λήνχαρτ καὶ Γερτρούδη», «Πῶς δι-
 δάσκει τὰ παιδιὰ τῆς ἠ Γερτρούδη», «Οἱ ἐσπερινὲς ὥρες ἐνὸς
 ἐρημίτη» καὶ «Κύνειο Ἄσμα».
3. Στὸ κείμενο Gentile καὶ Lombardo - Radice. Ἐπίγονοι τῶν πα-
 τριαρχῶν τῆς παιδαγωγικῆς (Ρουσσώ, Πεσταλότσι κλπ.).
4. Antonio Labriola (1843 - 1904). Σοσιαλιστής, καθηγητὴς Πα-
 νεπιστημίου. Ἀσχολήθηκε μὲ τὴ φιλοσοφία καὶ τὴν παιδα-
 γωγικὴ.
5. Στὸ κείμενο B. Croce, «Conversazioni Critiche».
6. Στὸ κείμενο hebartiano, δηλαδὴ ὁπαδὸς τῆς φιλοσοφίας καὶ
 τῶν παιδαγωγικῶν ἀπόψεων τοῦ Γ. Φ. Χέρμπαρτ (ἀρχές 19ου
 αἰ.), ὁπαδοῦ καὶ συνεχιστῆ τῶν ἀπόψεων Ζ. Ζ. Ρουσσώ καὶ
 Πεσταλότσι. Γενικὰ ὅλο αὐτὸ τὸ κίνημα μποροῦμε νὰ τὸ χα-
 ρακτηρίσουμε σὰν Παιδαγωγικὴ στὴν ἀστικὴ φάση τῆς ἱστο-
 ρίας τοῦ πολιτισμοῦ.

7. Στο κείμενο «A. Lambriola, «scritti vari di Filosofia e politica».
8. Στο κείμενο ενολουζιονισμο, πού σημαίνει την εξελικτική θεωρία, δηλαδή την αντίληψη εκείνη πού θεωρεί πώς τόσο τὰ φυσικά φαινόμενα όσο και τὰ κοινωνικά εξελίσσονται συνέχεια από μιὰ κατώτερη κι απλούστερη μορφή σέ μιὰ ανώτερη και πύ σύνθετη. Πρώτος έπεξεργάστηκε και διατύπωσε αυτή τή θεωρία ό Δαρβίνος στή βιολογία.
9. Στο κείμενο Bertando Spaventa και στή ύποσημείωση Β. Spaventa, «Principali di etica», Napoli 1904. 'Ο Μπ. Σπαβέντα, λόγιος και φιλόσοφος, είναι άδελφός του Σύλβιου Σπαβέντα, ύπουργού του Βασιλείου τής Νεάπολης κι άργότερα (ώς τó 1871) παράγοντας του Φιλελεύθερου Κόμματος τής Δεξιᾶς.
10. Στο κείμενο «boomerang» και cerbottana. Τό πρώτο είναι τό γνωστό όπλο πού χρησιμοποιούν οι Ιθαγενείς τής Αυστραλίας και πού είναι έτσι κατασκευασμένο ώστε νά επιστρέψει σ' αυτόν πού τό πέταξε όταν δέ θρεί τό στόχο του. Τό δεύτερο, πού τό όνομά του κατάγεται από τήν άραβική λέξη zarbatana, είναι ένα όπλο για τό κυνήγι των πουλιών κυρίως, πού αποτελείται από έναν άδειο σωλήνα μέσα από τόν όποιο φυσώντας σπρώχνουν έξω ένα δόχημα ή μιὰ μπαλίτσα. 'Επίσης cerbottana λεγότανε στή συνέχεια κι ένα από τὰ πρώτα φορητά πυροβόλα όπλα. 'Ο Γκράμισι άντιπαραθέτει έδώ τόν πρωτόγονο χαρακτήρα αυτών των όπλων μέ τόν τελειοποιημένο των σύγχρονων κλπ. κλπ.
11. Στο κείμενο γερμανικά «Knut», έπειδή, προφανώς, ύπονοεί τή σχετική παράγραφο του Κ. Μάρξ, πού έχει ως έξής: «ή ιστορική σχολή... δικαιολογεί τήν άχρειότητα του σήμερα μέ τήν άχρειότητα του χθές, τιτλοφορεί άνταρσία τήν κραυγή του δουλοπάροικου στο χτύπημα του κ ν ο ύ τ ο υ, μά και τό κνούτο είναι ένα πολύχρονο, ένα πατροπαράδοτο, ένα ιστορικό κ ν ο ύ τ ο». (Βλ. Γιάν. Σκουριώτη, Τό Νεοελληνικό Δίκαιο, Β' 'Εβδομάδα Μαρξιστικής Σκέψης, σελ. 477. Στην ύποσημείωση τής ίδιας σελίδας οι παραπομπές στα έργα του Μάρξ).
12. Στο κείμενο cardinale Newman, Lectures and Essays on University Subjects».

13. 'Ο Β. Croce και ὁ G. Gentile εἶναι οἱ δυὸ μεγαλύτεροι Ἰταλοὶ Ἰδεαλιστῆς (νεο - χεγκελιανοί) φιλόσοφοι τοῦ πρώτου μισοῦ τοῦ 20οῦ αἰώνα. 'Ο πρῶτος αὐτοεξορίστηκε τὴν περίοδο τοῦ Μουσολίνι ἐνῶ ὁ δεύτερος προσχώρησε στὴν κυβέρνησή του καὶ ἔγινε ὑπουργὸς Παιδείας. "Ἐβγαζαν μαζί τὸ περιοδικὸ Critica (Κριτική) ποῦ γιὰ μισὸ αἰῶνα ὑπῆρξε τὸ κέντρο κάθε σοβαρῆς δουλειᾶς, φιλολογικῆς καὶ φιλοσοφικῆς τῶν Ἰταλῶν διανοουμένων. 'Ο Γκράμισι ἀναφέρεται σ' αὐτὸ τὸ γεγονὸς ὅταν σὲ περιοδικὸ πρότυπο ποῦ ὀργάνωσε τὴν Ἰταλικὴ πνευματικὴ κίνηση καὶ τὴν καθοδήγησε, πράγμα ποῦ ἦταν δουλειὰ ἄλλων θεσμῶν (Πανεπιστημίων, Ἀκαδημιῶν κλπ.).
14. Στὸ κείμενο Metron «il Facile e il difficile» στὴν Corriere della Sera» ('Ἐσπερινὸς Ταχυδρόμος τῆς 7.1.1932).
15. Στὸ κείμενο «Studiare o studiare per saper studiare?».
16. Στὸ κείμενο ἀγγλικὰ Carleton Washburn, «New School in the old World», New York, the John Day Company, 1930. "Ὅσον ἀφορᾷ τὸ «Mazzocco» εἶναι τὸ ὄνομα περιοδικοῦ ἀπὸ τὸ λιοντάρι - ἔμβλημα τῆς Φλωρεντίας.
17. Στὸ κείμενο ἀγγλικὰ «Public Schools» στὸ Oudle. Αὐτὰ τὰ ἐδημόσια σχολεῖα στὴν Ἀγγλία δὲν εἶναι στὴν πραγματικότητά καθόλου δημόσια, παρόλο ποῦ τὸ κράτος ἀσκεῖ μὴν ἐποπτεία στὴ λειτουργία τους. Τὰ σχολεῖα αὐτὰ εἶναι ἰδιωτικὰ καὶ οἱ μαθητῆς καταβάλουν δίδακτρα προκειμένου νὰ τὰ παρακολουθήσουν. Ἀντίκουν στὴ μέση ἐκπαίδευση καὶ ἔχουν τὸ δικαίωμα ἐκλογῆς τῆς παιδαγωγικῆς μεθόδου σχεδὸν χωρὶς κανένα περιορισμὸ. Γενικὰ τὸ ἀγγλικὸ ἐκπαιδευτικὸ σύστημα δὲ χαρακτηρίζεται οὔτε ἀπὸ συγκεντρωτισμὸ οὔτε ἀπὸ δογματισμὸ, ἀνεξάρτητα ἀπὸ τίς ἄλλες, τίς ἐγγενεῖς ἀδυναμίες του. (Βλ. καὶ Μεγάλῃ Ἀμερικανικῇ Ἐγκυκλοπαίδεια, τόμ. 8, σελ. 646 κ.έ., ὅπου ὑπάρχει μὴ καλὴ καὶ ἐκτεταμένη περιγραφή τῆς ἐκπαιδευτικῆς ἱστορίας κλπ.). Ἐπίσης βλ. Ἀ. Γκράμισι, «Οἱ Διανοούμενοι» (σελ. 129 - 130), ἐκδ. Στοχαστής.
18. Στὸ κείμενο ἀγγλικὰ Streattham Hell καὶ Ἰταλικὰ metodo Montessori. Ἀπὸ τὸ ὄνομα τῆς παιδαγωγοῦ Maria Montessori, ποῦ ἀνακάλυψε τὴ μέθοδο τοῦ ἔμμεσα διευθυνόμενου παιχνιδιοῦ μὲ σκοπὸ, νὰ διευκολυνθεῖ ἡ μάθηση διὰ μέσου τῆς πράξης.

19. Στο κείμενο αγγλικά: χωριό Kearsley και F. F. O'Neil. Ένα ανάλογο προοδευτικό σχολείο περιγράφει ο A. S. O'Neil στο βιβλίο του «Θεωρία και πράξη της αντίταυταρχικής εκπαίδευσης».
20. Στο κείμενο γαλλικά «élites».
21. Τα όνόματα στο κείμενο είναι: Gläser, Cousinet και Glarisegg.
22. Στο κείμενο Padre Brucculeri στην «Civiltà Cattolica».
23. Στο κείμενο razionalizzazione. Για να φωτιστεί καλύτερα το ζήτημα, καθώς και αυτά που ακολουθούν αντιγράφω από τα «Γράμματα από τη φυλακή» του Γκράμσι, έκδ. Ήριδανός (έπιστολή 62, σελίς 156 και 157) τα έξης που έχουν σχέση μ' αυτό: «Ο Φόρντ έχει δλόκληρο λόχο έπαθεωρητών που έλέγχουν την ιδιωτική ζωή των υπαλλήλων και εργατών του και τους επαβάλλουν τον τρόπο ζωής τους: έλέγχουν ακόμη και την τροφή τους, τα κυβικά μέτρα των δωματίων, τις δωρες ανάπαυσης, ακόμη μάλιστα και πράγματα της πού ιδιωτικής τους ζωής: "Όποιος δέ σημμορφώνεται διώχεται από τη δουλειά και δέν έχει πιά τά 6 δολλάρια του μικρότερου καθημερινού μεροκάματου. 'Ο Φόρντ δίνει 6 δολλάρια έλάχιστο μεροκάματο, αλλά θέλει ανθρώπους που ξέρουν να δουλεύουν και βρίσκονται πάντα σέ κατάσταση να δουλεύουν, δηλαδή που ξέρουν να συντονίζουν τη δουλειά και τον τρόπο ζωής τους».
24. Στο κείμενο Servizi pubblici. Μετάφρασα συμβατικά σέ «δημόσιες υπηρεσίες», αλλά στην πραγματικότητα τό έπίθετο pubblico (δημόσιες) δέν αναφέρεται στον φορέα που τις παρέχει (κράτος, δημόσιο) αλλά στο σύνολο που τις χρησιμοποιεί (δηλαδή στο κοινό) και που για χάρη του ένεργοούνται. Είναι αυτό που λέμε «κοινοφειλείς οργανισμοί» ή άλλως «κοινωνικός έξοπλισμός» κλπ.
25. Για την έννοια του όρου ήγεμονία δλέπε «Εισαγωγή του Λουτσιάνο Γκρούπια» στο βιβλίο «Οί Διανοούμενοι» του 'Α. Γκράμσι (σελ. 40-45).
26. Στο κείμενο Ettore Fabietti, «Il primo venticinquennio delle Biblioteche popolari milanesi, «Nuova Antologia» 1.10.1928. Και στή σημείωση: Ettore Fabietti, «Per la sistemazione delle Biblioteche Pubbliche «nazionali» e «popolari», «Nuova Antologia». 1.4.1930.

27. Στο κείμενο *Accademia della Crusca*, πού είναι ή παλιά 'Ακαδημία τής Φλωρεντίας, ενώ ή 'Ακαδημία τών 'Αθανάτων είναι ή Γαλλική 'Ακαδημία.
28. Στο κείμενο άγγλικά *Touring Club* και παραπάνω «*Societa Italiana per il progresso della Scienza*» και λίγο παρακάτω «*Associazione britannica*».

Η ΔΗΜΟΣΙΟΓΡΑΦΙΑ

1. Στο κείμενο *premessa*, πού σημαίνει υπόθεση, προϋπόθεση. Και επίσης σημαίνει τόν πρώτο όρο του παραγωγικού συλλογισμού (υπόθεση - συλλογισμός - συμπεράσμα). Βλ. και Λογική 'Αριστοτέλη.
2. Στο κείμενο *imprese «secondo im piano»*, πού σημαίνει έργα σύμφωνα με σχέδιο (πρόγραμμα). 'Η πρόταση είναι αρκετά σκοτεινή. Τήν έρμηνεύσαμε κατά τήν πιο πιθανή, αλλά και κατανοητή, έκδοχή. Γι' αυτό τονίσαμε τήν άναφορά στην *compedia dell' arte*, στα έργα τής οποίας υπάρχουν μερικά σταθερά στοιχεία τής πλοκής και τών χαρακτήρων, όπου βασίζονται οι ήθοιοι για ν' αυτοσχεδιάσουνε μετά στην οικοδόμηση τής παράστασης.
3. Στο κείμενο «*Almanacco letterario Bompiani*».
4. Στο κείμενο: «*il Saggiatore*» (= ό Ζυγός), «*Ottobre*» (= 'Οκτώβρης), «*il Ventuno*» (= τό Εικοσιένα), «*L' Italia vivente*» (= 'Η ζωντανή 'Ιταλία), «*L' orto*» (= 'Ο κήπος), «*L' Espero*» (= 'Ο Έσπερος). Διευθυντής του *Espero* ό Aldo Carasso.
5. Στο κείμενο «*L' essere evolutivo finale*». Λάο-Τσε κινέζος φιλόσοφος, πού ή παράδοση λέει ότι γεννήθηκε γέρος. (Βλ. και Λάο-Τσου «*Ταο-τέ-Κίνγκ*», έκδ. 'Ερμής).
6. Στο κείμενο *Voce* (= Φωνή), *Lacerba* και *L' Unità* (= 'Η Ένότητα). (Βλ. και Ναταλίνο Σαπένιο, 'Ιστορία τής 'Ιταλικής Λογοτεχνίας, σελ. 448, έκδ. Ποσειδάνας).
7. Στο κείμενο *Dilettantismo e disciplina*. Μεταφράζουμε συμβατικά σέ «πειθαρχία» τό *disciplina*, άν και μ' αυτό έννοείται ή πνευματική πειθαρχία και ή έπιστήμη.
8. Στο κείμενο «*talentismo*». Έννοια πού εκφράζει τήν αντίληψη

- ὅτι ὑπάρχουν ἔμφυτες ἰκανότητες, πού ἀκριδῶς ἐπειδὴ εἶναι πηγαῖες δὲν χρειάζονται ἐπεξεργασία καὶ ὀλοκλήρωση, ἀλλὰ ἀρκοῦν ὅπως εἶναι γιὰ νὰ ἀντικαταστήσουν τὴν ἐκπαίδευση καὶ τὴ μόρφωση. Ἡ ἐμπιστοσύνη στὸ ταλέντο.
9. Ὅπου ἠθική μὲ μικρὸ ἠ ἀντιστοιχεῖ στὸ ἰταλικὸ morale κι ὅπου Ἡθική μὲ μεγάλο ἠ ἀντιστοιχεῖ στὸ etica, πού κατάγεται ἀπὸ τὸ ἑλληνικὸ ἠθική.
 10. Στὸ κείμενο «Critica (= Κριτική) τοῦ B. Croce, «Politica» (= Πολιτική) τοῦ F. Corrola καὶ «Nuova Rivista Storica» (= Νέα Ἱστορική Ἐπιθεώρηση) τοῦ C. Barbagallo.
 11. Στὸ κείμενο «Leonardo» τοῦ L. Russo, «Unità» τοῦ «Rerum Scriptore» (λατινικὸ ψευδώνυμο: «Πραγματικὸς συγγραφέας») καὶ «Voces» τοῦ Prezzolini. (Βλ. Ν. Σαπέριο, Ἱστορία τῆς Ἱταλικῆς Λογοτεχνίας, σελ. 448, ἐκδ. Ποσειδῶνας).
 12. Στὸ κείμενο ἀγγλικά: «Manchester Guardian Weekly» καὶ «Times weekly» (weekly=ἑβδομαδιαίος).
 13. Στὸ κείμενο Carlo Cattaneo (1801 - 1869), καὶ «Archivio Triennale» (=Τριετὴς Ἀρχεῖο), «Politecnico» καὶ «Scienza» (=Ἐπιστήμη, στὰ λατινικά) τοῦ Rignano.
 14. Στὸ κείμενο Azione Cattolica. Τὸ σύνολο τῶν μαζικῶν καθολικῶν ὀργανώσεων (μὲ δάση τὸ φύλλο, τὴν ἡλικία καὶ τὸ ἐπάγγελμα) πού ὀργάνωσε στὰ 1922 ἡ Ἐκκλησία τῆς Ρώμης σὲ μιὰ σειρά εὐρωπαϊκῆς καὶ λατινο-ἀμερικάνικες χῶρες, μὲ σκοπὸ τὴν ὑποστήριξη τῆς Πολιτικῆς τοῦ Πάπα καὶ τῶν καθολικῶν κομμάτων.
 15. Στὸ κείμενο linguaggio, πού σημαίνει τὴν εἰδικὴ γλῶσσα (ἐκφράσεις, σύνταξη καὶ ὄρους) πού χρησιμοποιοῦνται σ' ἓνα εἰδικὸ τομέα τῆς πνευματικῆς ἢ πρακτικῆς δραστηριότητος τοῦ ἀνθρώπου (λ.χ. φιλοσοφικὴ γλῶσσα, λογοτεχνικὴ γλῶσσα, μαθηματικὴ γλῶσσα κ.τ.). Γιὰ νὰ διακρίνουμε τὴν ἔννοια lingua (= γλῶσσα μὲ τὴν πλατεῖα σημασία) ἀπὸ τὴν ἔννοια linguaggio (= γλῶσσα μὲ τὴν εἰδικὴ ἔννοια πού εἴπαμε παραπάνω) δάξω σὲ εἰσαγωγικά διὰν πρόκειται γιὰ τὴν τελευταία.
 16. Στὸ κείμενο «Biblioteca popolare Sonzogno» (Melzi, Premoli, Bonacci κ.τ.).
 17. Στὸ κείμενο lord Carson (1854-1985). Ἄγγλος πολιτικὸς πού γεννήθηκε στὴν Ἰρλανδία, ἀλλὰ πολέμησε ἐναντίον τῆς

Αυτοδιοίκησης και της 'Ανεξαρτησίας και στα 1914 έπαυθη η διαμαρτυρομένων του 'Ωλστερ έκανε πραξικόπημα προκειμένου να ματαιώσει (δπως και ματαιώσε) το σχέδιο του λόρδου 'Ασκουϊθ για την Αυτοδιοίκηση. 'Ωστόσο παρόλα αυτά διορίστηκε πρώτος λόρδος του ναυαρχείου (1916) και ύπουργός (1915).

18. Στο κείμενο Homo Rull. Το σχέδιο για την Αυτοδιοίκηση της 'Ιρλανδίας, ψηφίστηκε σε τρίτη ανάγνωση στις 25 Μάη 1914, δέν εφαρμόστηκε όμως εξαιτίας της επέμβασης του Κάροσον, με την άνοχη της βρετανικής κυβέρνησης και του τοπικού έκτρο-σώπου της. Καταπατήθηκε και άκυρώθηκε τελικά η έμεινε άχρηστο το σχέδιο.
19. Στο κείμενο «Leonardo» του Sansoni και Casa Treves.
20. Στο κείμενο λατινικά «ex novo».
21. Στο κείμενο «Marginalia» του «Marzocco».
22. Στο κείμενο «Minerva» και «Rassegna della stampa estera». (= 'Επισκόπηση του τύπου του έξωτερικού).
23. Στο κείμενο «Antologia» του Vicusseux.
24. Στο κείμενο γαλλικά «Querelles de langage», «Nouvelles littératures», André Thérive και «Temps» στην πα-ρένθεση.
25. Στο κείμενο γαλλικά Littre και Brunot.
26. Στο κείμενο «Idioma Gentile» του De Amicis (1846 - 1908). Στην παρένθεση «Pagine Sparce». 'Όσον άφορά το επίθετο μαντζονισμός (στο κείμενο manzonismo) προέρχεται από το όνομα του ποιητή Alessandro Manzoni (1785 - 1873) πουταν έ-νας από τους μεγαλύτερους ποιητές και λογοτέχνες της 'Ιτα-λίας. Το έργο του «Promessi Sposi» ('Αραβωνιασμένοι) μετα-φράστηκε και στα έλληνικά.
27. Στο κείμενο Alfredo Panzini (1863 - 1939) «Fiera lettera-ria» (= Λογοτεχνικό πανηγύρι) του U. Fracchia.
28. Στο κείμενο είναι «disastro» (= συμφορά) και astrologia, πράγμα που κάνει φανερή τη σχέση των δύο όρων, όπως και «sanziere» και «sanzionare» (= έπικυρώ, έγκρίνω) από το ren-dere sacro (= καθιστώ ιερό).
29. Στο προσφύγας στο κείμενο έχουμε «profiugo» ενώ το σωστό

είναι «επρόφυγο» (χωρίς σημείο του τόνου φυσικά), όπως και «τοσέο» (= ροδινός) αντί «τόσσο» (= ρόδινος). Για τις ύποταχτικές των Σικελιών αντίστοιχα έχουμε: «esi accomodasse, venisse» αντί το σωστό «esi accomodi, venga». Φυσικά η απόδοση είναι συμβατική, με μόνο σκοπό να αποδώσουμε το πνεύμα των παρατηρήσεων.

30. Στο κείμενο Mortara «Prospettive economiche» «Annuario economico della Società delle Nazioni» και «Dresdener Bank».
31. Στο κείμενο γερμανικά «hinterland».
32. Στο κείμενο «Foro italiano». Στην περίπτωση αυτή το foro σημαίνει το σύνολο των δικηγόρων, δικαστών και λοιπών παραγόντων της άπονομής δικαίου μιάς χώρας. Μετάφρασα με έλευθερία «ιταλική Θέμις».
33. Στο κείμενο fonema από την ελληνική λέξη φώνημα. Είναι η μικρότερη μονάδα που άρθρώνει μια λέξη κι' αποτελείται από ένα οργανικό σύνολο συμφώνων και φωνηέντων.
34. Στο κείμενο «Carneade» από το όνομα του έπιφανούς στωικού φιλόσοφου Καρνεάδη, που άγνοούσε ένας ήρωας στους «Άραβωνιασμένους» του Μανζονί. Πρόκειται για μεταφορά που θέλει να δηλώσει ένα πρόσωπο ελάχιστα γνωστό.
35. Στο κείμενο «Giornali d' informazione e giornali d' opinione». Κατά λέξη μετάφραση σημαίνει «έφημερίδες πληροφόρησης κι έφημερίδες γνώμης» (ή Ώσων).
36. Στο κείμενο «Annali dell'Italia Cattolica».
37. Στο κείμενο «Piccolo» και Silvio Benco.
38. Στο κείμενο giolittiano, επίθετο από το όνομα του διευθυντή της Giolitto.
39. Στο κείμενο «Secolo» (= Αιών).
40. Στο κείμενο trasformismo. Μ' αυτόν τον όρο ο Γκράμισι ύπονοει την Ισοπέδωση και την Έλλειψη διαφοροποίησης στα Ιταλικά πολιτικά του τέλους του 19ου αι. Βλ. και 'Α. Γκράμισι «Οί Διανοούμενοι», Στοχαστής, σελ. 182 σημ. 41.
41. Στο κείμενο «Fanfulla della Domenica», ή κυριακάτικη έκδοση της έφημερίδας Fanfulla, το ίδιο και για την «Domenica del Corriere», την «Tribuna illustrata» (=εικονογραφημένη Τριμπούνα).

2. Στο κείμενο «Gazzetta del Popolo» (=έφημερίδα τοῦ Λαοῦ), «Gazzetta letteraria» (=Λογοτεχνική έφημερίδα), καί «Illustrazione del Popolo».
43. Στο κείμενο «Giornale d' Italia Agricolo» (= 'Αγροτική 'Εφημερίδα τῆς 'Ιταλίας). Καί λίγο παραπάνω «Tempo» (= Χρόνος).
44. Στο κείμενο «Domenica dell' Agricoltore» (=Κυριακή τοῦ 'Αγρότη).
45. Στο κείμενο «Ordine Nuovo» (= Νέα Τάξη) περιοδικό στήν ἀρχή καί κατόπιν έφημερίδα πού ίδρυσε καί διεύθυνε ὁ ἴδιος ὁ Γκράμισι. 'Επίσης «Amico delle Famiglie» (= Φίλος τῆς Οἰκογενείας) καί «Times».
41. Στο κείμενο τὸ ὄνομα τοῦ δημοσιογράφου ἀγγλικά: Mels Cohn. 'Η σημείωση γαλλικά: Paul Guériot, «La captivité de Napoleon III en Allemagne», Paris, Perrin.
47. Στο κείμενο «società regolata». Προφανῶς πρόκειται γιὰ τὴν κομμουνιστική κοινωνία, πού ὁ Γκράμισι ἀπόφυγε νὰ γράψει γιὰ τὸ φόβο τῆς λογοκρισίας. Τὸ νόημα πού δίνει ἐδῶ ὁ Γκράμισι θὰ μπορούσε νὰ συνοψιστεῖ σ' αὐτὸ πού λέει ὁ "Ενγκελς διὰ «ἡ διοίκηση τῶν ἀνθρώπων θ' ἀντικατασταθεῖ μὲ τὴν διοίκηση τῶν πραγμάτων» σὲ μιὰ τέτοια κοινωνία.
48. Στο κείμενο «Nuova Antologia» (=Νέα 'Ανθολογία) καί Erimanno Amicucci.
49. Στο κείμενο ἀγγλικά «Observer» (=Παρατηρητῆς) καί «Times Sunday».
50. Στο κείμενο «crononista». 'Επειδή, δυστυχῶς, στὰ ἑλληνικά δὲν ὑπάρχει ἀντίστοιχη δημοσιογραφική εἰδικότητα χρειάστηκε νὰ ἐφεύρουμε ἕναν ὄρο κάπως συμβατικό, πού νὰ ἀντιστοιχεῖ στὴ δραστηριότητα αὐτή. Καταλήξαμε στὸν ὄρο ἀρχισχολιαστής συσχετίζοντας τὴν περιγραφή τοῦ Γκράμισι γι' αὐτὴ τὴν εἰδικότητα μὲ τὸν ὄρισμό πού δίνει τὸ ἰταλικὸ λεξικὸ «Novissimo Dizionario» τοῦ F. Palazzi στὰ λήματα crononista, crononaca, cronaca, cronista καί reporter. Συμπερασματικὰ crononista εἶναι ὁ ὑπεύθυνος μῆς ομάδας δημοσιογράφων πού ἀσχολεῖται καί καταγράφει καί σχολιάζει τὰ χρονικά τῆς πόλης (πολιτικὸ, πνευματικὸ, θεατρικὸ κλπ.). Μιὰ ἄλ-

λη απόδοση θά ήταν: ὁ ἀρχιχρονικογράφος.

51. Στὸ κείμενο γαλλικὰ τυγαυχ.
52. Στὸ κείμενο carocronaca, ποὺ σημαίνει τὸ πρῶτο σχόλιο ποὺ γράφει ὁ carocronista, κάνοντας μιὰ γενικὴ ἀποτίμηση τῶν γεγονότων κι ἐξελλίξουν. Τὰ ἄλλα ποὺ ἀκολουθοῦν γράφονται ἀπὸ ἀπλοῦς cronisti καὶ εἶναι ἀπλὸς cronache δηλαδὴ χρονικὰ καὶ σχόλια, γιὰ κάθε γεγονὸς χωριστά.
53. Στὸ κείμενο W. P. Hedden, «How great Cities are Fed», Heath, Boston, 1929 καὶ «Giornale degli Economisti».
54. Στὸ κείμενο γαλλικὰ «reporters», ποὺ σημαίνει τὸ δημοσιογράφο ποὺ ψάχνει νὰ δορεῖ εἰδήσεις.
55. Στὸ κείμενο La rassegna della stampa. Πρόκειται γιὰ μιὰ εἰδικὴ στήλη τῶν ἐφημερίδων ὅπου καταγράφονται τὰ κυριώτερα σημεῖα ἀπὸ δημοσεύματα τοῦ ὑπόλοιπου τύπου, ὅσον ἀφορᾷ κυρίως πολιτικὰ καὶ ἰδεολογικὰ θέματα κλπ.
56. Στὸ κείμενο γαλλικὰ «Action Française». Ἐθνικιστικὴ, φιλομοναρχικὴ κι ἀντιδραστικὴ ἐφημερίδα ποὺ ἔβρυσε ὁ Mauittas (1868 - 1952), ὅπου ἔγραφε τὰ ἰδεολογικὰ κομμάτια καὶ τοὺς «ἀντίλογους» στὶς ἄλλες ἐφημερίδες. Ὁ Mauittas συνεργάστηκε μὲ τοὺς Γερμανοὺς στὴν κατοχὴ καὶ γι' αὐτὸ μετὰ τὸν πόλεμο καταδικάστηκε σὲ ἰσόβια.
57. Στὸ κείμενο «Scampogli» τοῦ G. M. Serrati.
58. Στὸ κείμενο «Opinioni» τοῦ Missiroli στὸ «Resto del Carlino» καὶ στὴ «Stampa» (=τύπος), «Fromboliere» τοῦ «Popolo d'Italia», «Dogana» (=τελωνεῖο) στὴν «Critica Fascista» καὶ «Passegna della Stampa» στὴν «Italia Letteraria».
59. Στὸ κείμενο «Arduo» καὶ Sebastiano Timpanaro. «Scienza per tutti» τοῦ Casa Sonzogno καὶ Massimo Rocca.
60. Στὸ κείμενο Almanacchi.
61. Στὸ κείμενο Albert Rival, «Le journalisme appris en 18 leçons», Albin Michel.

